MIHAIL KOGĂLNICEANU

Introducție la Dacia Literară

Introducţie la "Dacia literară"

Mihail Kogalniceanu

Introducţie la "Dacia literară"

La anul 1817, dl Racocea, c. c. translator românesc în Lemberg, publică prospectul unei foi periodice ce era să iasă pentru întâiaşi dată în limba românească. Planul său nu se putu aduce în împlinire. La anul 1822, dl Z. Carcalechi, în Buda, cercă pentru a doua oară o asemene întreprindere, dar şi aceasta fu în zadar. În sfârşit, la 1827, dl I. Eliad vru şi ar fi putut, pe o scară mult mai mare, să isprăvească aceea ce Racocea şi Carcalechi nu putură face. Ocârmuirea de atunce a Ţării Româneşti nu-i dădu voia trebuincioasă. Aşa, puţinii bărbaţi care pe atunce binevoia a se mai îndeletnici încă cu literatura naţională pierdură nădejdea de a vedea vreodată gazete româneşti. Numai doi oameni nu pierdură curajul, ci aşteptară toate de la vreme şi de la împrejurări. Aceştii fură dl aga Asachi şi dl I. Eliad; unul în Moldavia, altul în Valahia păstrau în inima lor focul luminător al ştiinţelor. Aşteptarea lor nu fu înşelată. Împrejurări cunoscute de toţi le veniră întru ajutor. Aşa, la 1 iunie 1829 în Iaşi, ALBINA ROMÂNEASCĂ văzu lumina zilei pentru întâiaşi dată. Puţin după ea se arătă şi CURIERUL ROMÂNESC în Bucureşti. De atunce, unsprezece ani sunt aproape; între alte multe înaintări ce s-au făcut în ambele principaturi, literatura n-a rămas în lenevire. Ajutată de stăpânire, apărată şi îmbogăţită de nişte bărbaţi mari şi patrioţi adevăraţi, a cărora nume vor fi trainice ca veacurile, înlesnită prin miile de şcoli ce s-au făcut în târgurile şi satele Moldo-valahiei, literatura noastră făcu pasuri de uriaş şi astăzi se numără cu mândrie între literaturile Europei.

După *Albină* şi după *Curier*, multe alte gazete româneşti s-au publicat în deosebitele trei mari provincii ale vechii Dacii. Aşa, în puţină vreme, am

văzut în Valahia: *Muzeul naţional, Gazeta teatrului, Curiozul, Romania, Pământeanul, Mozaicul, Curierul de ambe sexe, Vestitorul bisericesc, Cantorul de avis*; în Moldova: *Alăuta românească, Foaia sătească, Oziris*; în Ardeal:*Foaia Duminicii, Gazeta de Transilvania* şi *Foaia inimii*. Unele dintr-însele, adică acele care au avut un început mai statornic, trăiesc şi astăzi; celelalte au pierit sau din nepăsarea lor, sau din vina altora. Cele mai bune foi ce avem astăzi sunt: *Curierul românesc*, sub redacţia dlui I. Eliad,*Foaia inimii* a dlui Bariţ şi *Albina românească*, care, în anul acesta mai ales, au dobândit îmbunătăţiri simţitoare. Însă, afară de politică, care le ia mai mult de jumătate din coloanele lor, tustrele au mai mult sau mai puţin o coloră locală. *Albina* este prea moldovenească, *Curierul*, cu dreptate poate, nu prea ne bagă în seamă, *Foaia inimii*, din pricina unor greutăţi deosebite, nu este în putinţă de a avea împărtăşire de înaintirile intelectuale ce se fac în ambele principaturi. O foaie, dar, care, părăsind politica, s-ar îndeletnici numai cu literatura naţională, o foaie care, făcând abnegaţie de loc, ar fi numai o foaie românească şi prin urmare s-ar îndeletnici cu producţiile româneşti, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune, această foaie, zic, ar împlini o mare lipsă în literatura noastră. O asemenea foaie ne vom sili ca să fie DACIA LITERARĂ; ne vom sili, pentru că nu avem sumeaţa pretenţie să facem mai bine decât predecesorii noştri. Însă urmând unui drum bătut de dânşii, folosindu-ne de cercările şi de ispita lor, vom avea mai puţine greutăţi şi mai mari înlesniri în lucrările noastre.

Dacia, afară de compunerile originale a redacţiei şi a conlucrătorilor săi, va primi în coloanele sale cele mai bune scrieri originale ce va găsi în deosebitele jurnaluri româneşti. Aşadar, foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturii româneşti, în care, ca într-o oglindă, se vor vedea scriitori moldoveni, munteni, ardeleni, bănăţeni, bucovineni, fieştecare cu ideile sale, cu limba sa, cu tipul său.

Urmând unui asemene plan, *Dacia* nu poate decât să fie bine primită de publicul cititor. Cât pentru ceea ce se atinge de datoriile redacţiei, noi ne vom sili ca moralul să fie pururea pentru noi o tablă de legi şi scandalul o

urâciune izgonită. Critica noastră va fi nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare. Iubitori ai păcii, nu vom primi nici în foaia noastră discuţii ce ar putea să se schimbe în vrajbe. Literatura noastră are trebuinţă de unire, iar nu de dezbinare; cât pentru noi, dar, vom căuta să nu dăm cea mai mică pricină din care s-ar putea isca o urâtă şi neplăcută neunire. În sfârşit, ţelul nostru este realizarea dorinţei ca românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi.

Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional. Această manie este mai ales covârşitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărţi în limba românească. Dar ce folos! că sunt numai traducţii din alte limbi şi încă şi acele de-ar fi bune. Traducţiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom putea această manie ucigătoare a gustului original, însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitoreşti şi de poetice, pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alte naţii. Foaia noastră va primi cât se poate mai rar traduceri din alte limbi; compuneri originale îi vor umple mai toate coloanele.

Dacia, ce prin urmare va cuprinde toate ramurile literaturii noastre, va fi despărţită în patru părţi. În partea dintâi vor fi compuneri originale a conlucrătorilor foaiei; partea a doua va avea articole originale din celelalte jurnaluri româneşti. Partea a treia se va îndeletnici cu critica cărţilor nou ieşite în deosebitele provincii ale vechii Dacii. Partea a patra, numită *Telegraful Daciei*, ne va da înştiinţări de cărţile ce au să iasă în puţin, de cele ce au ieşit de sub tipar, relaţii de adunările învăţaţilor români, ştiri despre literatorii noştri şi, în sfârşit, tot ce poate fi vrednic de însemnat pentru publicul român.

Iaşii, 30 ghenarie 1840

Ştefan cel Mare în târgul Băiei

Toate popoarele au câte un bărbat în care au personificat idealul virtuţilor şi însuşirilor ce ar dori să găsească în domnitorul lor; numele şi faptele acestor bărbaţi îndumnezeiţi se fac o falâ, o proprietate naţională şi, din neam în neam, din veac în veac, aureola de slavă ce-i înconjură creşte şi se sporeşte mai mult, şi tot ce este mare, frumos, eroic se atribuie geniului şi braţului lor. Un asemene bărbat a avut şi Moldavia; şi acesta este Ştefan cel Mare.

Nici un domn, înaintea sau în urma lui, n-a ajuns la vânta şi celebritatea sa; nici unul nu şi-a păstrat între moldoveni, şi pot zice între români, un nume aşa de drag, aşa de curat, aşa de popular ca al lui; încă astăzi, aproape de trei veacuri şi jumătate după moartea sa, Ştefan cel Mare este idealul poporului nostru; el personifică patriotismul, vitejia, dreptatea, bunătatea[1], în sfârşit, toate însuşirile unui mare domn, a unui geniu scutitor. Numele său nu mai puţin răsună astăzi decât în frumoasele timpuri când steagurile sale fâlfâiau falnic din vârful Carpaţilor până la ţărmurile Dunării şi ale Mării Negre; încă astazi, pe înaltul munţilor şi în adâncul văilor, în oraşe şi în sate, în palaturi şi în bordeie, pretutindene numele său se pomeneşte cu mândrie şi recunoştinţă de tot acela ce se zice român. Locuitorul ce nu ştie rugăciunea duminicii, îţi va spune toate isprăvile sale; şi, ce este mai mult, va atribui lui tot ce-i pare curios, mare, vitejesc şi chiar neînţeles în pământul nostru. Orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ, întreabă-l cine le-a făcut, el îţi va răspunde: Ştefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântână, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său! Orice

bunătate, orice aşezământ a cărui rămăşiţe se mai trăgănează până astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înţelepte, Ştefan vodă le-a urzit, îţi va zice el, şi iar Ştefan vodă. În sfârşit, acest domn, pentru moldoveni, rezumă toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile şi instituţiile făcute în cinci veacuri de atâţia stăpânitori, precum elinii atribuau lui Ercul toate lucrările de vitejie făcute de sute de eroi. Mormântul acestui mare domn nu este mai puţin venerat de către români decât al lui Mahomed de către musulmani, şi cultul ce românii îi păstrează s-a întins până acolo, încât mulţi îi zic sfântul Ştefan, chiar şi astăzi, întocmai ca şi arabii care au îndumnezeit pe Napoleon sub numele de *Bunaberdi*.

Şi în adevăr, Ştefan cel Mare în nimică nu s-a arătat mai jos de colosala sa reputaţie. El era adevărata căpetenie de noroade, adevăratul domn, în toată puterea cuvântului. Nici una din însuşirile cu care poeţii s-au plăcut a împodobi pe poruncitorii naţiilor nu-i lipsea: vitejie, duh înalt, iubire de dreptate unită cu o cuvenită energie spre a insufla totodată respect şi dragoste, adevărata înţelegere a duhului poporului şi a trebuinţelor sale, iubirea patriei mai mult decât a tronului său şi, în sfârşit, şi acele virtuţi private, acea umilinţă ce raportează toate isprăvile nu sieşi, ci Dumnezeului atotputernic, acea blândeţe ce trage inima supuşilor, acea dărnicie ce vine în ajutorul fieştecărui lipsit şi pătimaş. lstoria a patruzeci şi şapte de ani a domnirii sale dovedeşte prin vii fapte toate aceste drepte laude. Numele său din numele tuturor domnilor Moldovii este singurul care de către străini nu este mai puţin slăvit decât de pământeni. Pontiful Romei l-a declarat valul creştinităţii, toţi regii şi stăpânitorii Europei în viaţă-i încă i-au mărturisit şi i-au recunoscut meritul şi puternica lucrare în respingerea barbariei turceşti şi, prin urmare, în apărarea civilizaţiei Europei. Un autor de o naţie rivală cu moldovenii, Dlugoş, totuşi nu poate a tăcea despre strălucitele fapte ale acestui domn şi, în entuziasmul său, strigă: "O, bărbat vrednice de mirat, cu nimic mai prejos decât eroicii povăţuitori de care noi atât ne mirăm, care, în vremile noastre, dintre toţi stăpânitorii lumii mai

întâi ai câştigat o biruinţă atât de însemnată asupra turcilor! Tu eşti cel vrednic, dupre judecata mea, căruia se cuvine *să ţi se dea domnia şi povăţuirea a toată lumea* şi mai ales vrednicia de voievod mai mare împrotiva turcilor, după primirea şi hotărârea tuturor creştinilor, lăsând pe ceilalţi împăraţi şi prinţi catolici să se tăvălească în lenevire, desfrânări sau în războaie civile".

A scrie toate isprăvile măreţe, biruinţele strălucite, toate aşezământurile înţelepte, toate faptele bune ale lui Ştefan cel Mare, ar trebui tomuri întregi; strâmtorirea unui almanah nu ne iartă de a ne lăţi condeiul. Din miile sale de fapte strălucite, vom lua cea întâi ce ni se va înfăţoşa în gând, căci într-o viaţă aşa de bogată este cu greu de a alege. Pentru astă dată ne vom propune a scoate ceva din viaţa sa militară; pentru că este bine ca din vreme în vreme să aducem aminte moldovenilor că ei odinioară erau un popor vestit în războaie, şi aşa să gândească la cuvintele dlui Bălcescu că, Ţara Românilor de îşi va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti[2].

Întâmplarea militară ce voim a povesti este bătălia de la Baia, un nume care trebuie să ne aducă aminte atât de vitejia strămoşilor, cât şi de starea înflorită în care se afla odată acest târg, astăzi sat, şi pe care, după atâte veacuri, il vedem astăzi încercându-se a se reîntoarce prin industrie la vechea sa celebritate.

De la întemeierea Principatelor Româneşti, Ungaria a făcut pretenţii de suzeranitate asupra lor. Încă astăzi vedem un jurnal din Pesta, Ielenkor, puind sub rubrica Ungariei Moldavia şi Valahia, ca şi când ar face parte din acel stat. Această pretenţie de supremaţie a maghiarilor asupra ţărilor noastre se razimă mai ales pe temeiul că cei întâi domni români cu suitele ş-o mare parte a norodului se trăgea din Făgăraş şi din Maramureş, în Transilvania, şi prin urmare, înaintea descălecării lor în ambele principate, erau supuşi coroanei Ungariei. O asemene pretenţie mai puţin decât

oricare altul o putea părăsi Matei Corvinul, riga rigilor, cum l-a numit papa Romei, sau Mătieş Craiul, cum îi zic hronicarii noştri în limba lor cea pitorească. Din norocire însă pentru Moldavia, ea atuncea avea de domn pe Ştefan cel Mare, cel Bun sau cel Sfânt, cum îi zice poporul în deosebite feluri, toate adevărate; departe de a suferi sporirea înrâuririi ungurilor asupra ţării, el era în stare de a o nimicnici cu totul, şi aceasta braţul său a şi isprăvit-o.

Matei Corvin, dinaintea căruia se retrăseseră riga Boemiei, Podiebrad, împăratul Germaniei, Frideric, şi chiar Mohamed II, cuceritorul Constantinopolului, spaima Europei, cum se înţelege de la sine, nu puteau să sufere în apropierea sa un domn ce nu vroia a cunoaşte de stăpân decât pe împăratul cerului. "Bizuindu-se puterii sale, zice vornicul Ureche, şi meşterşugului său, cu care pe mulţi din vecinii săi i-au surpat şi i-au supus, care de multe ori făcea război cu turcii, şi cu noroc izbândea, neavând nici o pricină dereaptă asupra lui Ştefan vodă, ce numai ca să-l supuie să fie sub ascultarea lui, ca să-i fie cuvântul deplin, când de multe ori se lăuda Mătiaş Craiu că, câte războaie face Ştefan vodă, toate cu puterea lui le face şi de sub ascultarea lui face izbândă; şi vrând de ce să lăuda, ca să arăte că-i adevărat, au trimis soli la Ştefan vodă să i se inchine, iar Ştefan vodă n-au primit". Un al doile hronicar, Miron Costin, adaugă că, "la mesele şi sfătuirile sale, Mătiaş se fălea că Ştefan vodă îi era ispravnic, pus de dânsul în Moldova". La aceste lăudări, Ştefan cel Mare răspunsese prin o cumplită năvălire făcută în Ardeal, mai ales în ţara secuilor (1461), şi prin luarea cetăţii Chilia (1462), ce era dată maghiarilor de către Petru vodă, fiul lui Ştefan v[oie]v[od], în recunoştinţă de ajutorul ce primise de la Ioan Huniad împrotiva vărului său Roman, fiul lui Ilieş v[oie]v[od] în vremea războiului civil din 1447 şi 1448.

Matei Corvin se hotărî, dar, a pedepsi pe Ştefan al nostru de nesupunerea şi mai ales de ridicarea armelor în contra lui. El însărcină pe Hroiot, general vestit din Transilvania, ca să intre în Moldavia, în capul unei armii numeroase. Domnul, înştiinţat de năvălirea duşmanilor în ţară, porunci a se

buciuma de război şi, în curând, strângându-şi slujitorii şi gloata, întâlni pe maghiari, zic unii la Caşin, iar alţii la Şcheea, pe Siret. În vremea bătăliei, Ştefan alerga unde primejdia era mai mare, încât, în minutul cel mai aprins, calul său lovit căzu mort sub dânsul. Ungurii, socotindu-l ucis, şi începuseră a suna de biruinţă, adunându-se pe lângă dânsul; dar vitejii săi aprozi[3], făcându-i un zid cu trupurile lor, îi dădură vreme ca să se ridice. Atunce un aprod, numit Purice, descălecând, dădu calul său domnului; Ştefan, fiind însă om mic şi neputând a se arunca pe şa: "Doamne, îi zise aprodul, eu m-oi face o moviliţă, şi vino de te suie pe mine şi încalecă" Voievodul, aşa ajutat de slujitorul pus în brânci, încălecă şi, dând pinteni: "Sărace Purice, îi răspunse, de vom scăpa, eu şi tu, îţi voi schimba numele şi, din Purice, te voi face Movilă". Ştefan, dar, călare, îmbărbătă iarăşi pe ostaşii săi, speriaţi de vestea morţii sale. Faţa bătăliei se schimbă; Hroiot, rănit, căzu în mâinile unui oştean, care, tăindu-i capul, îl puse într-o suliţă, purtându-l în semn de izbândă. Această privelişte isprăvi de a arunca spaima între duşmani şi puse capăt luptei. Ungurii fură deplin împrăştiaţi şi luară drumul ţării lor, mai cu grăbire decât veniseră. Ştefan biruitor nu uită pe aprodul Purice; după ce mulţumi Dumnezeului armiilor pentru norocitul sfârşit al războiului, el făcu pe Purice armaş mare şi-i schimbă numele în Movilă; noul boier merită într-atât bunătăţile domnitorului, încât ajunse la cele întâi ranguri a ţării şi fu trupina familiei Movileşti, care în urmă a dat Moldovei şi Poloniei atâţia principi, şi astăzi o vedem iarăşi căzută în ticăloasa stare a răzeşilor[4].

Războiul însă nu era pentru totdeauna precurmat; desfacerea suferită de Hroiot şi mai ales ajutorul ce Ştefan făgădui ardelenilor, care sub judele saşilor din Braşov, Benedict Vörös, şi sub voievodul Transilvaniei, Ioan graf de Poesing, se sculaseră cu arme împrotiva rigăi Ungariei, îl aduseră pe acesta la marele pas ca el singur să se oştească împrotiva domnitorului Moldaviei. După ce izbuti a domoli rebelia în Ardeal, el porunci gătiri mari de oaste şi, vrând a da expediţiei sale o coloră naţională, ca doară ar trage în partea sa facţia nemulţumiţilor din principat, declară că venea să puie iarăşi pe tron pe Petru Aaron, ce fusese odată domn al Moldovei şi care,

izgonit de Ştefan cel Mare, cu un alt pretendent numit Berendel, se retrăsese dintâi în Polonia. Riga Cazimir, ce era legat cu voievodul prin un tratat de pace şi de negoţ, neprimindu-se însă a da acestor doi competitori vreun fel de ajutor, ei se duseseră în urmă lângă Matei Corvin, la care erau siguri să găsească ocrotire, ca la un duşman al stăpânitorului Moldovei. Şi aşa şi fu. Afară de oştile sale, riga mai strânse cu leafă şi o mulţime de străini. Braşovul fu însemnat pentru adunarea armiei, iar ziua de Sf. Ecaterina (25 noiembrie calendarul nou 1467) fu hotărâtă pentru purcederea expediţiei.

Oastea se îndreptă spre pasurile Ghimeş şi Oituz. Ea era tare de patruzeci mii oameni şi povăţuită, sub poruncile rigăi, de generalii Mihail Orşág, Niclas Ciupor, Ioan Pongraţ, Ştefan Báthori, Niclas Bánfi, Ioan Giskra, Iov de Gara, Ladislav de Kanisa, Ludovic de Marot şi Ioan de Daroţ. Ioan Cesinghe, episcop de Finf-Kirhen (Cinci biserici), poet cunoscut sub numele de Janus Panonus, întovărăşi expediţia, nu ca să războiască, dar, cum zice el însuşi, în poemul făcut la acel prilej[5], ca să cânte isprăvile eroilor Ungariei. Matei Corvin intră în Moldova prin Oituz, pe la Grozeşti; la Trotuş ajunse în 19 noiembrie c[alendarul] v[echi]. Trimiţând către Ştefan soli ca să i se supuie, domnul nu-i dădu nici un răspuns; el, dar, se înaintă în ţară; şi, la 29 a aceeaşi luni, ajunse în Roman, unde şezu şapte zile, aşteptând în zadar propuneri de pace din partea moldovenilor. Povestirea ce ne face vornicul Ureche despre isprăvile ungurilor este atât de interesantă, încât ne-ar părea rău ca să o înlocuim cu a noastră; noi, dar, lăsăm să vorbească pe însuşi hronicarul. "A opta zi, zice el, dechemvrie în 6, Mătiaş craiu au aprins târgul Romanul şi au purces spre Suceava să apuce scaunul, şi mai apoi socoti să nu rămâie vrun unghi nepipăit de dânsul; au lăsat calea despre Suceava, unde-l aştepta Ştefan vodă, şi au luoat spre Baie, unde au sosit luni, dechemvrie 14, şi acolo la Baie, cum n-ar avea nici o grijă, de nice o parte, lăsându-şi oastea, fără nice o pază, la băuturi, la jacuri, de care lucru având Ştefan vodă ştire şi prinzând limbă, marţi, dechemvrie în 15, au aprins târgul asupra lor, când ei era fără de nice o grijă; şi fiind ei beţi, i-au

lovit Ştefan vodă cu oaste tocmită în răvărsatul zorilor, de au făcut multă moarte şi perire în unguri, căce, nefiind tocmiţi de război, nemică de arme nu s-au apucat, ci de fugă, nice urma să ia care scăpa, că fiind noapte, de nu ştia încotro vor face, în toate părţile rătăcia; deci îi vâna ţăranii în zăvoaie şi prin munţi, unde vro 12000 (iar nu 1200, cum zice istoricul neamţ Engel) periţi s-au aflat".

Hronicarii leşeşti, toţi în conglăsuire cu acei moldoveneşti, mărturisesc de adevărată povestirea lui Ureche; istoricii unguri caută însă a slăbi biruinţa lui Ştefan cel Mare, zicând că Matei Corvin, înştiinţat de mai nainte de năvălirea voievodului, îşi pregătise apărările şi că, prin urmare, izbânda luptei au rămas nehotărâtă între ambele oşti. "Într-o seară, zice chiar Fesler, cel mai părtinitor istoric al Ungariei, când riga vroia a se pune la masă cu generalii săi, străjile îi aduseră un secui aşezat în Moldova, care arăta că 12000 moldoveni şi leşi erau în drum ca să lovească pe unguri, noaptea, în Baie. Matei îndată aşează pe piaţa târgului pedestrimea; călărimea fu împărţită prin uliţe; straja dinainte şi paza intrărilor fură întărite. Niclas Bánfi, cu două sute războinici deprinşi la biruinţe, rămaseră ca gvardie lângă persoana rigăi. După miazănoapte, cunoscând drumurile, fără vuiet, acoperiţi de întuneric, moldovenii ajunseră la avanposturile ungureşti, le sparseră în cea mai mare parte, căpătară câteva steaguri şi dădură foc târgului spre a lumina locul bătăliei; Baia se aprinde din trei părţi; şi, la lumina flacărilor, ei răzbat cu furie şi îndrăzneală până în piaţă; acolo se întartă o luptă ucigătoare; lovirea şi apărarea se înnoiesc necontenit; călărimea ungurească vine în ajutor; o ploaie de săgeţi ale moldovenilor le îngreuiază răzbaterea pe din dos. Matei singur se aruncă în locul cel mai cumplit al bătăliei; împotriva lui cei mai iscusiţi arcaşi îşi îndreptează arcele trimeţitoare de moarte; mai multe săgeţi menite lui se opresc de către Neculai Bánfi; însă, în vreme ce el alerga după o ceată din ai săi, ce slăbise, fu rănit în spate, şi fierul îi rămase adânc împlântat în spinare-i. Vestea primejdiei rigăi aprinde pe unguri; cu foc sălbatic ei se aruncă în toate părţile în şiragurile duşmanilor, lovesc şi ucid, şi, într-o

cumplită baie de sânge, apără pretenţiile lor asupra biruinţei. Aceste, cum am arătat, le zice chiar Fesler; oricum să fie, urmările campaniei dovediră că biruinţa rămase a moldovenilor. După chiar mărturisirea lui Engel, alt scriitor părtinitor ungurilor, riga păstră fierul săgeţii patru ani, şi de-abia după atâta timp, după mai multe punoieri şi coaceri, îl putu scoate, şi rana nu i se tămădui decât cu moartea. Berendel, pretendentul, pierdu viaţa în câmpul bătăliei, asemene Ioan Daroţ şi doi Batori, a cărora morminte încă până astăzi se găsesc la Baie. Matei Corvin însuşi de-abia ieşi din târg şi se socoti norocit că, chiar rănit, putu a trece Carpaţii cu o mică rămăşiţă a armiei sale, pentru că cea mai mare parte sau rămase ucisă în locul luptei, sau căzu sub lovirile de coase, de topoare, de lănci cu care erau înarmaţi ţăranii ce păzeau poticile munţilor ca să ţie calea ungurilor[6]. "Mai apoi şi singur craiul, zice Ureche, rănit de săgeată foarte rău, abia a hălăduit prin potici de a ieşit la Ardeal. Aşa noroceşte Dumnezeu pe cei mândri şi falnici pentru să arate lucrurile omineşti cât sunt de fragede şi neadevărate; că Dumnezeu nu în mulţi, ce în puţini arată puterea sa, ca nime să nu se nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune-mpotrivă!"

Petru Aaron cu primejdia vieţii se retrase în fundul Poloniei, unde pe urmă Ioan Albreht, următorul lui Cazimir, îi tăie capul înaintea solului Moldaviei. Matei Corvin, furios de desfacerea sa, îndată ce se revăzu în Sibiu, puse de tăie capul unui boier al lui Ştefan, numit Mihail, ce picase în mâinile sale, şi, sub cuvânt că ardelenii fuseseră uniţi cu moldovenii, îi lovi cu o contribuţie de 400 000 galbeni, sumă foarte mare chiar astăzi. Domnul nostru biruitor se răsplăti despre năvălirea făcută de unguri într-un chip mai vrednic de caracterul său. După ce trimise rigăi Cazimir, aliatului său, câteva din steagurile luate de la duşmani, în vreme când Matei era încurcat în războiul Bohemiei, intră cu oaste de două ori în Transilvania, desfăcu trupele rigăi şi-i luă mai multe cetăţi, după care se reîntoarse în Suceava. Corvin se gătea să facă o a doua expediţie în Moldova, însă războiul cu Podiebrad îl opri. Pe de altă parte, amândoi domnitorii, şi Matei şi Ştefan, erau prea

înţelepţi, prea mari, prea iubitori ţărilor lor şi creştinătăţii, ca să nu înţeleagă că prin luptele lor ei nu făceau decât a se slăbi unul pe altul şi a întări pe duşmanul obştesc. Letopiseţele noastre pe care străinii le dispreţuiesc, din pricină că nu le cunosc, se ridică ades la cele mai înalte consideraţii despre politica ce ar fi trebuit să păzească domnii români şi rigii creştini din vecinătatea lor. Adevăratul interes al ungurilor şi al românilor, precum şi sistema de pace şi de unire ce ar fi trebuit să o urmeze, pentru ca ambele naţii să rămâie tare împrotiva duşmanilor din afară şi dinlăuntru, nimene nu ni le înfăţoşează mai bine decât vornicul Ureche. "Nu peste multă vreme, zice acest puternic hronicar, au încetat vrajba între craiul unguresc şi între Ştefan vodă, că văzând ei că vrăjmaşul lor şi a toată creştinătatea, turcul, le stă în spate, şi asupra volniciei tuturor întinde mrejele sale ca să-i cuprinză şi arătându-se prieten cu multe cuvinte înşelătoare şi către unul şi către altul, ca să-i zădărească şi să afle cap de price să înceapă zarvă, socotind că între acele amestecături i se vor închina lui, pentru să le dea ajutor, şi mai apoi îi va pleca sub jugul său. Ce văzând aceste înşelăciuni, Mătiaş craiu şi cu Ştefan vodă s-au împăcat şi s-au aşezat, şi încă, după pacea aşezată şi legături tari ce făcură amândoi, au dăruit Mătiaş craiu pe Ştefan vodă cu două cetăţi mari la Ardeal, anume Balta şi Ciceul".

Ambii domnitori au păzit până la moarte legătura lor şi toate silinţele le-au fost îndreptate împotriva duşmanului obştesc. Ei bine înţelegeau că interesul de căpetenie al ambelor naţii, şi al ungurilor şi al românilor, este să fie strâns unite şi, dacă şi urmaşii lor ar fi vrut să păzească acelaşi mântuitor drum pe care au mers aceşti principi mari, negreşit că nenorocirile care au lovit pe amândouă popoarele, făcute aşa de bine de a se înţelege, încă astăzi ar fi fost departe de orizonul lor.

Astăzi, după atâte veacuri, duhul duşmăniei între unguri şi între români au trecut; şi unii şi alţii, mai luminaţi prin ispită şi lungi nenorociri, au început a-şi înţelege mai bine adevăratele lor interese. Bătălia de la Baia în noi nu trebuie să deştepte, dar, alt simtiment decât acela al mirării pentru o faptă

strălucită a strămoşilor noştri şi dorinţa de a ne purta ca şi ei în asemene împrejurări. Pentru unguri, ea nu poate să fie o pricină de umilinţă: numele maghiar în atâte dăţi s-a acoperit cu o slavă nemuritoare, sabia maghiară a fost biruitoare în atâte războaie, încât desfacerea de la Baia nu trebuie să le slujeasca decât ca o cumplită învăţătură, că chiar naţiile cele mai puternice, când uită regulile cumpănirii şi legile vecinicei dreptăţi, ades se pedepsesc straşnic de către provedinţă pentru nesocotinţa lor.

Bătălia de la Baia în tot chipul însă este una din cele mai însemnate din analele ungurilor şi românilor şi până astăzi încă ocupă cercetările istoricilor ambelor naţii. În anul acesta, Academia ungurească din Pesta a trimis pe mădularul său, dl Iablanţi, ca să cerceteze în persoană locurile vestitei lupte. Acest învăţat a şezut două săptămâni la Baia; rezultatul lucrărilor sale nu este încă publicat; ştim însă cu încredinţare că a făcut mai multe descoperiri, mai ales în inscripţii, foarte interesante, pe care le aşteptăm cu nerăbdare să le vedem ieşite la lumină.

De la bătălia din 15 decembrie 1467, Baia nu s-a mai ridicat din ruinele sale; cu toate aceste, multă vreme incă ea a urmat a-şi păstra titlul de *bogată*, ce-i este înlăturată în vechile urice; băile sale de aur şi de argint, deschise încă din vremea romanilor, s-au lucrat pâna în cea de pe urmă jumătate a veacului XVII, în socoteala ocârmuirii, de o colonie de saşi aduşi înadins şi care aveau deosebita lor administraţie. Până astăzi încă se găsesc la Baia mai multe pietre funerare ale şefilor acestei colonii, cu inscripţii germane şi latine.

Dl Mihalic de Hodocin, fostul director al şcoalei de meşteşuguri din Iaşi, a cercetat cu de-amăruntul minele părăsite din apropierea acestui târg; atât dlui cât şi alţi mineralogi au aflat urmele vechilor băi şi făgăduiesc rezultaturi foarte folositoare. Lipsa capitalurilor s-a împrotivit până astăzi la reînceperea lucrărilor; dl Dimitrie Cantacuzino, proprietarul de acum a Băiei, îşi propune, se zice, a le redeschide; tot ce este sigur este că dlui se sileşte prin industrie a reîntoarce Băiei vechea ei înflorire. Mai multe

fabrici, precum una de cordovane, mori de făină picluită, ce până deunăzi ne venea de peste hotar, o căşărie de brânză pizantină — de ce trebuie să zicem şi o velniţă mare — sunt până acum întreprinderile industriale aşezate de dl proprietar.

Din vechile zidiri a Băiei, până în ziua de astăzi au rămas încă trei biserici: două ortodoxe, din care în una încă se slujeşte, şi a treia protestantă, pentru saşii băiaşi. Această de pe urmă, risipită, se află cuprinsă în grădina dlui Cantacuzino şi este singura ruină bine păstrată în toată Moldavia. Noi îi alăturăm aice vederea ridicată de dl Kaufman, zugrav însemnat ce-l avem de câtăva vreme în Iaşi. Pietrele funerare ce acopereau mormintele băiaşilor se află aşezate de-a lungul pereţilor dinlăuntrul templului, care este prefăcut într-o grădină de flori, şi acolo, unde fumegau odinioară tămâia şi smirna, astăzi miroase roza şi iasomia. Un cerdac cu scări este aşezat până în vârful clopotniţei, de unde se vede frumosul şes al râului Moldovei.

Baia mai are încă o particularitate destul de interesantă; numai acolo se mai găsesc *aurari*, care strâng preţiosul metal din mănoasele pâraie ce udă acest bogat pământ; şi dl Cantacuzino este singurul în ţara noastră ce se poate încă făli că poartă pe degetele sale aur moldovan.

Un vis al lui Petru Rareş

Petru Vodă, domn Moldaviei, poreclit Rareş şi Majă, era fiiu bastard al lui Ştefan cel Mare. După moartea lui Ştefăniţă vodă, fiiu a lui Bogdan vodă,

întâmplată la Hotin în 14 ianuarie 1527, Adunarea obştească se strânsese pentru numirea unui nou domn. Alegătorii erau în mare neînţelegere, pe cine să puie cap ţării, căci din familia lui Ştefan cel Mare nu rămăsese nici un urmaş ştiut, tragerea lui Petru Rareş nefiind încă cunoscută de nimene. Ambiţiile private al boierilor celor mai mari erau, dar, cu totul întărtate; fieştecare, dupre obiceiul vechi şi nou, se credea vrednic şi vroia să ocupe tronul Moldaviei.

În vreme când deosebiţii pretendenţi cu partidele lor erau să vie la arme, ca prin lupte sângeroase să hotărască cine era să fie stăpân, se arătă o femeie, muma lui Petru, cu un hrisov al lui Ştefan cel Bătrân, prin care el cunoştea pe fiiul ei de fiiu al său, iar pe maică-sa, fiind ţărancă, o ierta de bir pe toată viaţa ei. Atunce urele dintre partizani se împăcară, ambiţiile boierilor tăcură şi toţi, în conglăsuire, ca un tribut de respect memoriei lui Ştefan cel Mare, hotărâră să aleagă pe Petru Rareş de domn Moldaviei.

Acesta nu era de faţă la Adunare. Nefiind bogat, el se îndeletnicea cu speculaţia peştelui, ce se zicea pe atunce la moldoveni măjărie, de unde i s-a dat şi porecla de Majă. Tocmai în vremea alegerii, el era dus la Galaţi cu măjile sale, ca să prindă peşte. Îndată ce numirea sa de domn fu declarată, mitropolitul şi cu boierii trimiseră mai multe steaguri de slujitori şi curteni cu rădvane de a curţii şi cu haine domneşti, cu poruncă ca, oriunde vor întâmpina pe noul voievod, să-l aducă mai în grabă la Suceava ca să-l puie pe tron. Petru Rareş se întorcea atunce de la Galaţi şi ajunsese la Docolina, ca să mâie acolo peste noapte, cu zece care cu peşte, fieştecare cu câte şase boi. Peste noapte Petru visă că dealurile, şi cel de dincolo de Bârlad şi cel de dincoace, era de aur cu dumbrăvi cu tot şi că tot sălta, juca şi se închina lui. Deşteptându-se din somn, a doua zi dimineaţa, el a spus visul ce a avut argaţilor de la care; unul din aceştia, vrând să i-l tălmăcească, i-a zis:

— Bun vis ai visat, jupâne, că, cum om sosi la Iaşi şi la Suceava, cum om vinde peştele tot.

Când, după ce se înjugară boii, Petru Rareş, înaintea carelor, se cobora în vadul Docolinei, unde atunce nu era pod, iată l-au întâmpinat şi slujitorii trimişi de la Suceava; şi, începând a i se închina şi a-l ura de domn Moldaviei, l-au îmbrăcat cu scumpele haine ce aduseseră cu dânşii. Noul voievod, atunce, zâmbind, le zise că de mult îi aştepta şi, suindu-se în rădvan, porunci să plece la scaunul ţării.

—Da noi ce om face, doamne, cu carele cu peşte? îl întrebară argaţii.

— Să fie carele cu peşte, cu boi, cu tot a vostru, le răspunse Petru v[odă], şi veniţi după mine la Suceava, să vă fac cărţi de scutelă, ca să nu daţi nimică în zilele mele.

Bătălia de la Războieni şi pricinile ei [1]

26 iulie 1476

Una din bătăliile cele mai însemnate din istoria Moldaviei este negreşit lupta eroică de la Războieni, între moldoveni sub Ştefan cel Mare şi între otomani sub padişahul Mohamed II. Doi scriitori au tratat această bătălie, domnul Cantemir şi aga Asachi; însă şi unul şi altul s-au înşelat în mai multe locuri.

Cel dintâi zice că Ştefan cel Mare a domnit de la 1390 până la 1504, adică 114 ani, pretinde că lupta de la Războieni s-a întâmplat la 1390, în vremea împăratului Baiezit I, pe care-l amestecă cu Mohamed II[2]. Dl aga G. Asachi,

cunoscând foarte bine anacronismul lui Cantemir, a căutat să-l dezvinovăţească făcând din Baiezet I, dând, cum se vede, toată greşala asupra tipografului, care în loc de II a pus I; însă dumnealui iarăşi au văzut că Baiezit II a venit în Moldavia de abia la anul 1484; şi, dar, d[umnea]lui a scimbat epoha bătăliei şi de la 26 iulie 1476 d[umnea]lui a mutat-o la 26 iulie 1484. D[umnea]lui prin aceasta a amestecat lupta de la Războieni, întâmplată, precum am zis, la 26 iulie 1476, sub povaţa lui Mohamed II, cu o altă campanie turcească făcută de către Baiezet II, la 1484, campanie care s-a mărginit numai în luarea cetăţilor Chilia şi Akermanul. Dar aceste greşeli nu sunt nimică pe lângă altă rătăcire mai mare, în care iarăşi au picat şi domnul Cantemir şi dl aga Gheorghie Asachi. Amândoi pretind, tot cu acele cuvinte, că, după ce Ştefan vodă s-a fost împins de către mumă-sa Elena de dinaintea zidurilor Neamţului, el şi-a ascuns drumul prin căi lăturalnice "şi, a treia zi după bătălie, au ajuns noaptea la satul Negreşti pe râul Almaş. Turcii, după crunta lor biruinţă, se împrăştiesă, parte rămâind la tabără (la Războieni), parte prădând târgurile şi satele de prinpregiur. Atunce Ştefan neaşteptat iese din codruri, face un aşa puternic atac asupra turcilor, încât, fără a le lăsa vreme de a se întruni, îi înfrânge şi-i alungă. Numeroasă mulţime piere de sabie, alta se îneacă în Moldova şi în Siret ş. a."[3]. Aceste nu s-au întâmplat niciodată. Ştefan vodă o dată s-a luptat cu turcii la Războieni şi atunce a fost biruit. Niciodată n-a mai fost o a doua luptă tot la Războieni. Dacă s-au întâmplat aşa, cum toţi hronicarii ţării şi istoricii străini au păzit tăcerea cea mai absolută asupra a douei lupte de la Războieni, ei care scriu cu atâta amănunt întâia luptă? Cantemir a vrut să facă un roman, dlui aga Asachi, în entuziasmul său pentru principul autor şi în lipsă de acturi mai autentice, l-a copiat întocmai. Suntem siguri că dl Asachi nu ne va lua rău însemnările noastre; după secerători fieştecare are voie de a spicui. Singurul nostru merit este norocita descoperire ce am făcut şi descrierea cadrului întâi din istoria Moldaviei. de mai multe izvoare istorice, care d-sale i-au trecut din vedere. Ajutorat de dânsele, ne vom sili a arăta faptele de la Războieni atât de adevărat, cât cu putinţă; şi aşa începem:

Mohamed II, de mai multă vreme avea ochii ţintiţi asupra Moldaviei, a căreia putere din zi în zi creştea prin ostăşeştile talente ale viteazului Ştefan. Prevăzând că acel stat născând va putea să fie o mare stavilă la planurile sale de izbândă, el hotărî să se folosească de prilejul războiului ce era atunce între Moldavia şi Valahia şi, dar, ca aliat al acestuia de pe urmă principat, el porni război asupra ţării noastre. La sfârşitul anului 1474, o sută douăzeci de mii de turci, afară de urdia tătarilor şi de oştile munteneşti, sub povaţa lui Hadim Suleiman paşa, beglerbeg de Rumelia, după mărturisirea domnului de Hammer, cel mai bun general de atunce al Imperiei otomane, intrară pentru întâiaşi dată în Moldavia. Ştefan cel Mare, simţind că nu va putea birui un asemene vrăjmaş înfricoşat decât prin vicleşug, ştiu a trage armia turcească într-o pădure numită de otomani Agajdenici, adică marea pădurilor, pe apa Racovăţul, lângă râul Bârlad. Puterile domnului Moldaviei erau alcătuite numai de patruzeci de mii de oameni, din care cea mai mare parte erau ţărani cu coase şi cu topoare, armele cele mai înfricoşate în mâna poporului, când îi adus în deznădăjduire. Pe lângă aceste patruzeci de mii moldoveni, mai erau încă două mii călăreţi leşi, trimişi într-ajutor de către Cazimir, riga Poloniei, şi cinci mii săcui trimişi asemene de către Mătieş Corvinul, stăpânitorul Ungariei. La 17 ghenarie 1475, pe apa Racovăţului, se dădu o bătălie insemnată. "Ştefan le-au ieşit (turcilor), zice Ureche vornicul, înainte, din sus de Vaslui, la Podul Înalt; pe care i-au biruit Ştefan vodă nu aşa cu vitejia cum cu meşterşugul, că întâi au fost învăţat de au fost pârjolit iarba peste tot locul de au slăbit caii turcilor cei gingaşi, şi apoi, agiutând şi puterea cea dumnezăiască, cum să vrea tocmi voia lui Dumnăzău cu a oamenilor; aşea i-au cuprins pe turci o negură cât nu se vedea unul cu altul, şi Ştefan-vodă tocmise puţinei oameni, despre lunca Bârladului, ca să-i amăgească cu bucine şi cu trâmbiţă dând semne de război. Atuncea oastea turcească, întorcându-se la glasul bucinilor, împiedicându-i şi apa şi lunca, şi acoperindu-i şi negura, tăia şi sfărâma lunca să treacă la glasul bucinilor; iar din dos i-au lovit Ştefan vodă cu oaste tocmită, în 17 zile a lui ghenari, unde nici era loc de a-şi tocmirea oaste, nice de a să îndereptarea; ce aşea ei în

de sine tăindu-să, mulţi au pierit, şi mulţi prinsără vii pedestrimea, ce şi pe aceia pe toţi i-au tăiet, unde mulţi paşi şi sangiagi au pierit şi pe feciorul lui Isac paşa, după ce l-au prins viu, l-au slobozit, şi puşcile le-au dobândit şi steaguri mai mult de o sută au luat. Dacă i-au bătut pe turci, au luat în gios de la Podul Înalt pen pădure şi au ieşit unde purceade apa Smilii, în ţinutul Tutovei; în legea lor au dat laudă lui Dumnezeu că s-au văzut ieşiţi la lume. Iară Ştefan vodă pornitu-s-au după dânşii cu moldovenii săi şi acei două mii de leşi şi au gonit pe turci pân' i-au trecut Sireatiul la Inăşăşti, unde să chiamă Vadul Turcilor şi pân' astăzi, şi acolo, diasupra Sireatiului, la movila cea mari a Tecuciului, au odihnit trei zile".

În această campanie, una sută de mii de turci pieriră pe câmpul bătăliei sau în valurile Racovăţului, a Bârladului şi a Dunării. Patru paşi muriră în deznădăjduita luptă, toată tabăra cu bogăţiile sale, cu o sută de steaguri picară în mâinile moldovenilor. Leşele turcilor fură arse şi din oasele lor se făcură mai multe movile, monumenturi trainice de slava şi de vitejia strămoşilor noştri. Strikovski, istoriograf leşesc, spune că trecând prin Moldavia la anul 1575, adică tocmai o sută de ani după bătălia de la Racovăţ, au văzut încă tot locul luptei alb de oase. Pe movilele ce acoperea oasele binecredincioşilor moldoveni, Ştefan a aşezat trei cruci mari de piatră, care se află până astăzi.

Ştefan, recunoscător pentru ajutorul dat de Cazimir, riga Poloniei, îi trimise treizeci şi şase steaguri turceşti, împreună cu patru paşi robi; asămene daruri au trimis şi lui Măţieş Corvinul şi lui Sixt IV, papa Romei, lucru ce ne face să credem că domnul Moldaviei au primit de la înaltul pontif ajutoruri băneşti, pentru ţinerea războiului cu otomanii[4]. La această luptă, Ştefan, care ştia a răsplăti curajul oriunde-l afla, boieri mai multe sute de ţărani, care pe câmpul bătaliei se purtaseră mai bine decât mulţi boieri ruginiţi.

Toate puterile străine se bucurară de biruinţa câştigată de către moldoveni asupra turcilor. Roma serbă în toate bisericile pe *Apărătorul Creştinătăţii*, nume ce Ştefan îşi câştigase prin neobosita lui sabie. Măţieş Corvinul, în

luna lui april 1475, trimise către domnul Moldaviei pe Gaspar de Hatvan, episcop de Stulwaisemburg, poftindu-l ca să urmeze un război început sub auspicii aşa de fericite. Ştefan era silit să-l urmeze şi fără de voia lui, căci Mohamed II, turbat de mânie pentru neştearsa ruşine suferită de armele sale, hotărî o a doua campanie asupra Moldaviei, mult mai înfricoşată decât cea dintâi.

La înştiinţarea pregătirilor ce făcea sultanul, Ştefan trimise un sol către Cazimir, care era atunce, în iulie 1475, la Dieta de Lublin; solul acela era poruncit să facă cunoscut rigăi Poloniei marile pregătiri ce făceau otomanii asupra Moldaviei şi să ceară ajutor. La acea înştiinţare, toată Dieta fu în tulburare; toţi leşii şi litvanii cereau ca riga să pornească îndată război asupra Porţii. "Moldova, ziceau ei, este peretele Poloniei; interesul republicii cere ca să nu suferim ca acea ţară să pice sub jugul turcilor". Toate fură în zadar. Cazimir IV era unul din acei domni carii, slabi şi fără patriotism, aduc mai totdeauna şi pieirea patriei lor şi pieirea lor înşişi. El stătu două săptămâni la îndoială ce trebuia să facă şi, cu toate aceste, curieri peste curieri veneau de la Ştefan, înştiinţând republica în ce primejdie el se afla. Toată Dieta se sculă asupra rigăi. Voievodul de Cracovia, castelanul de Sandomir şi marşalul ţării îi ziseră însuşi: "Neiertata nepăsare a tătâne-tău, a frate-tău şi a ta ne-au adus în slăbiciunea de astăzi. Republica era odată în floare, puternică şi cinstită; astăzi nici străinii, nici aliaţii noştri nu ne bagă în seamă. Provinciile noastre măresc staturile vecinilor noştri, şi noi din zi în zi ne apropiem de pieire"[5]. Toate fură în zadar. Cazimir se mărgini de a trimite către sultanul soli, rugându-l ca să nu lovească pe domnul Moldaviei, care era, după pretenţia leşilor, vasal Poloniei. Dar aceşti soli puseră atâta vreme întru a purcede şi întru lunga lor petrecere în tabia otomană, încât se întoarseră în Polonia de-abia după un an, când toate erau trecute. Mohamed II, fără a băga de samă la propunerile solilor leşeşti, strânsese toate oştile sale; şi cu o flotă de trei sute de vase, care cuprindea patruzeci de mii de luptători, a mers de a pus asedia înaintea cetăţii Caffa, în Crimeea, piaţă de căpetenie pentru negoţul

Moldaviei şi a genovezilor. Caffa pică în mâinile otomanilor la 4 iunie 1475[6]. Acest oraş era, cum am zice, o parte a Moldaviei; căci, de la începutul principatului, genovezii, stăpâni ai Caffei, simţiră că nu se vor putea ţine multă vreme în Crimeea, din pricina popoarelor barbare ce-i învecinau. Ei, dar, căutară a se uni cu moldovenii, naţia cea mai puternică şi mai policiată. Alexandru cel Bun fu cel întâi domn care se uni cu genovezii într-un ţel comercial. Moldovenii, care din vremile cele vechi se îndeletniceau cu navigaţia pe râurile plutitoare ale Principatului, pe Dunărea, pe Nistru, privind bunătatea ţărmurilor ce aveau pe Marea Neagră, începură a dura corăbii, dintâi pentru siguranţa porturilor, pe urmă pentru un negoţ întins. Aşadar, prin aliaţia lor cu genovezii, moldovenii în puţină vreme avură o flotă destul de mare şi de puternică ca să se poată întări pe Marea Neagră. Sub Ştefan cel Mare, mai ales, înrâurirea maritimă a Moldaviei fu aşa de mare, încât domnii în titlurile lor se numeau stăpâni ai Mării Negre. Caffa se făcuse întrepozitul comerţului Răsăritului, ce se făcea atunce numai de genovezi şi de moldoveni[7]. Mohamed II judecă, dar, foarte bine, că, luând Caffa, el lovea Moldavia tocmai în inima sa; şi aşa fu, că de atunce noi n-am mai avut, nu o flotă, dar măcar o corabie. După asaltul Caffei, toţi neguţitorii moldoveni ce se aflau în oraş fură ucişi prin porunca sultanului.

Cinci sute tineri nobili genovezi, care se mânau la Constantinopol pe corăbii turceşti spre a fi înrolaţi în şirurile ianicerilor sau spre a sluji la scârnavele desfătări ale seraiului, se răscoliră în drum şi, apucând corăbiile, se traseră în portul Cetăţii Albe, unde fură primiţi foarte bine de pârcălabul moldovenesc. La auzul acelei răscoale a genovezilor şi a bunii priimiri ce li se făcuse de către ocârmuitorul Akermanului, Mohamed II nu-şi mai putu stăpâni mânia. El trimise îndată în Basarabia o parte a armiei sale, care luă prin capitulaţie oraşul ce slujise de azil fugiţilor de la Caffa.

La apropierea armiei turceşti, Ştefan, simţindu-se în neputinţă de a sta împotriva ei, se trăsese înlăuntrul ţării, aşteptând ajutor de la leşi; dar, când văzu că Cazimir făgăduia şi nu ţinea nimică, el merse numai cu puterile sale, luă iarăşi Cetatea Albă şi trase sub ascuţişul sabiei tot garnizonul

turcesc. La auzul acestei nouă biruinţe, mânia lui Mohamed II nu mai avu margini. La începutul anului 1476, el chemă la arme toate puterile Europei şi ale Asiei, hotărât ca să sfarme un vrăjmaş ce singur îi arătase că şi otomanii puteau fi biruiţi. În zadar Ştefan ceru încă o dată ajutoruri de la Cazimir. Acest rigă ticăit se mulţumi, ca şi întâia dată, de a trimite pe Martin Vuroţiemovieţki, castelan de Cracovia, sol la sultanul poftindu-l să nu se pornească asupra Moldaviei. Dar solul întâlni în drum toată armia otomană, care şi ajunsese la Varna. Mohamed răspunse la propunerile leahului că cea mai de pe urmă a sa condiţie de pace era ca domnul Moldaviei să se facă birnic Porţii, să deie cetatea Chilia împreună cu tinerii genovezi care scăpase în Akerman. Ştefan împingând aceste condiţii înjositoare, armia otomană nu mai întârzie de a intra în Principat[8]. Iar Cazimir, la auzul că sultanul nu-i primise propunerile de pace, jertfi Moldavia şi înseşi interesurile patriei sale, netrimiţând nici un ajutor lui Ştefan şi poruncind numai ca oştile Podoliei şi a Belţului să stea de strajă la marginea Poloniei[9].

Mohamed II, ajutat de Radul III, domnul Ţării Munteneşti, nu mai întârzie a trece Dunărea peste cinci poduri. În zadar Ştefan Vodă se nevoi a opri pe turci să treacă acel râu apărător al Moldaviei; toate îi fură cu neputinţă. Puterile otomanilor erau prea mari. Şi, spre mai mare nenorocire, turcii intrau în ţară pe de o parte şi tătarii pe de altă parte. În o asemene grea împrejurare domnul dădu cale deodată turcilor şi se apucă de tătari, pe care, biruindu-i, îi goni până dincolo de Nistru. Ştefan era de socotinţă ca să lovească şi chiar pe sultanul însuşi. Dar boierii chemaţi la sfat, văzând nenumăratele puteri a vrăjmaşilor, au fost de socotinţă ca, deocamdată, să le lase şesul slobod, că doar i-ar putea trage la locuri strâmte, unde să le fie cu neputinţă de a-şi întinde puterile şi, prin urmare, să le fie şi fuga mai grea. Atunce tot şesul fu părăsit; bătrânii, femeile, copiii şi averile cele mai scumpe fură ascunse în cetăţi, în păduri sau în peşterile Carpaţilor. Familia şi muma lui Ştefan vodă, împreună cu cuviosul mitropolit Teoctist şi cu visteria ţării se aşezară în Cetatea Neamţului, apărată de un mare garnizon

şi întărită de oameni şi de natură. Iar Voichiţa, doamna lui Ştefan, fata lui Radu III, a unui domn creştin care, prihănind legăturile de prieteşug, de rudenie, de religie, se lupta fără de ruşine în şirurile otomanilor împrotiva ginerelui său şi a unui popor creştin şi tot de un sânge, fu izgonită cu defăimare de către viteazul său soţ şi trimisă lângă apostatul său părinte.

După ce toate s-au fost pus în siguranţie, Ştefan nu mai întârzie de a-şi pune în lucrare planul, unul din cele mai frumoase a geniului său; prin porunca sa, toată Ţara de Jos fu pustiită, grâiele, sămănăturile, iarba fură arse, pentru ca armia vrăjmaşilor într-o ţară îmbelşugată să sufere toate chinurile foametei şi ale lipsei. Pe de altă parte, despărţituri de oşteni moldoveni îi strâmtorau de pe laturi; şi numai în aceste harţaguri otomanii pierdură treizeci de mii de ai lor.

Măcar că armia duşmanilor suferea toate grozăviile războiului, pentru că pe de o parte din zi în zi se împuţina prin lovirile lăturalnice a moldovenilor, iar pe de altă parte lipsea hrana trebuincioasă oamenilor şi cailor, fiindcă toate locurile pe unde trecea erau arse şi pustiite şi că o furtună cumplită împrăştiase pe Marea Neagră toată flota care îi aducea provizii şi muniţii, totuşi Mohamed II, împins de setea răsplătirii, se înainta grabnic înlăuntrul ţării, urmând ţărmurile Siretiului. Aşa el ajunse pe apa Moldaviei, la un loc care pe urmă se numi Valea Albă sau Războienii. Acest loc, aşezat în strâmturi, era foarte nepriincios oastei turceşti, pentru că nu-şi putea întinde numeroasa cavalerie, partea cea mai de căpetenie în armiile otomanilor. Ştefan cel Mare, care de mult aştepta un prilej bun, se folosi de poziţia locurilor şi, la 26 iulie 1476, în zori de zi, începu bătălia de la Războieni, bătălie neuitată de poporul Moldaviei. Înainte de a începe lupta, viteazul domn şi-a pedestrit toată călărimea, ca nimene să nu poată gândi la fugă, şi deodată ca fulgerul ieşi din pădurile dese ce împrejura pe atunce locurile Războienilor. Ianicerii, deprinşi de a lua cu sabia goală poziţiile duşmăneşti şi obicinuiţi la locuri largi, se speriară deodată de focul moldovenilor, care îi ajungea din toate părţile codrului; toţi se aruncară la pământ, nevrând a se supune nicidecum la poruncile căpeteniei lor,

segban-başi Mohamed, aga de Trapezunta. Mohamed II, văzând aceste, strigă: "Mişeii, cum au picat de grabă, aşa trebuie să se lupte cineva?" Îşi ia pavăza în mână, dă pinteni calului şi se aruncă cel întâi în codru. Ianicerii, îndemnaţi de pilda sultanului, se scoală de la pământ şi toţi se iau după dânsul. Moldovenii şi turcii îşi sfădesc mai multă vreme cinstea biruinţei. De la răsăritul soarelui şi până în de sară, războiul ţinu neînfrânt de ambe părţile[10]. În sfârşit, otomanii, adăugându-se cu oaste proaspătă, au obosit bieţii moldoveni, neavând ajutor de nicăiri; biruinţa îi părăsi. "Moldovenii, zice vornicul Ureche, au picat, nu fieştecum, ce până la moarte se apăra, nice biruiţi din arme, ce stropşiţi de mulţimia turcească; au rămas izbânda la turci, şi atâta de mulţi au pierit, cât s-au nălbit poiana de trupurile celor pieriţi unde au fost războiul; şi mulţi din boiarii cei mari au picat, şi viteajii cei buni au pierit cu totul atunce, şi fu scârbă mare în toată ţara şi tuturor domnilor şi crailor de pinpregiur, dacă au auzit că au căzut moldoveanii sub mâna păgânilor". În zadar Ştefan se aruncă în mijlocul vrăjmaşilor, ca doar ar reîntocmi lupta; el pică de pe cal jos. Boierii, deznădăjduind de biruinţă, se strânseră pimprejurul domnului lor, îi făcură un zid cu piepturile lor şi-l traseră în fugă, fără voia lui.

Ştefan, gonit de turci, numai cu o mică suită, merge toată noaptea; în zori de zi ajunge înaintea Cetăţii Neamţului şi porunceşte ca să i se deschidă porţile. Maică-sa, doamna Elena, la auzul desfacerii moldovenilor, care vestea robia patriei, se înarmează cu un curagiu mai presus de sexul ei, opreşte pe fiul său să intre în cetate şi, înfăţoşindu-se deasupra zidurilor, îi zice aceste cuvinte, neşterse din aducerea-aminte a fieştecărui bun moldovan: "Ce, trebuie să te văd astăzi întors de la război, fără să fii întovărăşit de biruinţă? Pentru întâiaşi dată, fiiule, mi-ai înşelat nădejdile, uitat-ai oare că porţi nume de viteaz? Fugi departe dinaintea me şi să nu te întorci decât biruitor. Mai bine-i să te ştiu mort de mâna duşmanului, decât să văd că ţi se impută drept defăimare că o femeie ţi-a scăpat viaţa".

Aceste cuvinte deşteaptă în inima domnului curajul deznădăjduirii. Întovărăşit de douăsprezece mii moldoveni care mai rămăsese încă de la

măcelăria de Războieni, el se întoarce de la cetate mai iute încă decât venise şi aleargă să-şi spele ruşinea[11].

Aici începe însă deosebirea noastră. Cantemir şi cu aga Asachi pretind, cum am arătat mai sus, că Ştefan, de la Cetatea Neamţului, s-a dus drept la Războieni, unde găsind pe turci i-a biruit de tot. Toţi istoriografii străini şi hronicarii ţării, adică vornicul Ureche, logofătul Miron şi mai ales hatmanul Ioan Neculce, sunt de o altă socotinţă, mult mai adevărată, de vreme ce se potriveşte şi cu inscripţia de la mănăstirea Războienilor, care se va arăta mai jos.

După mărturisirea tuturor istoricilor, atât străini cât şi pământeni, după fugirea lui Ştefan vodă, "turcii s-au întors spre Suceava şi au ars târgul, şi apoi s-au învârtejit înapoi, prădând şi arzind ţara"[12]. Hotinul însuşi fu asediat, dar în zadar; mai multe sate însuşi a Podoliei leşeşti fură arse, fără ca Cazimir să-şi iasă din vinovata sa apatie[13]. După aceea, zice hatmanul Ioan Neculce, care decât toţi hronicarii arată mai cu amănuntul întâmplările venite în urma luptei de la Războieni, "împaratul turcesc au venit cu toată puterea lui la Cetatea Neamţului şi au suit puşcele deasupra unui munte pe dispre Moldova şi au început a bate Cetatea Neamţului foarte tare. Iar pe acea vreme era închis un neamţ în cetate şi văzând că bat cetatea au zis păzitorilor să spuie mumei lui Ştefan să-l sloboadă de la închisoare, de la temniţă, pe dânsul, că el va mântui cetatea de acel greu. Deci slobozindu-l pe acel neamţ de la închisoare, s-au şi apucat de au îndreptat puşcele din cetate asupra turcilor unde sta acolo în munte de avea nevoie cetatea şi au şi lovit în gura unii puşci turceşti de au sfărmat-o şi au început a bate în corturile turcilor, cât şi bindul de la cortul împărătesc l-au sfărmat. Deci n-au mai putut sta turcii întru acel munte, de unde avea cetatea nevoie, ce numai au căutat a se da în lături de la acel loc.

Iar Ştefan vodă, mergând de la Cetatea Neamţului în sus spre Moldova, au mers până la Voroneţ, unde trăia un părinte săhastru, pe nume Daniil, şi bătând Ştefan vodă în uşa săhastrului să se descuie, au răspuns săhastrul să

aştepte Ştefan vodă afară, până îşi va istovi ruga. Şi, după ce ş-a istovit ruga, săhastrul a chemat pe Ştefan vodă în chilie, şi s-a ispoveduit Ştefan vodă la dânsul; şi a întrebat Ştefan vodă pe săhastru, ce va mai face, că nu poate să se mai bată cu turcii, închina-va ţara la turci sau ba? Iar săhastrul i-a răspuns să nu se închine, că războiul este al lui[14]. Numai, după ce va izbândi, să facă o mănăstire acolo în numele Sfântului Gheorghe, să fie hramul acela. Deci au şi purces Ştefan vodă în sus, pe la Cernăuţi şi pe la Hotin, şi au strâns oaste feluri de feluri de oameni, şi au purces în jos. Iar turcii, înţelegând că va să vie Ştefan vodă cu oaste în jos, au lăsat şi ei Cetatea Neamţului de a o mai bate şi au început a fugi spre Dunăre. Iar Ştefan vodă a început a-i goni în urmă şi a-i bate, până i-a trecut de Dunăre. Şi întorcându-se Ştefan vodă s-a apucat de a făcut mănăstirea Voroneţul şi a pus hramul Sfântul Gheorghe."[15].

Vornicul Ureche, împreună cu Costineştii, asemene zic că, "după poticala lui Ştefan vodă ce au pierdut războiul, de sârg au strâns oaste ce-au putut degrabă, şi s-au dus după turci şi i-au agiuns trecând Dunărea, în vreme de miazăzi, şi, lovindu-i fără veaste, i-au spăriat de au plecat a fugi, lăsând plianul şi tot ce au fost prădat, iară Ştefan vodă le-au luat plianul tot şi s-au întors înapoi cu izbândă".

"În goana turcilor, zice Cantemir, Ştefan câştigă însuşi cortul împărătesc a sultanului şi avu slava să biruiască pe acel împărat care era odinioară groaza lumii, şi acum fusesă prea fericit că putu să scape teafăr la Adrianopol, întovărăşit numai de o mică suită"[16]

După desăvârşita fugire a neprietenilor din ţară, Ştefan cel Mare puse să strângă trupurile moldovenilor morţi, în câmpul cinstei pentru patrie şi lege. Oasele lor fură îngropate cu mare pompă în mai multe movile ce se văd şi astăzi. Iar locul unde s-a dat crunta bătălie se numi de atunce Războienii sau Valea Albă, pentru că era înălbit de oasele strămoşilor noştri. Când pacea se aşeză în ţară pentru o mică vreme, Ştefan se folosi de acel scurt repaos spre a zidi în acele locuri mănăstirea Războienii, cu

următoarea inscripţie slavonească ce se află deasupra uşii şi pe care noi o alăturăm aice, într-o traducţie românească, făcută de p. Ieromonahul Isaia.

INSCRIPŢIA PIETREI DE LA RĂZBOIENI

"În zilele bine-credinciosului şi de Hristos iubitoriului domn Ioan Ştefan vv, cu mila lui Dumnezeu domn pământului Moldovii, fuiiul lui Bogdan vv, în anul 6984, iar al domniei lui 20 anul curgând, s-au rădicat puternicul Mohamed, împăratul turcesc, cu toate puterile oştilor sale ale Răsăritului; încă şi Basarab vv, chemat fiind la război, au venit cu dânsul cu toate puterile pământului lui. Şi au venit să robească şi să iaie pământul Moldovii şi au ajuns până aice, la locul ce se cheamă Valea Albă, şi noi Ştefan vv, cu fiiul nostru Alexandru, am ieşit înaintea lor aice şi am făcut cu dânşii mare război în luna lui iulie, în 26 de zile. Şi după slobozirea lui Dumnezeu biruiţi au fost creştinii de păgâni şi au căzut aice multă mulţime din ostaşii Moldovii. Atunce au luat şi a tria parte din pământul Moldovii, despre ceea lature[17].

Pentru aceea, bine au voit Ioan Ştefan vv, cu a sa bună vrere, şi au zidit biserica aceasta întru numele arhistratigului Mihail, şi întru rugăciunea lui şi şi a doamnei sale Maria şi fiilor săi Alexandru şi Bogdan, şi întru pomenirea şi pentru sufletele pravoslavnicilor creştini, care aici au pierit. În anul 7004, iar a domniei lui anul 40 curgând, luna lui noiemvrie, în 8 zile".

Aceste au fost împrejurările bătăliei de la Războieni, bătălie cruntă în care a curs sângele cel mai scump al Moldaviei, bătălie neştearsă din aducerea-aminte a românilor. Iar cât pentru campania făcută de Baiazit II, la anul 1484, fiindcă este scrisă pe larg de toţi istoriografii străini şi pământeni, şi că isprăvile ei sunt foarte mici şi cunoscute, apoi nu ne vom întinde şi cu povestirea ei. Datoria noastră a fost să aşezăm bătălia de la Războieni în tot adevărul; aceasta am făcut-o după putinţă, nepuind nimică de la noi şi neprimind decât fapte autentice, însemnate de cei mai vrednici de credinţă istoriografi. Alţii au descris şi vor descrie aceste întâmplări măreţe cu mai

multă pompă, cu mai frumoase văpsele; dar nici unul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr.

Septembrie, 1840.

De această carte sunt mai multe ediţii, unele mai depline, altele mai scurtate. Într-o traducere românească veche, care se găseşte la dl căminariul Gherasim Hâncul, in folio, la cap al 219, în împărăţia lui sultan Baiazet, fiiul lui sultan Mehmed, se găseşte asemene: "Iar în al doile an de împărăţia lui, făcut-au cale cu oşti grele spre ţara Moldovei şi s-au lovit cu Ştefan voivod, domnul Moldovei, şi şi-au dat război foarte iute; şi se sprijiniră vetejii moldoveni de n-au putut străbate turcii mai înlăuntrul ţărei, fără numai ce au apucat de au robit satele pe margini, de la Cetatea Albă şi de la Chilie, iar mai mult nu putură. Şi pricina era căci domnul Moldovei şi cu moldovenii s-au fost bătut cu sultan Mehmet împărat, tatăl acestui împărat a lui sultan Baiazit, şi l-au înfrânt moldovenii foarte rău şi i-au tăiat oastea cât abia au scăpat împăratul cu o samă de oaste în vase peste Dunărea. Deci sultan Mehmed au lăsat cuvânt la moarte să se facă răscumpărare despre moldoveni sângelui turcilor ce s-au vărsat şi ruşinii ce i-au făcut. Pentru aceea venisă fii-său, sultan Baiazit, şi alta n-au putut face nimică, fără cât au lovit marginea de au luat o samă de robi, precum mai sus am arătat".

Trei zile din istoria Moldaviei

I

25 februarie 1777

Und so kam doch wieder ein Fleck von Europa von einer willkührlichen und aussagenden Herrschaft unter eine ordentliche, beglückende, erhaltende schützende Regierung.
Engel's geschichte der Moldau, pag. 304.

La 25 februarie 1777, Poarta Otomană, uitând aceea ce cu 78 ani înainte, la 26 ianuarie 1699, la congresul de Karloveţ, răspunsese solilor poloni care cereau Moldavia: "cum că ţara Moldovii nu poate să le o dea să le fie lor podană, fiindcă este volnică şi turcilor este închinată, iară nu cu sabia luată"[1], au iscălit după mijlocirea baronului Tugut, c. c. internunţiu la Constantinopol, diploma prin care Bucovina se da Austriei. Atunce ţinutul Cernăuţilor, jumătate din ţinutul Sucevei, cu vechea capitalie a Moldaviei, Câmpulung cu administraţia sa cea republicană, episcopia Rădăuţilor, mănăstirile Putna, Sucevița, Solca, Voroneţul şi alte atâte locaşuri sfinte, toate zidite, împodobite şi înzestrate de vechii şi vitejii noştri domni, s-au dezlipit de Principat. Atunce Bucovina, adică 178 mile pătrate de pamânt strămoşesc, trei târguri şi două sute cincizeci sate primiră o stăpânire străină; atunce şaptezeci mii moldoveni fură siliţi a îmbrăţoşa o altă naţionalitate decât cea românească.

Ziua aceasta de 25 februarie ar trebui să fie în vecinicie pentru moldoveni o zi de jelanie, o ziră; pentru că într-însa ne-am văzut răpiţi de locurile slavei strămoşeşti, locuri înrodite cu sângele eroilor noştri, locuri ce cuprind sfintele oase ale lui Ştefan şi ale Elenei. lntr-acea zi Moldova îşi pierdu cea mai frumoasă piatră a coroanei sale.

Un singur bărbat protestă împotriva dării Bucovinei. Acesta fu Grigore Chica voievod, domnul Moldovei.

II

1 octombrie 1777

Iar delibaşa zice
Vrând răul ca să-l strice:
"Măria ta, ar fi bine
Să mai iau oameni cu mine!"
El i-au răspuns:
"Sunt destui
În coadă doi idiclii...
Că n-am să fac bătălii".
Stihul lui Ghica Vodă

Sâmbătă la 1 octombrie 1777, pe vremea chindiei, într-o odaie a Beilicului, casă zidită pentru primirea turcilor trecători prin Iaşi şi a căreia de-abia-i mai zărim temeliile lângă Sfântul Ioan, pe un loc sterp ce se numeşte încă La Beilic, în acea odaie, zic, decorată după moda orientală, şedea pe un divan de postav roşu, rezemându-se pe nişte perini de porfir cu canafuri de fir, un bătrân măreţ, cu barba albă, cu o figură mândră şi deosebită; în ochii săi însă fizionimistul ar fi descoperit vicleşugul crud al tigrului. El era îmbrăcat în frumosul costum al marilor Porţii Otomane, costum ce din nenorocire s-a izgonit astăzi de către portul meschin şi urât al europenilor. Deşi sultanul Mahmud, de fericită aducere aminte, a făcut în imperia sa atâte reforme vrednice de toată lauda, tot nu pot să-l iert că a stricat costumul naţional şi a introdus în locul lui caricatura cea mai de râs, straile strâmte şi şonţite a europeilor. A lepădat turbanul, care împodobea capul ca o diademă, pentru greţosul fes ce acoperă până sub sprâncene fruntea, pe care tot bărbatul ar trebui s-o arăte slobodă şi curată. A izgonit blanele cele de mult preţ şi antereele cele cu aur pentru surtucul albastru, din care, cum zic turcii, înainte n-ar fi vrut să facă măcar harşele la cai. În locul bogatului şal caşemir, ce încingea mijlocul cu atâta graţie, a dat supuşilor săi doi coţi de şişitori ca să le slujască de bretele, şi pentru vârful inovaţiei i-a silit să-şi radă barba, semnul cel mai caracteristic al bărbăţiei!

O blană frumoasă de samur învelea antereul şi şalul adevărat caşemir al acelui bătrân. Capul său era acoperit de un turban alb, împodobit cu un

surguciu înalt legat în brilanturi. La picioarele lui pe covor era o narghile de cristal bătută cu pietre scumpe; şi, când trăgea câteodată din ea, tot apartamentul se împlea de o atmosferă mirositoare.

Acel batrân era Kara Higiorzadec Ahmed-beg, capigibaşă şi imbrohor al marelui şi preaputernicului sultan Abdul Hamir, padişahul otomanilor. El venise într-acea zi în Iaşi sub cuvânt că mergea la Hotin să facă revizia cetăţii şi totodată că aducea lui Grigore Ghica v. v., domn Moldaviei, un ferman împărătesc vestitor de o mai mare statornicire a păcii încheiată între Poarta Otomană şi Rusia, la Kainargi, în 17 iulie 1774. Grigore Ghica, avându-l de mai multă vreme prieten, îl primise cu cea mai mare cinste. Toţi veliţii boieri cu slujitorimea şi cu breslele neguţitoreşti fuseseră trimişi înaintea lui până la Şanta, şi de acolo îl aduseră cu alai în Iaşi şi-l întovărăşiră până la Beilic.

Acest capigibaşa, cum a ajuns la gazdă, a trimis la vodă, şi cum zice *Stihul lui Ghica vodă*:

Au spus că-i bolnav de moarte,
Au cerut doftor să-l caute,
Trimiţând la vodă în ştire
Că au slăbit peste fire;
Ar vrea să meargă la curte,
Având să-i vorbească multe,
Trebi mari şi lucruri înalte,
Şi ferman ca să-i arate.
Dar nu poate pentru boală,
Că nici din pat nu se scoală.

Dar să ne întoarcem iarăşi în odaia Beilicului. Capigebaşa era în vorbă tainică cu doi boieri moldoveni veniţi la dânsul într-ascuns. Nimene nu era de faţă la această vorbire. Numai la perdeaua din afară păzeau doi arapi, negri ca abanosul şi înarmaţi din cap pân' în picioare; ochii lor sticleau ca un luceafăr în întunericul nopţii. Când îşi arătau dinţii albi şi ascuţiţi,

socotea cineva că vedea doi zăvozi mari şi cumpliţi, gata de a se arunca asupra trecătorilor.

Boierii stau într-o postură umilită, în genunchi, pe un covor întins pe parchet, departe de divan. Capigibaşa înota într-un ocean de fum mirositor; faţa sa măreaţă păzea o nemişcare absolută; câteodată îşi îndrepta barba albă ca omătul.

— Ei, boieri, zise el în sfârşit, tăind tăcerea, pica-va oare vulpea în cursa vânătorului? Va veni oare ghiaurul?

— Va veni, slăvirea ta, îi răspunse unul din boieri. Să nu fii la îndoială; va veni, că-i dârz; îi place primejdia.

— Va veni, efendi, adăugă celălalt boier, pentru că n-are de unde şti scopul venirii tale. În Ţarigrad numai luminatul vizir şi Muruz, în Iaşi numai slăvirea ta şi noi ştim că zilele lui Ghica s-au numărat. Şi mai degrabă s-ar deschide mormintele decât gura noastră.

Capigebaşa zâmbi de bucurie; trăsurile sale se mişcară şi faţa sa posomorâtă se învie pentru un minut.

Un rob intră în odaie; boierii răsăriră, dar, când văzură cine era, se liniştiră. Robul se închină până la pământ.

— Slăvirea ta, zise el, Bogdan-beg a trimis doftori să te vadă. Boierii se făcură galbeni ca ceara, mai că nu se puteau ţine pe genunchi.

Se uitau cu spaimă din toate părţile şi căutau unde s-ar ascunde.

Capigebaşa zâmbi clătind din cap; în sfârşit, le arătă o perdea lăturalnică ce da într-altă odaie şi le făcu semn să se ducă. Boierii se ridicară şi se făcură nevăzuţi.

Imbrohorul bătu din palme. Haznetarul său se apropie. După ce stăpânu-său îi zise două-trei cuvinte turceşti, el luă de pe alt divan un contuş greu şi

o basma de burungiucul cel mai subţire. Imbrohorul îşi dezveli braţul drept şi haznetarul îl strinse tare cu basmaua mai jos ceva de cot. După aceea îşi lepădă turhanul şi rămase numai cu un fes mic, elegant, legat împrejur cu un nemetez subţire verde. Pe urmă îşi plecă capul pe perinele de porfiră şi se înveli în contoşul de samur.

Haznetarul ieşi şi se întoarse după un minut cu doftorii lui vodă, Gavrilachi şi Fotachi.

Capigebaşa se făcuse galben la faţă, toate trăsurile îi erau suferitoare, o slăbiciune mare domnea în toate mişcările sale, se răsufla greu. Trebuia cineva să-l socoată în cele de pe urmă ceasuri a vieţii. Numai ochii săi cei vicleni sticleau sub posomorâtele sale sprâncene; în zadar căutase să le astâmpere focul.

Fotachi se apropie şi-l luă de mâna dreaptă. Pulsul lui mai că nu bătea. El crezu că-i bolnav de moarte.

Gavrilachi se apropie şi el, îl apucă şi el de aceeaşi mână, uitându-i-se drept în ochi. Turcul nu putu suferi această căutătură, ce cerca să-i pătrundă gândirile cele mai tainice, şi se făcu că leşină. Gavrilachi clăti din cap.

După puţin, capigibaşa deschise iarăşi ochii şi cu un glas slab ca de mort zise:

— Spuneţi stăpânului vostru să se grăbească să vie; porunci mari de la împărăţie am către dânsul. La curte vedeţi că nu pot să merg. Pot să mor. Să vie... Şi iarăşi leşină. Doftorii se depărtară.

Dar să lăsăm pe mârşavul capigibaşa să-şi sfârşească scârnava comedie şi, până ce doftorii vor merge să-şi deie stăpânului lor raportul despre starea bolnavului, să aruncăm o căutătură asupra împrejurărilor politice ce se mişca atunce în Moldavia, ca mai lesne să putem pregăti cititorii la straşnica privelişte ce au să vadă. Grigore Ghica voievod, ce domnea atunce în ţara noastră, se trăgea din a doua linie a Ghiculeştilor; el era fiul

dragomanului Porţii Alexandru Ghica, care prin porunca marelui vizir Nişandgi Ahmed paşa, după o închisoare de două săptămâni fusese tăiat înaintea chioşcului Seraiului, în 19 februarie 1741. Înainte de a primi domnia, el ocupase de la 17 august 1758 vechea însărcinare a tătâne-său de dragoman al Porţii. La anul 1764, în 29 mart, prin favorul marelui vizir Mustafa Bahir, el primi tronul Moldaviei; însă după trei ani, la anul 1768, în vreme când Turcia se gătea de război asupra Rusiei, hanul tătarilor, vestitul Crâmghirai, în divanul împărătesc, arătă cum că în asemene grele împrejurări tânărul Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, nu avea destule însuşiri şi încredere ca să i se lase domnia Ţării Româneşti şi că Grigore Ghica, vărul lui, ar fi mult mai destoinic pentru apărarea ţării. Sfătuirea hanului fu primită de sultanul Mustafa III; în luna lui noiembrie 1768, Alexandru Ghica lăsă, dar, tronul Valahiei lui Grigore Ghica, iar tronul Moldaviei îl ocupă în a doua domnie Grigore Calimah, fiul lui loan Calimah, om tânăr şi învăţat.

Grigore Ghica nu avu multă vreme de domnit în Ţara Românească, căci, înainte încă de a primi el investitura, războiul fusese declarat între Turcia şi Rusia, la 6 octombrie 1768, prin închiderea rusescului rezident Obreskof în Edecule. Ruşii se şi porniră; şi în vara următorului an, 1769, luară sub stăpânirea lor toată Moldavia, prinzând rob pe însuşi domnul acei ţări, Constantin Mavrocordat, care domnise în viaţa sa de şase ori în Ţara Românească şi de patru ori în Moldavia[2] şi în sfârşit muri în Iaşi la 4 decembrie 1769. Operaţiile războiului după această izbândă se întinseseră şi în Valahia. La 7 octombrie 1769 în zori de zi leitenantul-colonel Karozin, cu patru sute de ruşi şi întovărăşit de mai mulţi români povăţuiţi de arhimandritul de Argeş, care avea două pistoale la brâu şi medalia Caterinei II la gât, şi de spătarul Pervu Cantacuzino, numit de împărăteasa general-maior, intră în Bucureşti şi se îndreptă spre curţile domneşti. În toate uliţele Bucureştilor se auzea numai ostăşescul strigăt de "stupai, stupai!". Turcii ce erau în capitalie fură omorâţi şi curţile picară în mâinile ruşilor. Grigore Ghica, care nu ştia nimică de venirea vrăjmaşilor, la auzul

acelui zgomot sări peste zidurile grădinii şi se ascunse într-o băcălie, fiind părăsit de toată gvardia sa. După trei zile fu însă găsit, luat rob de război şi dus la Petersburg.

În capitalia Rusiei fostul domn avu prilej mai mult decât în orice alt loc să-şi arate meritele. El vorbea turceşte, ruseşte, franţuzeşte şi italieneşte, afară de româneşte şi greceşte, ce erau limbile sale. Vorba sa era învăţătoare, ideile sale bogate; toate în el arătau un bărbat înalt. Reputaţia sa ajunse până la urechile marii împărătese, care dori să-l vadă. Caterina II îl pofti de mai multe ori în societatea sa şi ştiu preţui ce era bun în Ghica[3]. Aşa, acesta prin manierele şi talentele sale ştiu a câştiga într-atâta protecţia autocratoriţei Rusiei, încât la congresul de la Bucureşti ce se făcuse pentru încetarea războiului, la 15 februarie 1773, Cabinetul de Sankt-Petersburg, între condiţiile păcii, ceru ca Grigore Ghica să primească domnia Moldaviei pentru vecinicie din tată în fiu, ca bir să deie la trei ani o dată, după pilda republicii Ragusa, şi că să aibă dreptate de a ave la Poartă un agent sub siguranţa dritului gintelor. Deşi aceste cereri nu se putură împlini din pricina desfacerii congresului, totuşi, când pacea se încheie între Rusia şi Turcia la Kuciuk-Kainargi (17 iulie 1774), Ghica primi tronul Moldaviei, măcar că dragomanul Porţii Constantin Muruz făcuse tot felul de intrigi, ca să primească el domnia acei ţări.

Grigore Ghica, cum ajunse în Iaşi, se îndeletnici de a închide rănile războiului, micşoră şi regulă birul ţăranilor, uşură boierescul, reîntocmi dreptatea, încurajă agricultura. Atât în întâia, cât şi în a doua domnie a lui, cea întâi faptă a ocârmuirii sale fu să numească pe boierii cei mai cinstiţi ispravnici ţinuturilor, "dândule porunci, cum zice un hronicar naiv de-ai noştri, ca să fie cu mare dreptate săracilor, neîngăduind pe nimene ca să-i calce şi să-i năpăstuiască; căci, de ar auzi cât de puţin că au păzit hatârul cuiva şi va veni vreun sărac să se jăluiască, atunce cu mare pedeapsă îi va pedepsi, făcând mari dreptăţi tuturor, arătând tuturor boierilor ca să se păzească fieştecare de a lua mită de la săraci, cât de puţin; şi, de va veni la urechile măriei sale, să fie în ştiinţa tuturor că se va pedepsi cu pedeapsă,

necăutându-i nici chip de hatâr, de va fi şi boier, şi mare om, şi rudă; de vreme că Dumnezeu l-au trimis într-acest pământ, ca să păzească pe săraci şi să-i fie milă de dânşii". Însă Ghica în zadar făcea aceste îmbunătăţiri; Constantin Muruz nu putea să-i ierte că fusese mai fericit decât dânsul. În zadar Ghica se făcu ocrotitorul ştiinţelor şi al artelor, aşezând şcoli domneşti în Mitropolie, în Sfânt-Neculai şi prin ţinuturi, înfrumuseţând Iaşii prin zidirea de acheducuri şi fântâni publice, precum cele de la poarta Sf. Spiridon şi de la Golia, prin ajutarea cu bani la ridicarea bisericii Sf. Gheorghe, hotărâtă să fie mitropolie, prin aşezarea celor întâi podele pe uliţele capitaliei.

În zadar Ghica vru să introducă în ţară industria, întemeind cea întâi postăvirie cu lucrători nemţi, la Chipăreştii de pe Jijia, şi întocmind în apropierea Iaşilor o colonie de protestanţi, ce se îndeletnicea cu fabricaţia ceasornicelor; Muruz nu dormea.

În zadar Ghica, atât în viaţa sa cea publică, cât şi în traiul său cel privat, vru să deie supuşilor săi numai pilde bune, încât spre a oborî luxul straielor, care şi atunce ca şi acum era risipa multor familii, se arătă în divan într-o zi de ceremonie mare îmbrăcat cu libade şi giube de postav făcut în ţară, ca să ruşineze pe curtezani, din care cel mai de pe urmă era cu straie mai bogate decât a domnului. În zadar Ghica se silea să se facă din zi în zi mai vrednic de iubirea norodului, singura răsplătire ce principii cei buni ambiţionează, şi într-atâta câştigă această dragoste, încât cea dintîi a lui mazilie fu socotită ca o nenorocire obştească. În zadar "cuvântul ce grăia era grăit, zice acelaşi hronicar, şi era lăudat de către toţi şi plăcut prostimii; boierii nu-l puteau suferi, căci ei nu puteau să mănânce pe cei mici şi săraci, că nu-i suferea domnul nicidecum". Constantin Muruz în Ţarigrad şi boierii evghenişti în Moldavia hotărâră, dar, fieştecare îndeosebi pieirea bunului domn; cel dintâi pentru ca să se poată sui pe tronul rivalului său, cei de-ai doilea pentru ca să scape de un stăpânitor care le ameninţa dărmarea aristocraţiei prin dragostea şi ocrotirea ce da norodului.

Doi ani după suirea sa pe tron, înalta Poartă dăduse, cum am spus, Bucovina austrienilor. Grigore Ghica nu vru, nici nu putu să tragă asupra sa blestemul moldovenilor din toate veacurile viitoare şi protestă împotriva sfâşierii bietei ţări, şi prin urmare a călcării tratatului încheiat de Bogdan vodă cu Poarta, prin care Moldavia cunoscu suzeranitatea Turciei numai cu condiţie că i se vor păstra şi apăra în întregime vechile sale hotare. Constantin Muruz se folosi îndată de acest prilej spre a înnoi prigonirile sale asupra patriotului domn, pe care-l zugrăvi ca un prieten al ruşilor şi, prin urmare, ca un hain al Împărăţiei turceşti. Poarta, totdeauna lesne crezătoare şi fricoasă, mai ales când auzea de ruşi, în orbirea sa nu văzu că tocmai acea protestaţie a lui Ghica era cea mai mare dovadă a supunerei şi a credinţei sale către Împărăţie şi începu a da ascultare pârelor dragomanului său. O nouă furtună mult mai groaznică, pentru că era stârnită de vrăjmaşi casnici şi ascunşi, veni de împlini dorinţele lui Muruz şi aruncă într-o prăpastie fără sfârşit pe bietul Ghica vodă împreună cu toată familia sa. Boierii moldoveni, de la fugirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia la 1711 şi de la venirea fanarioţilor pe tronul Moldaviei, îşi întrebuinţa energia ce le mai rămăsese numai întru a pricinui cât se putea mai des domnii noue, ca prin aceasta fieştecare din ei, cu partida sa, să ajungă la putere. Spre a-şi împlini mârşavul lor scop, ei se slujeau când de domn spre a prigoni pe bietul norod, când de norod spre a pârî pe stăpânitor. Un domn nu-şi putea, dar, păstra tronul multă vreme decât cu condiţie că va fi rău, crud şi nemilostiv; şi, dimpotrivă, domnul bun era sigur, din pricina lor, să cadă în puţin, şi de multe ori îşi pierdea însăşi viaţa. Asemene fu şi cu Grigore Ghica, om bun care căuta în toate chipurile să apere norodul de apăsarea boierilor[4]. Aceasta fu pieirea sa. O partidă de boieri din cei mai de frunte, povăţuită de logofătul Bălănescu, vornicul Manolachi Bogdan, spătarul Ioan Cuza, spătarul Canta, căminarul Romano şi Dărmănescul, se sculă asupra lui Ghica şi asupra sfetnicilor lui, logofătul Razu, visternicul Balş şi mai ales asupra logofătului Ioan Canta, sub cuvânt că aceşti boieri invitau pe domn a haini. Această partidă se înţelese cu Muruz, şi Poarta nu mai întârzie de a hotărî moartea lui Grigore Ghica, căci de la fugirea lui

Cantemir[5] Moldavia nu mai fu un stat şi norodul ei o naţie, pentru ca domnii ei să fie trataţi în suverani. De la 1711, toţi domnii fură aleşi între grecii Fanarului, raiele a împărăţiei, şi ca raiele trataţi asemene şi când erau pe tron. Ei erau în totul asămăluiţi ca ceilalţi paşi, numai cu atâta deosebire că erau mai umiliţi, fiind ghiauri. Cel mai prost pascar sau hamal din Constantinopol, ajungând a fi mare vizir, îi punea, îi schimba, îi prefăcea, îi închidea, îi tăia după capricii şi după interes; cea mai mică umbră de suveranitate, afară de dritul tiraniei, nu mai era în ei. Acela era domn care plătea mai mult şi, îndată cum altul da mai mult, cel dintâi, fără forme, fără vină, se vedea răsturnat de pe tronul cumpărat, şi mulţi avură numai un pas să facă de la domnie la moarte. Moldovenii toate aceste catastrofe le priveau cu apatie, căci pierduseră vechea lor energie spre a putea aduce o altă stare de lucruri; se mărgineau numai în nişte dorinţe deşerte, aşteptând de la cer o norocire ce ei nu aveau curajul să şi-o pregătească singuri; tristă şi zadarnică aşteptare, căci cerul ajută numai acelora ce-şi ajută singuri. Guvernul Moldaviei, cu totul robit, era o maşină ale căreia resorturi se mişcau de vizir şi adeseori şi de cel mai ticălos al lui favorit. Toate primeau viaţa lor din Constantinopol, toate se făceau prin fermanuri. Domnul era numai executorul vroinţelor vizireşti şi din prerogativele suveranităţii avea numai tristul drit de a se intitula "Cu mila lui Dumnezeu". Iar Adunarea obştească, acea care în zilele domnilor pământeni era singura putere dătătoare de legi şi denaintea căreia înşişi domnii se supuneau, dezbrăcată de toate dreptăţile sale, înjghebată numai de vro câţiva boieri mari, seizi juraţi ai domnului, aleşi şi chemaţi cu ţidule domneşti, iar nu slobod aleasă şi alcătuită de toate stările ţării ca în vremile vechi[6], răpită însuşi de numele său şi sub turcescul titlu de divan, slujea numai a da o umbră de putere legală acturilor răpitoare ale stăpânitorilor. Apărarea dreptăţilor ţării nu era de competenţa ei.

În Moldova prefăcută în provincie turcească, nu mai era nici domn, nici stat, nici naţie. Era numai un arendar cu puteri întinse, o turmă de robi şi câţiva privilegiaţi. De aceea, de la 1711, istoria Moldaviei nu mai este

istoria unui stat, ci numai a unei provincii supuse, iar viaţa domnilor numai ticăloasa biografie a unor mari ispravnici, în care nu vedem decât tiranie, ucideri, jacuri, morţi cumplite şi alte asemene groaznice nelegiuiri, care au pustiit ţara mai mult de un veac. În toată această epocă nu întâlnim în istoria naţională decât două fapte mari, adică dezrobirea vecinilor rostită de boierii moldoveni, în biserica Sfinţilor trei Ierarhi, la 6 aprilie 1749, faptă vrednică de o naţie, şi protestaţia lui Grigore Ghica voievod pentru darea Bucovinei, faptă vrednică de un domn. Toate celelalte sunt din partea domnilor tiranie şi câteva faceri de bine mărunte — căci ei puteau face mult rău şi numai atâta bine cât ar putea astăzi face un bun ispravnic —, iar din partea norodului vedem numai suferinţe şi deznădăjduire.

Poarta, când hotărî moartea lui Ghica, ştiu foarte bine că nu-şi va putea împlini grozavul scop decât prin ascuns vicleşug, căci cunoştea vetejia domnului. Pentru aceea, dar, alese pe Ahmed-beg capigibaşa, cel mai bun prieten al lui Ghica, dându-i şi ferman de mazilire şi de ucidere. Iar pentru celelalte, îl rândui să se povăţuiască după instrucţiile lui Constantin Muruz şi a boierilor nemulţumiţi.

Capigibaşa, după ce-şi puse toate la cale ca să-şi poată împlini straşnica poruncă, purcese spre Iaşi, întovărăşit de patruzeci bostangii şi mai mulţi robi, şi intră în capitalia Moldaviei cu ceremonialul ce am văzut. Îndată după sosirea sa, se înţelese cu căpeteniile partidei nemulţumite; neîndrăznind să-şi împlinească însărcinarea chiar în curtea domnească, din pricina vitejilor delii şi copii din casă care slujeau de gardie domnului, se făcu bolnav, ca să poată mai bine înşela pe Ghica şi să-l tragă în vizunia sa; spre aceasta el se sluji de scârnavul chip ce am arătat.

În zadar prietenii lui Ghica vodă din Constantinopol îi făcuseră cunoscut adevăratul ţel al venirii lui capigibaşa, în zadar domnul Ţării Româneşti, Alexandru Ipsilant, îl înştiinţă tocmai în ziua sosirii turcului în Iaşi ca să se păzească de cursele acestui oaspe; Ghica nu putea să creadă ca prietenul său Ahmed-beg ar fi atâta de mârşav ca să-i ascundă adevărul soliei, chiar

de ar veni însuşi asupra lui; el nu ştia, nenorocitul, că acolo unde tirania porunceşte priteşugul este mut. Dumnezeu il orbise, el alerga fără cea mai mică pază înaintea soartei sale. Atâta luă asupră-şi, de trimise dintâi pe doftori, să vază dacă capigibaşa era adevărat bolnav.

Grigore Ghica era în harem cu doamna şi cu domniţele, când vornicul despre doamnă veni de-i spuse că doftorii curţii se întorseseră de la palatul Beilicului.

— Ei, le zise Ghica, după ce doftorii intrară, ce are prietenul nostru? Îi bolnav tare?

— Îi bolnav, măria ta, răspunse Fotachi, doftor străin, care căuta să izgonească din favorul lui vodă pe Gavrilachi, doftor bătrân, casnic al Ghiculeştilor, îi bolnav tare şi nu-i dau o zi de viaţă. Doreşte să te vadă, căci mi-a zis că are un ferman pentru măria ta.

— Să mergim, dar, să-l vedem. Bietul turc, să vie tocmai din Ţarigrad ca sa moară în Iaşi.

— Măria ta, adăugă celălalt doftor, Gavrilachi, te-am purtat în braţe, ţi-am fost credincios în domnie, ţi-am fost şi mai credincios în robie. Am îmbătrânit în slujba familiei măriei tale. Niciodată nu m-ai aflat nemulţumitor şi necinstit. Ascultă-mă astăzi, doamne; nu te duce la capigibaşa; nu te încrede în turci, că viclean neam este!

— Da de unde această frică? Ce, nu-i bolnav?

— Era galben la faţă, pulsul lui era foarte slab. Dar tot te rog, măria ta, nu te duce, ochii lui m-au speriat.

— Biete Gavrilachi, vedem că ai îmbătrânit; te-ai facut muiere şi te sperii de nişte deşerte năluciri.

Aceste le zise vodă, doftorul străin birui şi credinciosul Gavrilachi nu fu ascultat.

— Trimite, adăugă domnul către vornicul despre doamnă, să spuie prietenului nostru, lui capigibaşa, ca să nu se supere, că vom merge să-l vedem la gazda sa. Şi zi să gătească careta, dar degrabă, că-i sară. Vornicul despre poartă ieşi.

Doamna auzise cuvintele protomedicului Gavrilachi; inima i se îngheţă. De mai multă vreme nişte grozave presimtimente îi tulburau liniştea nopţilor. De câte ori adormea, visa sânge. Ea cunoscu că o mare primejdie ameninţa capul iubitului său domn. Se apropie de vodă şi prin cuvinte dulci căută să-l întoarcă de acea vizită.

— Ce ai astăzi? îi răspunse vodă. De ce nu mă laşi în pace? La război am fost, rob am fost, sub urgia împărătească am picat, şi niciodată nu te-am văzut aşa de îngrijită. Eşti nebună că asculţi povestele lui Gavrilachi. Linişteşte-te, ceasul morţii nu mi-a venit încă. Steaua mea străluceşte în toată lumina sa la amiază-noapte.

— Da nu poţi să zici că eşti bolnav? Dacă nu asculţi sfătuirile inimii mele, ascultă măcar pe prietenii tăi din Ţarigrad, ascultă pe domnul Ipsilant şi pe credinciosul Gavrilachi, care totdeauna te-au slujit cu cinste. Inima mea, care nu m-a înşelat niciodată, îmi spune că mergi înaintea unei mari primejdii. O, iubitul meu domn, nu te duce, adă-ţi aminte de soarta lui Grigore Calimah. Fie-ţi milă de mine şi de domniţele tale. Gândeşte că Muruz îţi vrea moartea şi că, dacă-i muri tu, voi muri şi eu, şi copiii tăi vor rămâne calici pe la uşile creştinilor.

— Numai cu femeile să n-aibă cineva a face, zise vodă în mânie. Ce, eu nu sunt în Moldova, nu sunt în scaunul domniei, nu-s puternic? Marea împărătească nu mă ocroteşte? Cum ar îndrăzni Poarta să-mi vreie moartea! Destul, ştii că sfaturi muiereşti nu-mi plac!

Vodă îşi luă gugiumanul şi vru să iasă; dar, văzând că doamna şi cu amândouă domniţele, Elenca şi Ruxăndiţa, începuseră a plânge, se potoli puţin, se apropie de doamna, o sărută pe frunte şi ieşi în spătărie.

În vremea domnilor fanarioţi, curtea era locul de întâlnire al tuturor boierilor. Cu treabă sau fără treabă, toţi se aduna acolo, în toate zilele, ca să auză noutăţi sau havadisuri, cum se zicea atunce, ca să aibă ce spune pe la casele lor şi ce scrie pin ţinuturi. Atunce gazete nu era, teatru asemene nu era iarna; şi vara foarte puţini mergeau la ţară să-şi caute de interesele casnice. A trăi la moşie era ca când ar fi fost surghiunit.

Când vodă intră, spătăria era plină de boieri; toţi se sculară în picioare şi-şi strânseră benişele pe piept. Între dânşii, erau şi acei doi boieri pe care i-am văzut mai înainte în odaia turcului la Beilic.

— Boieri, le zise vodă, capigibaşa care a sosit astăzi cu ferman de la prea puternicul nostru împărat trage de moarte. Ne ducem să-l vedem.

La aceste cuvinte acei doi boieri răsăriră de bucurie. Faţa lor semăna cu a lui Mefistofeles, când, prin un contract iscălit cu sânge, a câştigat sufletul doctorului Faust.

— Da n-au tras încă? întrebă vodă cu mânie. Delibaşa se apropie.

— Măria ta, n-ar fi bine să mai iau oameni cu mine?

— Ce vorbeşti şi tu? răspunse vodă. De când te-ai făcut aşa de mişel? Ia-ţi doi idiclii în coadă şi doi delii călări dacă-ţi trebuie numaidecât alai. Dar să tragă mai degrabă. N-avem doară să facem bătălii. Rămâneţi sănătoşi, boieri, urmă domnul ieşind.

— Să trăieşti, măria ta, răspunseră boierii. Iar acei doi boieri, ce stau mai ascunşi, adăugără încet cu o zâmbire satanică: "Cale bună, măria ta"!

La scară era trasă o caretă domnească cu doi harmăsari ungureşti, negri şi iuţi. Patru masalale ardeau înaintea trăsurii, căci înnoptase. Vodă se sui, meterhaneaua începu a cânta şi caii purceseră la galop.

Dar, când ajunseră în poarta Beilicului, caii se opriră deodată. În zadar vezeteul le sfâşia coastele cu biciul, în zadar idicliii se coborâră din coadă şi-

i trăgea de zăbală, în zadar deliii îi împungeau cu săbiile; caii se lăţiseră pe pământ şi stau nemişcaţi. Ghica putea încă să se întoarcă, dar orbit de soartă, prin o îndrăzneală nebunească, nu vru să vadă un semn înştiinţător în stătutul cailor; se coborî şi-şi urmă drumul pe jos până la palat.

La scară doisprezece robi arapi aşteptau pe domn; unii îi luminau drumul cu făclii de ceară albă, alţii îl tămâiau cu căţui de argint, alţii îl stropeau cu apă de trandafir. Când Ghica, la lumina făcliilor, luă sama la fizionomia sălbatică şi crudă a acelor arapi, care semănau cu diavolii din "Pedepsele iadului" zugrăvite pe pereţii bisericii Sfântului Nicolai din Iaşi, şi văzu că toţi acei robi erau înarmaţi cu câte un hangiar, lucru împotriva pravilei primită în Turcia, prin care numai oamenii slobozi au dreptate de a purta arme, cel întâi prepus de moarte îi intră în inimă. El se pipăi la brâu şi văzu ca uitase să iaie hangerul ce-l purta necontenit cu sine, ziua şi noaptea, la masă şi în somn, pe tron şi la altar. O sudoare rece îi cuprinse tot trupul. Atunce îşi aduse aminte de scrisorile prietenilor săi din Constantinopol, de sfătuirile domnului Ţării Româneşti şi a lui Gavrilachi, de lacrimile doamnei şi ale domniţelor, de întrebarea lui delibaşa, de stătutul cailor în poarta Beilicului. Un văl i se ridică de peste ochi şi văzu tot groaznicul adevăr moartea. El, care cu atâţia oameni mari credea în fatalitate, se mira singur cum rămase orb la atâte semne ce-i arătau vederat pieirea sa. A se mai întoarce înapoi era prea târziu. Cel întâi pas era făcut, trebuia să-şi urmeze drumul. Se hotărî, dar, să moară, dar să-şi vândă încaltea viaţa cât s-ar putea mai scump.

Uşile atunce se deschideau, şi domnul intră în odaia lui capigibaşa, care, făcându-se a-şi birui slăbăciunea, se sculă în genunchi înaintea lui. Ghica se duse de-l îmbrăţoşă, îi ajută să se culce iarăşi şi se pusă lângă dânsul pe divan.

Îndată cum vodă intrase la capigibaşa, viteazul delibaşa împreună cu deliii şi idicliii fură poftiţi la cafine, în vreme ce domnul era cinstit cu ceremonialul pompos obicinuit la marii Porţii. Dulceţele, cafelele, cibucul,

sorbetele se urmară cu cel mai mare lux. Tablalele, chiselele erau de argint, felegenele şi linguriţele de aur, cibucul împodobit cu brilanturi. Robii erau unii îmbrăcaţi în haine albe de caşimir, alţii în costume bogate de catife roşie şi albastră cusute cu fir şi cu mărgăritari. Cine cunoaşte cât era luxul de mare, în vremile de atunce, pe la paşii lmperiei otomane, va socoti aceste de nimică. Fieştecare paşă însuşi, când mergea la drum, avea cu sine o armie întreagă de robi, slugi, bucătari, vezetei şi comori întregi de argintării pentru slujba sa.

În sfârşit, după aceste ceremonii, prelud neapărat la orice vizită dată unui turc, cât de sărac să fie, capigibaşa începu a se jălui de boala sa, a da domnului noutăţi de prietenii lui din Ţarigrad, a-i spune deosebitele schimbări întâmplate la Poartă. De ţelul venirii sale însă nu-i zicea nici un cuvânt. Domnul însă aştepta din minut în minut să se vadă atacat; se uita în toate părţile, loc de scăpare nu era. În mijlocul conversaţiei, capigibaşa ceru de la vodă tabacherea sa. După ce luă o priză:

— Tabacul, beg, îi zise, nu ţi-i bun, să-ţi dau eu altul de fabrică împărătească! şi bătu din palme.

Atunce perdeaua, prin care cu câteva ceasuri mai înainte ieşiseră boierii moldoveni, se mişcă deodată şi patruzeci de bostangii povăţuiţi de haznetarul intrară în odaie şi se repeziră asupra bietului domn. Tocmai în minutul acela capigibaşa scosese o năframă de mătasă neagră şi o aruncă pe umerele lui Ghica strigând: Mazil! Hain!

Domnul sări în picioare. Haznetarul se apropie pe din dos şi găsi vreme de-l lovi drept între umere, făcându-i o rană de moarte. Ghica răcni ca un leu ranit şi se smuci. Atunce o luptă amarnică se aţâţă: unul improtiva a patruzeci, două braţe fară arme împrotiva a patruzeci de hangiare. Dar, mâinile nenorocitului domn, întărite prin curajul deznădăjduirii, se făcuseră mai înfricoşate decât cuţitele acelor ticăloşi robi. De o mare putere fizică, el se luptă la început cu călăii săi, smulge din mâna unuia hangiarul, împinge pe ceilalţi, îi răstoarnă prin lovituri voiniceşti şi omoară opt din ei, care

aruncaţi la pamânt, în cele mai de pe urmă minute, se învârtesc în pângăritul lor sânge. Capigibaşa, în toată vremea aceasta, şedea pe divan şi se uita liniştit la cruda privelişte, aţâţând numai cu gura pe mârşavii bostangii.

Dar, simţind că pierdea prea mult sânge din rana din spate, nenorocitul domn începe a striga, chemându-şi slugile în ajutor; în zadar, viteazul delibaşa şi tovarăşii săi, amăgiţi, erau traşi într-o cafine, şi acolo închişi sub o pază numeroasă. Ei erau surzi la glasul stăpânului lor. Însă în zadar se lupta Ghica ca un leu; scăpare nu era, trebuia să moară, căci într-o luptă aşa de nepotrivită ce poate vitejia singură împrotiva numărului? El se trase lângă o fereastră, căutând să saie în ogradă, nădăjduind că va fi ajutat de slugile sale. Cerceveaua însă era prea strâmtă; şi, în minutul când strica geamurile cu pumnul, bostangiii, o bucată de vreme împinşi, dar iarăşi aţâţaţi de capigibaşa, se apropiară de el şi-i împlîntară în trup toate cuţitele lor. Fapta nelegiuirii era sfârşită, Ghica pică mort lângă fereastră, şi turcii strigară: Allah! Atunce ceasornicul turnului de la Trei-Sfetitele bătu trei ceasuri şi jumătate de noapte.

Aşa muri bietul Ghica vodă, jertfă a patriotismului şi a bunătăţii sale. Trupul său dezbrăcat de cabaniţa regală, gol însuşi de cămeşă, făr' de cap, fu aruncat în ogradă, unde zăcu mai multe zile batjocorit de turci. Averea lui toată fu confiscată în folosul Împărăţiei; doamna şi cu domniţele cernite fură purcese în robie la Constantinopol. Asemene şi capul său sângerat fu dus de împodobi mai multe săptămâni poarta padişahului otomanilor.

Deasupra capului lui ar fi trebuit, ca la capul lui Grigore Calimah, să se scrie o ţidulă purtând că: "Acesta-i capul blestematului ghiaur Ghica Grigore, Bogdan-beg, care, fără voia sultanului, au vrut să păstreze Împărăţia în întregime".

*

Boierii care au pregătit moartea lui Grigore Ghica în odaia Beilicului erau vornicul Manolachi Bogdan şi spătarul Ioan Cuza. Celelalte căpetenii ale nemulţumiţilor nu se aflau în Iaşi în vremea acei tragedii, căci încă mult mai înainte fugiseră la Hotin, ca sub ocrotirea paşei acei cetăţi să poată pârî mai în siguranţă pe bietul domn.

III

18 august 1778

Capetele le-au pus în poarta domnească,
Tot norodul să le privească,
Să vază cei ce pe domn pâresc
Cum de grabă se vădesc
Şî îşi iau căzuta plată.
Stihul lui Bogdan şi lui Cuza.

Cea mai veche, cea mai însemnată, cea mai frumoasă zidire din Iaşi erau odată curţile domneşti. Încă în timpurile cele mai înapoiate, când Traian îşi aşezase aice rezidenţa sa, în vremea războiului său împrotiva lui Decebal şi a prefacerii Daciei în provincie supusă vulturului împărătesc, acest palat, după tradiţie, cuprindea peste o mie de apartamenturi. După ce Moldova, din colonie romană, în urma multor veacuri, se prefăcu în principat neatârnat, această antică cetate, căci merita numele, fu prada unui cumplit foc, care la anul 1460, sub marele Ştefan, prefăcu în cenuşă tot oraşul. Cinci ani în urmă, îndată ce eroul domn găsi odihna din partea duşmanilor străini, el o rezidi iarăşi; şi poporul, iar nu el, o numi Ştefanoviţa. La anul

1491 rezidenţa domnească în mare parte fu iarăşi arsă, încât după câţiva ani ea număra numai şase sute odăi, care şi aceste, prin nepăsarea următorilor stăpânitori şi prin dărmarea vremii, se împuţinară tot mai mult, şi sub Constantin Muruz v. v. mai cuprindea de-abia o sută de locuinţe. Dar încă şi cu această reducţie tot erau curţile un monument vrednic de văzut; din toate părţile alergau străinii să-l viziteze, şi moldovenii, prin o fală naţională ce nu se poate discuviinţa, îl priveau ca martorul secular, ca păstrătorul istoriei lor. În adevăr, această zidire era plină de suvenire preţioase inimii românilor, aducându-le aminte de nişte timpuri mai fericite şi mai slăvite. Pe locul unde cu doi ani în urmă era poarta domnească, ridicată în starea ce am văzut-o şi noi de către Alexandru Muruz, în capul Uliţii Mari era atunce un turn cadrat, în felul celui ce este şi astăzi deasupra porţii Goliei. În el se afla paraclisul domnesc, în care se făceau toate ceremoniile religioase ale curţii; pe pereţii lui, în rând hronologic, erau aşezate portretele domnitorilor Moldaviei, începând de la Bogdan-Dragoş. Însă toate aceste comori, împreună cu partea ce mai rămăsăse în ţară din Arhiva naţională dusă în Polonia de către mitropolitul Dosoftei, sub Sobieţchi, împreună cu odoarele domniei, toate fură prada unui al trielea foc, mai cumplit decât cele dintâi două, care la anul 1783, sub Alexandru Mavrocordat, din toată curtea domnească nu lăsă piatră peste piatră. Domnul se mută atunce în casele Mitropoliei, care şi ele fură prefăcute în cenuşă; Mavrocordat urmat de pojar se trase în cetăţuia Galata, şi de acolo fu iarăşi silit a ieşi prin un foc ce izbucni în mănăstire şi a se trage în casele hatmanului Costachi Ghica, astăzi a hatmanului Alecu Roset-Rosnovanu, care slujiră de rezidenţie voievozilor până la anul 1804, când Alexandru Muruz, din ruinele vechi, cu cheltuielile ţării, ridică iarăşi curţile domneşti, în proporţiile ce le vedem şi astăzi, însă foarte departe de mărimea şi de bogăţia celor de mai înainte.

Din toate aceste prefaceri ce au suferit vechiul locaş al domnilor Moldaviei, un singur turn se putuse păstra până în zilele noastre. Când ţi se întâmplă de treci pe Uliţa Mare şi, ajungând în faţa fostei porţi domneşti, laşi paveua

şi iei în dreapta şoseua ce duce la Socola, îndată ce te vei afla în preajma caselor răposatului logofăt Grigore Ghica, uită-te în stânga, şi în zidul cazarmei grenadirilor vei vedea un colţ ce iese în uliţă. Pe acel loc, înainte de 1834, se înălţa acel turn, rotund, cu ferestruici mici săpate în piatră, pe care de-abia intra mâna şi care putea sluji mai bine de metereze apărătoare decât de ferestre aducătoare de lumină. Acel turn de o arhitectură mai mult decât simplă, dar masiv, zdravăn, în forma turnurilor ce se mai văd (poate până mâine) la cele patru colţuri ale mănăstirii Goliei, se trăgea, cel puţin temeliile sale, încă din vremea romanilor; el sute de ani fusese respectat de furia focurilor care de atâte ori au pustiit şi pustiesc nenorocita capitalie a Moldaviei; fusese respectat de furia şi mai cumplită a poporului, ades adus în deznădăjduire; fusese respectat chiar de coasa timpului; şi veacurile trecând peste dânsul îl lăsaseră în picioare, ca când l-ar fi uitat. Compasul unor ingineri sacrilegi, care şi-au luat de datorie să ne dărme toate monumentele şi zidirile vechi rămase de la domnii noştri[7], au venit tocmai în vremile noue de l-au şters de pe faţa pământului, şi în locul lui au zidit nişte cazarmii efemere ca şi ei.

Turnul acela, împreună şi cu o altă zidire veche care asemene era în zidul curţilor şi pe al căreia loc astăzi este ridicată o casă a unui Gheorghi Arnăutu, în dosul cazarmei cavaleriei, din timpurile cele mai vechi şi până la 1832, a slujit de temniţă domnească. Generalul Kiselef, un nume pe care românii îl găsesc în toate întreprinderile filantropice şi mântuitoare patriei noastre, privind şi în vinovaţi oameni, îndurându-se de soarta lor şi pentru intâiaşi dată rostind în Moldova cuvântul necunoscut până atunce de "reformă penitenţiară", porunci de se părăsi acel mormânt, în care ticăloşii se îngropau de vii, şi o locuinţă încăpătoare, luminoasă, locaş adevărat pentru oameni, fu hotărâtă bieţilor osândiţi; iar turnul, privelişte a atâtor dureri şi a atâtor lacrimi, fu păstrat ca un martor grozav al cruzimilor, dar şi al zdrăvăniei unor timpuri mai barbare decât ale noastre.

În acel turn, în partea subpământeană, unde niciodată lumina zilei nu răzbătea, vineri, în 18 august 1778, tocmai acum şasezeci şi şase de ani, o

grozavă tragedie se pregătea... Pe un pat de scânduri, acoperit numai cu un mundir de paie mucede, şedeau doi nenorociţi ferecaţi în obeze, ce erau legate cu lăcăţi de fier de patru belciuge înfipte în pereţi. O [o]paiţă palidă, neputând răzbate deasa întunecime, slujea numai a mări grozăvia locului.

Acei nenorociţi erau vornicul Manolachi Bogdan şi spătarul Ioan Cuza, ucigaşii lui Grigore Ghica vodă. Păcatul îi ajunsese; ei picaseră sub ghearele de oţel ale lui Constantin Muruz, pe care ei singuri îl suiseră pe tronul Moldaviei.

O asemene catastrofă, care de pe treptele puterii aruncase în fundul temniţei pe ambii boieri, cei mai cu înrâurire de pe atunce, pentru ca să fie bine înţeleasă, trebuie să fie precedată cu o mică ochire asupra întâmplărilor petrecute în ţara noastră după tăierea lui Ghica vodă.

Îndată ce Grigore Ghica v. v. se ucisese în casele Beilicului, imbrohorul împărătesc trimisese ca să caute pe boierii cei mai întâi. Nici unul însă nu avu curajul de a se arăta, ci toţi se ascunseseră prin pivniţe şi prin podurile caselor. De-abia după îndelungi cercetări, turcii izbutiră a gasi pe logofătul Razu. Acesta, adus la trimisul sultanului, dinaintea trupului stăpânu-său întins pe pământ, fu numit caimacam ale ţării, cu poruncă aspră ca să ţie norodul în linişte şi supunere, până la numirea domnului.

Acest domn se şi orânduise în Constantinopol. Şi cine putea fi altul decât Constantin Muruz, duşmanul şi ucigaşul lui Ghica? Tronul Moldaviei fu preţul sângelui nevinovat vărsat în odaia Beilicului. În 11 noiembrie 1777, noul voievod fu primit de către sultanul, în palatul său, şi de către Muşir-aga, împodobit cu cuca ienicerească, în semn de întărire a vredniciei sale; dus pe urmă în biserica patriarhală spre a se unge cu sf. mir, el purcese de acolo spre Iaşi; şi în 24 a aceeaşi luni intră în capitalia principatului şi precedat de alaiul obicinuit se aşeză în scaunul domniei.

Nădejdile măgulitoare ce boierii partizani lui Muruz făcuseră asupra lui, că adică ei vor ocârmui ţara cu fapta şi domnul numai cu numele, se

împrăştiară îndată ce acesta luă cârma stăpânirii în mână. De-ndată ce-şi isprăvi planul său, noul stapânitor nu mai avea trebuinţă de trădători şi, neavând pentru ce aştepta de la dânşii mai multă credinţă decât predecesorul său, el căută cât mai în grabă a depărta de lângă sine nişte oameni care în tot minutul îi aduceau aminte sângeroasa slujbă ce-i facuseră şi răsplata ce aşteptau de la el. Ochiul său de vultur privind starea Moldaviei, văzu din toate părţile numai intrigi, siluiri, neunire şi o venalitate ce răzbătuse până în cele de pe urmă clasuri a societaţii; aurul era singurul mobil a tuturor faptelor şi el singur prezida la darea dreptăţii, a slujbelor şi a rangurilor. Cangrena era obştească şi Muruz însuşi, tremurând, se puse a cerceta pricina unei asemene dezorganizaţii şi corupţii; în curând fu şi el convins de ispita întărită de veacuri, că mai tot răul venea din intrigile şi neunirea boierilor; atunce, fără să vrea, el trebui a da dreptate lui Grigore Ghica v. v.; şi povăţuit atât de interesul său în parte, cât şi de binele ţării, el se hotărî a răsplăti vremile trecute şi viitoare, şi, nou Lăpuşnean, jură ură şi dărmare unei aristocraţii care prin surpare isprăvise a se face asupritoarea domnilor şi noroadelor. El se făgădui a urma planului lui Ghica, numai cu atâta deosebire de predecesorul său că dinaintea sa slobozenia individuală, viaţa unui om nu însemna cât un grăunte de muştar, când se atingea de mântuirea statului. El simţi că, în corupţia obştească în care ajunsese Moldavia, guvernul patriarhal, măsurile blânde nu se mai potriveau şi că trebuia o ocârmuire de despot, un toiag de fier pentru ca să poată cuceri boierimea.

Îndată, dar, după suirea sa pe tron, Muruz slobozi cele mai aspre porunci în tot principatul, pentru a se introduce iarăşi în ţară împărăţia pravililor; şi, ce este mai greu, ştiu a le pune şi a le păzi în lucrare. Boierii fură privegheaţi mai cu deosebire, şi cea mai mică greşală, cea mai slabă nesupunere era straşnic pedepsită de un domn ce în gura mare declara că, în împrejurările de faţă, singurul simtiment ce vroia să insufle moldovenilor era spaima.

Boierii, cum se văzură înşelaţi în socotinţele lor, începură a căina pe bietul Ghica, care, chiar când se împotrivea la asupririle lor, era bun şi blând. Jurară, dar, şi noului domn ură şi îndată se şi apucară de obicinuita lor meserie, "intriga şi pâra", singurele conjuraţii ce le mai rămăsese curajul să facă împrotiva stăpânitorilor de care erau nemulţumiţi. Dar şi în aceasta fură înşelaţi; ei aveau a face acum cu Constantin Muruz, în a căruia mâini sabia şi buzduganul, date de Poartă, nu erau numai nişte simple jucării şi care era hotărât a le întrebuinţa în tot minutul, spre apărarea persoanei si tronului său...

Dezrobirea ţiganilor, ştergerea privilegiilor boiereşti, emanciparea ţăranilor

Discurs rostit la 1(13) aprilie 1891 în şedinţa solemnă a Academiei Române organizată cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la fondare.

Sire!

Preagraţioasă doamnă şi regină!

Alteţă regală!

Doamnelor şi domnilor!

Colegii mei mi-au încredinţat misiunea de a lua şi eu cuvântul în această mare şi frumoasă zi, în care serbăm jubileul de 25 de ani al fundării Academiei Române. Această onoare o datoresc vârstei mele înaintate.

În adevăr, cu excepţiunea venerabililor noştri colegi, domnii N. Kretzulescu şi G. Bariţiu. eu sunt, dintre toţi ceilalţi academicieni, cel mai în vârstă. Şi, dacă ar fi exact anul naşterii mele ce mi-l dau nu numai biografii străini, dar şi literatorii români, care au binevoit a se ocupa cu scrierea vieţii mele, eu aş fi mai înaintat în bătrâneţe decât chiar Nestorii mai sus-numiţi ai Academiei Române. După *Lexiconul de conversaţiune al lui Meyer (Meyer's Konversations-Lexicon)*, eu aş fi născut la 1806; şi, nu mai demult decât sunt câteva săptămâni, "România literară" mi-a dat aceastaşi vârstă; astfel, aş număra 85 de toamne, n-am pretenţiunea de a zice primăveri. Să-mi fie permis a rectifica această dată. Eu sunt născut în Iaşi, la 6 septembrie 1817, după cum rezultă din însemnarea originală scrisă de tatăl meu în *Ceaslovul naşterilor şi morţilor familiei Kogălniceanu*, o carte care, sunt încă câţiva ani, ca un adevărat registru al stării civile, se obişnuia a se păstra din tată în fiu mai în toate familiile noastre.

Tatăl meu a fost vornicul Ilie Kogălniceanu; maica mea, Catinca, născută Stavilla, era coborâtoare dintr-o familie genoveză, stabilită de secole în vechea colonie genoveză Cetatea Albă (Akerman), de unde apoi s-a fost răspândit în toată Basarabia, unde şi astăzi sunt mulţi proprietari purtând numele de Stavilla.

Exprimându-mi-se dorinţa ca, cu ocaziunea acestei zile ceremoniale să citez câteva fapte din istoria contemporană, petrecute sub ochii mei ori săvârşite cu micul meu concurs, maiestăţile-voastre să binevoiască graţios a-mi învoi de a preceda lucrarea mea cu câteva cuvinte care se raportă la zilele tinereţilor mele.

Bătrânii iubesc a povesti despre cele întâmplate în juneţea lor; şi eu nu pot rămâne străin de această slăbiciune a vârstei mele.

Naşul meu, adică acela care m-a luminat cu sfântul botez, întrebuinţez stilul bătrânesc, a fost domniţa Marghioala Calimach, soţia logofătului Grigore Sturdza, tatăl repausatului Mihail Sturdza, fostul domn al Moldovei. Domniţa Marghioala iubea foarte mult pe maică-mea, care, copilă tânără, a

fost rămasă orfană de tată şi mamă şi încredinţată epitropiei logofătului Grigore Sturdza — bunul meu despre mamă, medelnicerul Stavilla, având moşia sa vecină cu moşiile din Basarabia ale familiei Sturdzeşti, astăzi proprietăţi ale principelui Dimitrie Sturdza, fiul fostului domn al Moldovei. Domniţa Maria Calimach vorbea numai greceşte; ea mă iubea mult de mic copil şi, când mă lua în braţe, ea îmi exprima dragostea într-a mă dezmierda cu bătaie de pălmiţe, până când leşinam de plâns, şi întovărăşite aceste cu toate numirile dezmierdătoare greceşti ce se întrebuinţează la copii.

La săvârşirea ei din viaţă, domniţa Marghioala mă recomandă iubirii şi îngrijirii fiului său Mihail Sturdza, care deja în tinereţe luase primul loc între cei mai învăţaţi şi talentaţi boieri tineri ai Moldovei. Acestei misiuni, lăsate cu limbă de moarte, Mihail Sturdza a fost credincios; acestei misiuni datoresc că Mihail Sturdza, ajuns domn al Moldovei în 1834, în acelaşi an, împreună cu fiii săi Dimitrie şi Grigore, m-a trimis la învăţătură în Francia, şi anume la Lunéville, unde furăm încredinţaţi îngrijirii abatelui Lhommé, preot catolic, care din cauza marii revoluţiuni franceze, ca mulţi alţi emigraţi francezi, se refugiase în principatele române. Abatele Lhommé, retras în Iaşi, a fost dirijat educaţiunea şi instrucţiunea tânărului Mihail Sturdza, şi dar acesta, ajuns domn, nu putea să încredinţeze creşterea şi îngrijirea copiilor săi şi a mea decât aceluia care făcuse din el cel mai învăţat boier de pe timpurile lui. Noi găsirăm pe abatele Lhommé, deşi octogenar, încă în plină vigoare şi profesor de retorică, de limba şi literatura latină la colegiul din Lunéville, colegiu comunal care se bucura de o mare reputaţiune prin capacitatea profesorilor şi care a produs mai mulţi bărbaţi însemnaţi ai Franciei. În casa părintească n-am fi putut fi mai bine trataţi decât în sânul familiei Lhommé, sub supravegherea activă a abatelui. Eram cei întâi din clasele noastre. Dar după un an politica se amestecă şi în afacerea colegianilor români din Lunéville.

Consulii ruşi, pe atuncea preaputernici în Bucureşti şi în Iaşi, făcură domnului Mihail Sturdza respectuoase observări pentru trimiterea în

Francia a fiilor săi şi a altor câţiva fii de boieri, căci afară de mine mai erau trimişi şi doi fii ai logofătului Lupu Balş şi un altul, Nicu Cassu. Educaţiunea franceză se părea marelui nostru protector, împăratului Nicolai I, prea revoluţionară; furăm dară luaţi din Lunéville şi conduşi la Berlin, la sfârşitul anului 1835.

Berlinul de pe atunci îşi dobândise numele de Atena Germaniei; şi, prin patriotismul, inteligenţa şi marea mişcare naţională ce domnea în toate clasele nobile şi burgheze ale capitalei Prusiei, de pe atuncea se prevedea rolul cel mare ce, 35 de ani în urmă, Prusia avea să joace în istoria omenirii, ajungând apoi la egemonia întregei Germanii, la reînvierea imperiului lui Barbarossa.

Noi, tinerii români, furăm aşezaţi într-o familie privată, şi anume în casa pastorului Souchon, parohul bisericii coloniei franceze, refugiată în Berlin după revocaţiunea edictului de Nantes, mulţumită protecţiunii luminate a marelui elector de Brandenburg, Frederic Wilhelm (1640 — 1688), bunul lui Frederic cel Mare. Această colonie a păstrat până astăzi libertăţile ce i s-au dat de acest mare principe; ea are biserica sa, spitalul său, gimnaziul său, biblioteca sa; în toate aceste, limba franceză este predominantă şi astăzi. Membrii săi actuali sunt toţi deveniţi buni germani şi mulţi din ei, păstrând numele lor de familie franceză, reprezintă oameni însemnaţi, care şi-au făcut în istoria Germaniei un nume cunoscut în ştiinţe, în arte, în armată, în diplomaţie; dar niciodată n-au uitat originea lor. Ei, o dată pe an, se adună într-un banchet frăţesc, în care reînnoiesc aducerile lor aminte de Francia, de prigonirile făcute religiunii lor de regele Ludovic XIV şi de bătrâna de Maintenon, prigoniri care au silit pe părinţii lor de a-şi părăsi patria. Tot atunci, şi cu pahare pline, ei, cu inimile ardente, realţă nesfârşite toaste în memoria marelui elector, care le-a dat un generos refugiu, libertatea cultului lor şi o nouă patrie. Tânăr de optsprezece ani, am luat parte la aceste agape, şi inima mea s-a înfierbântat în faţa acestor bărbaţi de bine, care trimiteau o neştearsă aducere-aminte vechii lor patrii, dar totodată aveau conştiinţa de ce datorau patriei nouă.

După un an, am fost strămutaţi în casa şi sub privegherea unui alt om distins, pastorul Ionas, discipol favorit al marelui teolog Schleiermacher şi editorul operelor acestui spirit înalt al bisericii protestante. Pastorul Ionas era un bărbat distins; el avea deja un nume bine văzut şi era încuscrit cu familia lui Hufeland, autorul Macrobioticei sau arta de a trăi mult, şi cu familia comitelui Schwerin, urmaş al marelui feldmareşal al lui Frederic cel Mare. În casa sa se aduna societatea cea mai aleasă şi din nobleţe, şi din burghezime, care de pe atuncea luase un loc însemnat în Germania, punându-se în fruntea ideilor naţionale şi a reformelor sociale care se răspândise în toată Germania. Steagul lor era, înainte de toate, unirea patriei germane.

Consilierul de stat Alexandru Sturdza, coleg al lui Kapodistria, cu care lucrase mult la Petersburg pentru emanciparea Eladei, rudă a lui Mihail Sturdza, şi după a căruia recomandaţiune noi furăm încredinţaţi pastorului Ionas, în timpul petrecerii sale la Berlin -şi aceasta era mai neîntreruptă —, era unul din vizitatorii cei mai deşi ai casei pastorului. El priveghea de aproape studiile noastre, ba devenea chiar profesorul nostru de religiune. Sub dictarea lui am scris în limba franceză *Études historiques, chrétiennes et morales*, pe care le-am tipărit apoi în Iaşi şi s-au tradus în limbile română, greacă şi rusă.

Acestei societăţi datoresc dezvoltarea micii mele inteligenţe şi amorul pentru tot ce este frumos şi mare în viaţa omului.

Intrat apoi student la universitate, am avut de mari dascăli pe Gans, profesor de dreptul natural, care era de o elocvenţă atât de mare, de un liberalism în idei atât de larg, încât, din toate părţile Germaniei şi chiar din alte ţări, alergau cu miile studenţii, ca să-i asculte vorbirea şi elocvenţa sa dulce ca o melodie; astfel încât a trebuit a se abate pereţii la doua săli pentru a lărgi sala unde el predica ştiinţa tinerei generaţiuni germane.

Am avut de dascăl pe Leopold de Ranke (1795 — 1886), marele istoric, căruia, cu ocaziunea jubileului său de 60 de ani de profesorat, ajuns la adânci batrâneţe, am avut şi eu onoarea a-i adresa acum câţiva ani, 20 februarie 1877, felicitările mele, felicitările întâiului său student român de la Universitatea din Berlin.

Am avut fericirea de a avea de dascăl pe marele Savigny, celebrul profesor de dreptul roman, celebrul ministru de justiţie şi unul din fiii cei mai distinşi ai coloniei franceze din Berlin.

În saloanele dlui de Savigny, am fost prezentat şi lui Alexandru Humboldt (1769 — 1859), care îmi arăta în general un deosebit interes pentru ţările române, atât de necunoscute pe atunci, încât nici numele de *români* nu se ştia. De aceasta, în adevăr, nu trebuie să ne mirăm, când însuşi în Moldova şi în Muntenia numele de *români* nu era întrebuinţat, înlocuit fiind prin numele provincial de *moldovean* şi *muntean*. Bătrânul Asachi toată viaţa lui n-a putut găsi potrivita terminaţiune franceză la cuvântul *român*, vorbind şi scriind *les Roumounis*. Să-mi fie permis a-mi face un merit afirmând că eu cel întâi am întrebuinţat în limba franceză cuvintele de *Roumain* şi de *Roumanie*. La Berlin, pe timpul petrecerii mele, şi chiar în saloanele culte, mai tot aşa de puţin cunoscute era şi numele de Moldauer sau Vallache. Mie mi se zicea *der schwarze Grieche*, pentru că aveam părul negru, şi pe atuncea Berlinul era încă un oraş cu totul şi exclusiv al Germaniei de nord, unde predominau mai cu deosebire figurile blonde.

Alexandru Humboldt, spirit eminamente cercetător, îmi arătă o deosebită dorinţă de a cunoaşte în ce constă literatura noastră, şi îndeosebi m-a întrebat despre soarta şi caracteristica ţiganilor noştri. Spre a-i satisface curiozitatea, eu am scris în limba germană o scurtă privire asupra micii noastre literaturi de pe atuncea, pe care am publicat-o în *Lehmann's Magazin für die Litteratur des Auslandes*. Tot pentru Humboldt am publicat apoi o broşură în limba franceză, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue de Cigains* (Berlin, Behr, 1837), în prefaţa căreia chemam luarea-

aminte a filantropilor asupra acestui nenorocit popor sclav în ţara mea, în sânul Europei civilizate, şi tratat ca lucru prin înseşi legile ţării noastre.

Vacanţele le petreceam ordinar în Pomerania, la Schwienemunde, pe atuncea un mic orăşel pe ţărmurile mării, sau la Hehringsdorf, sat mic, tot pe ţărmul mării, şi recomandat mai întâi de Willibald Alexis (1798 —1871), celebrul romăncier, şi care, deşi eu nu aveam decât douăzeci de ani, mă luă în strânsă amiciţie. Hehringsdorf astăzi este devenit oraşul balnear mare şi cel mai frecventat al Germaniei de Nord. Cu Wilibald Alexis, am vizitat pe jos insula Rügen, castelul Putbus al familiei princiare Malte-Putbus, pădurile misterioase ale vechii zeităţi vende Hertha şi cetatea de pământ Arkona, punctul cel mai septentrional al Germaniei, care seamănă mult cu cetăţile noastre de pământ, Movila Răbâei, cetatea de la Adjud şi atâtea altele.

Wilibald Alexis, în plimbările noastre, mă iniţia la marea lucrare ce se opera pe atunci în Germania, atât în privinţa unităţii politice, cât şi în privinţa aspiraţiilor şi sforţărilor burghezimii de a intra în viaţa politică, care până atunci aparţinea mai cu deosebire nobilimii. El mai întâi îmi da amănunţimi asupra marii reforme care se făcuse în Prusia, adică emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor prusieni, operată în timpul regelui Frederic Wilhelm III (1797 — 1840), de către marii săi miniştri Stein (1757 —1831) şi Hardenberg (1750 — 1822), reformă care a însufleţit şi a îmbărbăţit naţiunea prusiană, spre a scutura jugul francez, care, după bătălia de la Jena (1806), apăsa grumazii poporului german. Pastorul Ionas completă învăţătura mea în privinţa marii reforme; el puse în mâinile mele înseşi actele marilor legiuiri, proclamaţiilor şi reformelor lui Frederic Wilhelm III şi cu deosebire edictul din 14 septembrie 1811, care s-a aplicat pe toată suprafaţa statului Prusiei, desfiinţând claca şi orice alte servicii către stăpânii de moşii şi prefăcând în proprietate absolută, în mâna ţăranilor, ogoarele ţărăneşti, cu despăgubire în bani odată răspunşi sau prin rentă perpetuă, ori prin înapoierea unei părţi de pământ. Pastorul Ionas mă făcu cunoscut şi cu memoriul compus de principele Hardenberg, la Riga, în

1812. Prin acest act important, marele ministru arăta regelui necesitatea prefacerii chiar din temelie a organizaţiei de atunci a statului prusian, pentru a-i da o nouă viaţă prin înlăturarea a tot ce era slab în el şi prin deşteptarea de puteri nouă.

Iata cum el înţelege această reformă:

"Statul care s-ar noroci a înţelege adevăratul spirit al timpului şi, prin înţelepciunea guvernului său, ar lua parte la acel plan universal, fără să aibă nevoie de comoţiuni violente, ar avea neapărat mari preferinţe, şi membrii săi ar trebui să binecuvânteze îngrijirea care ar lucra pentru dânşii într-un chip atât de binefăcător. Fără putere au fost toate acele piedici care s-au opus torentului revoluţiunii, pentru că slăbiciunea, interesul egoist şi ideile neîntemeiate le-au dirijat fără nici o chibzuială. Gândirea nebunească că chipul cel mai bun de a combate revoluţiunea ar fi de a se ţine de cele vechi şi de a prigoni cu toată asprimea principiile şi ideile izvorâte din ea, n-a avut alt rezultat decât că a dezvoltat revoluţiunea şi i-a dat o întindere din ce în ce mai mare. O revoluţiune în bunul simţ, o revoluţiune care ar avea de scop marea civilizare a omenirii, făcută prin înţelepciunea guvernului şi nu prin impulsiuni violente, cu atât mai mult ar trebui să fie privită ca ţintă şi ca principii povăţuitoare. *Principii democratice într-un guvern monarhic se par a fi pentru Prusia formele cele mai potrivite*".

Mai jos, Hardenberg recomandă pentru organizaţiunea dinăuntru cea mai mare libertate şi egalitate de drepturi între membrii statului, regulate după principiul înţelept al unui stat monarhic, şi fiecare post în stat, fără excepţiune, să nu se mai păstreze cutărei sau cutărei clase, ci să se deschiză numai meritului din orice clasă.

"Clasa cea mai numeroasă, cea mai importantă, acea care până acum s-a neglijat şi s-a împilat mai mult, ar trebui cu preferinţă să fie un obiect al neadormitei îngrijiri a ocârmuirii şi a se desfiinţa, prin o lege scurtă, bună şi grabnică, toată servitudinea".

Şi ca soluţiune se propune:

"Concesiunea şi statornicia pământurilor ţărăneşti, ca liberă proprietate a ţăranilor, cu despăgubirea stăpânilor de moşii, şi aşa a se ajunge la desfiinţarea legămintelor între stăpânii de moşii şi între ţărani!"

În una din vacanţele de vară, comitele Schwerin îmi dădu ospitalitatea în Schwerinsburg, vechiul castel al strămoşului său, feldmareşalul lui Frederic cel Mare, comitele Schwerin. Acolo, sub ochii mei, vazui aplicarea legii de emancipaţiune făcută cu 25 de ani înainte. Am văzut pământurile emancipate, unele rămase în stăpânirea vechilor proprietari de moşii, altele trecute vechilor servi, deveniţi proprietari. Am văzut satul vechi al foştilor clăcaşi, AltSchwerin, şi satul nou clădit după emancipare, Neu-Schwerin.

Straniu lucru! Legea proprietăţii din Prusia avea mare asemănare cu condiţiunile proprietăţii rurale din ţările române. Principiul ce se găseşte în vechea noastră legislaţiune, pentru a se da ţăranului spre cultivare până la doua treimi din întinderea moşiilor, iar o treime se rezerva în seama stăpânului, exista şi în Prusia.

Aici am de adăugit că acest comite Schwerin, care îmi dăduse ospitalitatea în castelul său, deveni mai târziu şi în mai multe rânduri un membru important în partidul liberal şi chiar şi ministru de mai multe ori în anii de mare luptă pentru Germania, între 1848 — 1862.

Tot în timpul petrecerii mele în Berlin, prin camaradul meu de studii, fiul cunoscutului istoric Kohlrausch, am fost prezentat ducesei de Cumberland, sora şi egeria regelui Frederic Wilhelm III, şi curând ajunsei în intimitatea principelui Gheorghe, fiul ducelui de Cumberland, care, după suirea pe tron a batrânului duce de Cumberland, deveni principe regal, mai târziu însuşi rege de Hanovra, sub numele de Gheorghe V şi, în fine, detronat de către însuşi vărul său, Wilhelm I (1866).

Mulţumită contactului meu cu atâţia bărbaţi însemnaţi ai Germaniei şi primit în cercurile politice din Berlin, am avut fericita ocaziune şi putinţă de a-mi îmbogăţi mintea cu ideile reformatrice ce atunci inspirau înaltele inteligenţe ale Germaniei. Da, Universităţii din Berlin, a doua mea mumă, Universitaţii Fredericia Wihelma; da, exemplului ce mi-a dat amorul pentru patria germană şi pe care l-am găsit în toate păturile societăţii germane, fie nobilime, fie burgheză, datoresc eu amorul pentru patria româna şi *spiritul liberal* care m-a însufleţit în toate actele vieţii mele.

În lungile mele lupte şi lucrări, în prigonirile înverşunate care nu o dată s-au încercat de a mă zdrobi, pururea am avut înaintea ochilor mei acele frumoase cuvinte pe care, în memoriul său către rege, le arată principele Hardenberg ca puternicul mijloc de a realţa caracterul şi bărbăţia poporului german pentru dezrobirea sa de jugul străin, pentru ridicarea şi mărirea Germaniei: "Principii democratice într-un guvern monarhic!".

Binevoitorii mei ascultători nu creadă cum că aceste cuvinte care le zic sunt complimente de curtezan, adresate unui Hohenzollern, astazi rege al României.

Toată viaţa mea, şi tânăr şi în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, că Universităţii din Berlin, că societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi care au operat realţarea şi unitatea Germaniei datoresc în mare parte tot ce am devenit în ţara mea şi că la focul patriotismului german s-a aprins *făclia patriotismului meu român*!

În anul 1864, când toţi românii erau departe încă de a gândi la chemarea tânărului principe german Carol de Hohenzollern pe tronul României, în mijlocul luptelor noastre pentru reformele politice şi sociale ce se operau atunci, când România era frământată prin greaua chestiune rurală — în şedinţa Camerei din iunie 1864, eu am reprodus o parte din cele mai sus expuse privitoare la reformele agrare operate în Prusia în anii 1807 — 1812; pe aceste date m-am întemeiat spre a răspunde primului ministru al

României unite, care combătea cu un talent demn de o cauză mai dreaptă proiectul liberalilor pentru emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor.

Aducându-mi pururea aminte cuvintele principelui Hardenberg: "monarhia întemeiată pe instituţiuni democratice", m-am reîntors în ţară la 1838 cu angajamentul, şi l-am ţinut cu înţreaga mea generaţiune, de a face din ţara mea o monarhie întemeiată pe baze democratice, lucrând la desfiinţarea robiei ţiganilor, la proclamarea, egalităţii de drepturi şi îndatoriri pentru toate clasele întregii naţiuni române, la emanciparea clăcaşilor şi la deplina lor împroprietărire pe pământurile stăpânite de ţărani în secole întregi, stropite cu sudoarea şi sângele lor. Şi Dumnezeu bun şi milostiv mi-a prelungit viaţa mea îndestul ca să pot ori asista, ori împreună lucra la săvârşirea acestor trei mari reforme, şi astăzi a mă bucura la bătrâneţe de rodul sămânţei depuse de noi, în tinereţile noastre, în mănosul pământ al mumei-patriei!

Rog pe maiestăţile-voastre, rog pe ascultători să-mi ierte aceste *prolegomena*, această digresiune ce am făcut-o înainte de a intra în materie. Bătrânii iubesc, o mai zic, a spune fapte din tinereţea lor!

Intrând în materie, voi desfăşura trei date mari din istoria contemporană a renaşterii României, trei reforme radicale săvârşite sub ochii noştri *et quorum pars parva fui*.

Aceste sunt:

I. *Dezrobirea ţiganilor*.

II. *Oborârea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de castă şi proclamarea egalităţii politice şi civile pentru toţi fiii României*.

III. *Emanciparea ţăranilor*.

Un strigăt de bucurie a izbucnit în inima tuturor oamenilor luminaţi. Ochii, atât ai emancipaţilor, cât şi ai acelora reţinuţi încă în fiarele sclaviei, dar însufleţiţi de o dreaptă speranţă, au vărsat şiroaie de lacrimi, şi numele emancipatorilor, Mihail Sturdza şi Alexandru Ghica, mulţi ani au răsunat sub bolta cereasca. Noi, tinerii din Moldova — vorbesc numai de acei cu care împreună am lucrat —, uitarăm în acea zi lupta înverşunată ce făceam guvernului lui Mihail Sturdza, pentru abuzurile sale, pentru lipsa mai ales de orice justiţie în ţară; ne-am adunat, plini de entuziasm, hotărând şi hotărâţi de a arăta domnului că, în faţa unui act mare, junimea româna ştia gândi şi lucra înalt şi bine! O deputaţiune de tineri, între care se aflau Costache Negri, Vasile Alecsandri, Costache Rola, DL Rallet, P. Mavrogheni şi alţi atâţi, şi ai carei orator fusei ales eu, se prezentă domnului spre a-i exprima recunoştinţa tinerei generaţiuni. Mihail Sturdza în acea zi şi-a adus aminte că şi el a fost tânăr şi că era omul cel mai luminat al ţării; el ne exprimă recunoştinţa sa, declarând ca în noi vedea viitorul ţării, că nouă aparţinea de a face din Moldova şi Valahia o ţară civilizată şi o societate europeană şi că stăruinţele lui erau de a ne pregăti acest viitor. "Foaia ştiinţifică şi literară", redactată de mine, tipări un număr extraordinar din 6 februarie 1844, în culoare verde, culoarea speranţei, în care, în proză şi în versuri, se cânta marea reformă.

Ţiganii particulari, cu toată lovirea dată sclaviei, au mai urmat a-şi purta lanţurile, deşi mult uşurate prin ideile nouă şi prin îmblânzirea moravurilor, pâna la căderea domnilor reglementari în 1848.

În Bucureşti, prin marea proclamaţiune revoluţionară din 11 iunie 1848, ţiganii auziră cuvântul armonios al libertăţii, ei deveneau cetăţeni liberi; iată ce se zicea în acea proclamaţiune: "Poporul român leapădă de pe sine neomenia şi ruşinea de a ţinea robi şi declară libertatea ţiganilor particulari. Cei ce au suferit până acum ruşinea păcatului de a avea robi sunt iertaţi de poporul român; iar patria, ca o mumă bună, din visteria sa, va despăgubi pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creştinească".

Dar curând revoluţiunea, măreaţa revoluţiune, toate marile reforme, fură călcate şi zdrobite prin potcoavele cailor armatelor cotropitoare, şi nenorociţii emancipaţi fură din nou lănţuiţi; dar sămânţa era aruncată, şi curând ea trebui să-şi poarte roadele sale. Tânăra generaţiune a Moldovei nu înceta a cere dezrobirea robilor particulari, atât în ţară, cât şi prin felurite broşuri ce le publica în străinătate; aşa de exemplu, între alţii, Alexandru Papadopol-Calimach scria, la 1855, pentru emanciparea ţiganilor articolele sale, publicate în Iaşi în "Foiletonul Zimbrului" din februarie 1856: "Un popor care pastrează robia, scria el, merită sa fie aşezat în rândul popoarelor osândite"!

Domnul Grigore Ghica al Moldovei, înainte de a depune frânele guvernului, după dispoziţiunile Tratatului de la Paris, vroi să-şi încoroneze domnia prin acte mari. Între acestea figura şi ultima lovire dată sclaviei, dezrobirea ţiganilor particulari. Consilierii tronului, miniştrii, erau luaţi dintre tineri, din pleiada acelora care din Unire şi democratizarea ţărilor române făcuseră programa vieţii lor. Ministru de finanţe era Petru Mavrogheni; el şi eu furăm însărcinaţi de domn cu redacţiunea proiectului de lege; el fu votat, putem zice, în unanimitate şi cu entuziasm de către Divanul adhoc, care pe atunci, în urma tratatului nefast de la Balta-Liman, devenise simulacrul Adunărilor legiuitoare desfiinţate în 1848.

I. Dezrobirea ţiganilor

Contemporanii mei îşi aduc aminte, şi aci am ca martor pe mai junele meu contemporan, pe colegul meu Alexandru PapadopolCalimach, îşi aduc aminte ce erau ţiganii, sunt acum 50 de ani, chiar atunci când razele civilizaţiunii moderne îmblânzise moravurile în toate societăţile Europei şi când sclavia nu mai avea domiciliu decât în Rusia şi din nenorocire şi în România.

Legea ţării trata pe ţigani de lucru, vândut şi cumpărat ca lucru, deşi prin deriziune numărul sau individul se califica de suflet: am atâtea *suflete de ţigani*; în realitate, şi mai ales stăpânii care aveau puţini ţigani, îi tratau mai rău chiar decât prescripţiunile legii.

Chiar pe uliţele oraşului Iaşi, în tinereţele mele am văzut fiinţe omeneşti purtând lanţuri în mâini sau la picioare, ba unii chiar coarne de fier aninate de frunte şi legate prin coloane împrejurul gâtului. Bătăi crude, osândiri la foame şi la fum, închidere în închisori particulare, aruncaţi goi în zăpadă sau în râuri îngheţate, iată soarta nenorociţilor ţigani! Apoi dispreţul pentru sfinţenia şi legăturile de familie. Femeia luată de la bărbat, fata răpită de la părinţi, copiii rupţi de la sânul născătorilor lor şi răzleţiţi şi despărţiţi unii de alţii, şi vânduţi ca vitele la deosebiţi cumpărători, în cele patru colţuri ale României. Nici umanitatea, nici religiunea, nici legea civilă nu aveau ocrotire pentru aceste nenorocite fiinţe; era un spectacol grozav, strigător la cer. De aceea, povăţuiţi de spiritul secolului, de legile omenirii, un număr de boieri bătrâni şi tineri au întreprins de a spăla patria lor de ruşinea sclaviei.

Înainte ca chestiunea dezrobirii ţiganilor să fi intrat în consiliile, în planurile de reformă ale ocârmuitorilor, ea a început a se agita prin însăşi iniţiativa parţială a stăpânilor de ţigani. Mulţi din aceştia, şi numărul lor din zi în zi sporea, ori în viaţă, ori mai ales la moarte, îşi dezrobeau, îşi*iertau ţiganii*. Întrebuinţez cuvântul de iertare, pe care îl gâsim în toate actele de dezrobire; dar reforma era prea grea, ea jignea prea multe interese ca să se poată opera cu înlesnire.

Erau *ţiganii domneşti* şi foarte mulţi; aceştia constituiau un venit mare în bugetul statului; erau ţiganii mănăstireşti şi ai aşezămintelor publice, ale cărora servicii intrau în trebuinţele zilnice ale acestor comunităţi; erau, în fine, ţiganii particulari, ţiganii boiereşti, care constituiau personalul de servitori în curţile boiereşti, bucătari, vizitii, rândaşi, feciori în casă, slujnice,

bucătărese, cusătoriţe. Boierii cei bogaţi aveau chiar capele de muzici sau tarafe de lăutari. Toate aceste funcţiuni se exercitau de ţigani; dezrobirea lor era dar combătută de trebuinţele zilnice şi casnice ale vieţii familiilor, de aceea emanciparea nu s-a putut face decât treptat şi sub două domnii, atât în Moldova, cât şi în Muntenia.

Întâia lovire care s-a dat sclaviei a fost legea emancipării ţiganilor statului şi a mănăstirilor. Dezrobirea s-a facut mai întâi în Moldova de către domnul Mihail Sturdza, prin două legi din 31 ianuarie 1844, iar în Ţara Românească de către domnul Alexandru Ghica, prin o lege din 1845.

Această emancipare, deşi parţială, era hotărâtoare şi pentru emanciparea ţiganilor particulari, rămaşi încă în sclavie. Toate minţile prevăzătoare au înţeles că ora ştergerii sclaviei de pe pământul românesc sosise şi că dezrobirea ţiganilor particulari nu mai era decât o chestiune de timp.

Entuziasmul Divanului ad-hoc era numai înaintemergătorul entuziasmului general ce pe atunci insufla toată România pentru viitoarea sa renaştere. Dovadă, sutele de proprietari care au respins orice despăgubire acordată lor de legiuirea emancipatoare. Numele acestora au fost publicate şi aparţine iubitului nostru coleg, zelosul nostru cercetător şi colecţionar, d-nul Dimitrie Sturdza, să ne împrospăteze memoriei şi istoriei contemporane numele acelora care, prin o generoasă renunţare, au expiat păcatele lor şi ale părinţilor lor de a fi fost ani lungi stăpâni pe suflete de ţigani.

Cu o mica mândrie de moldovean, să-mi fie permis de a spune ianuarie 1844, iar în Bucureşti în 1847; cea de a doua, în Iaşi, la 10 decembrie 1855, şi în Bucureşti la 8 februarie 1856.

Reforma emancipatrice a avut în curând efectele sale salutare: afară de ţiganii lăieşi, care încă trăiesc în parte sub şatră, şi afară de ursari, care fac încă meseria de a domestici fiarele sălbatice, dar totuşi se dau lucrului pământului, mai toţi astăzi din celelalte clase de ţigani s-au contopit în

masa naţiunii, şi ei nu se mai cunosc decât prin faţa lor smolită şi asiatică şi prin vivacitatea imaginaţiunii lor; altmintrelea noi îi găsim în toate clasele societăţii noastre.

Deşi de la proclamarea emancipaţiunii nu sunt încă îndepliniţi 50 de ani, ţiganii ne-au dat îndustriaşi, artişti, ofiţeri distinşi, buni administratori, medici şi chiar oratori parlamentari.

Mă opresc aici.

Sunt sigur că părinţii noştri, dacă s-ar scula din mormânt, văzând progresele ce au făcut sufletele ţigăneşti emancipate de dânşii, nu s-ar căi de reforma umanitară proclamată de ei.

II. Oborârea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de clasă şi proclamarea egalităţii politice şi civile pentru toţi fiii României

Sclavia neagră s-a desfiinţat, este acum aproape de jumătate de secol, sclavia alba însă a mai durat încă zeci de ani; ea nu a luat sfârşit decât la 1864.

Dar înainte de a dezvălui contemporanilor mei luptele şi împotrivirile la care a luat parte generaţiunea mea, până ce prin tăierea nodului gordian am putut, în fine, întemeia şi în România *braţe libere* şi *proprietate liberă*, să-mi fie iertat de a mă ocupa de o altă dată, nu mai puţin memorabilă, de o reformă nu mai puţin însemnată în istoria civilizaţiunii României; voiesc a vă vorbi de ziua de 29 octombrie, când, de asemenea cu ziua de 4 august 1789, zi memorabilă în istoria Franciei, am proclamat în România desfiinţarea privilegiilor de naştere şi de castă, desfiinţarea *pronomiilor boiereşti* şi înlocuirea lor prin egalitate politică şi civilă a tuturor românilor.

Suntem prea aproape de epoca marii reforme pentru ca chiar tânăra generaţiune de astăzi să nu cunoască, cel puţin în trăsături generale, constituţiunea de privilegiuri şi deosebirea de clase care funcţiona în România înaintea anului 1857.

După legea veche a ţării, în adevăr, fiecare român putea deveni boier, dar încet-încet se crea în ţările române un patriciat, o aristocraţie *sui-generis*, care îşi caută din ce în ce mai mult asimilarea cu nobilimea din ţările vecine, Ungaria şi Polonia. Ocârmuirea ţării se încredinţa, pot zice, numai unui număr restrâns de familii boiereşti, care ori se trăgeau din persoane ce purtau rangurile de *protipendadă*, ori înşişi erau investiţi cu aceste ranguri.

Sub nume de *protipendadă* se înţelegeau cele întâi cinci ranguri din *arhondologia* boierească, adica: marele ban, marele logofăt, marele vornic, marele vistiar şi marele spătar, în Muntenia; marele logofăt, marele vornic, marele vistiar, marele hatman şi marele postelnic, în Moldova. Aceştia constituiau consiliul ocârmuitor; ei aveau apoi fiecare departamentul său, deosebit mai compuneau apoi şi divanul judecător în ultima instanţă. Celelalte trepte boiereşti compuneau boierii de starea a doua; aceştia ocupau serviciile de a doua mâna, dar rareori puteau să ajungă la treapta de consilieri ai domnului sau de judecători divanişti.

Regulamentul organic desfiinţase *de jure* această deosebire, însa de fapt ea tot se menţinu, şi mai ales în Moldova.

Boierii mari şi mici erau apoi scutiţi de plata tuturor dărilor, atât pentru persoana lor, cât şi pentru imobilele lor; mai aveau dreptul de a scuti de dările publice un număr de contribuabili, aceştia sub nume de "scutelnici", "posluşnici", "chrisovoliţi" etc. Privilegiile lor nu se opreau aci; mulţi din ei aveau dreptul de a primi de la ocnele statului cantităţi mari de sare, alţii aveau drepturi de a scuti de plata vămii obiectele ce aduceau din străinătate pentru trebuinţa lor. M-aş întinde prea departe dacă aş

enumera cu de amănuntul toate privilegiile, favorurile, scutirile de care se bucurau clasele boiereşti.

Rareori un plebeian putea să străbată zidurile cetăţii în care sta închisă boierimea Moldovei şi a Ţării Româneşti. În Muntenia, o singură dată, un Vilara, fiu de simplu negustor, a putut străbate incinta de fier a aristocraţiei şi a ajunge vistiar mare; în Moldova, cu greu am putut găsi un al doilea caz; căci în fapt, mai mult decât în drept, puterea boierimii era mai mare în Moldova. Un om din popor, un negustor, oricât de bogat ar fi fost, cu greu s-ar fi putut pune în faţa unui boier chiar cu ocaziunea dărilor în licitaţie a veniturilor statului sau a bunurilor mănăstireşti.

În domnia lui Mihail Sturdza, în tinereţile mele, am văzut la mai multe licitaţiuni cum boierii, împărţiţi pe judeţe, luau, fără concurenţă, moşiile mănăstireşti şi apoi, cu preţuri îndoite, le subarendau la acei care din agricultură îşi făceau meseria vieţii lor. Mi se pare ca şi în Ţara Românească lucrurile se petreceau cam tot aşa; cel puţin şi astăzi se citează numele câtorva boieri cari, chiar pe timpul domnilor Alexandru Ghica şi Bibescu îşi asiguraseră monopolul luării în arendă a moşiilor statului şi a mănăstirilor. Aceasta era *banda neagră boierească*, care, când privilegiile boiereşti au fost doborâte, a fost înlocuită prin *banda neagră plebeiană*, fără concursul căreia, mai până în zilele noastre, la licitaţiile publice nu se putea lua o singură moşie în arendă.

După ce tinerimea română începu a se adăpa de ideile egalitare şi civilizatrice ale marii revoluţiuni franceze, această stare de lucruri nu mai putu dura. Când în Bucureşti revoluţiunea de la 1848 puse sfârşit domniei lui G. Bibescu, unul din articolii manifestului guvernului provizoriu declara: "Egalitatea drepturilor politice şi contribuţiunea generală la dările şi sarcinile statului", precum tot acest mare act declara emanciparea clăcaşilor, făcuţi proprietari prin despăgubire, şi dezrobirea ţiganilor, iarăşi prin despăgubire. Dar marea reformă fu înăbuşită odată cu înăbuşirea

revoluţiunii, şi regimul de privilegii, de scutiri, de favoruri redeveni o stare legală în principate, odată cu orânduirea domnilor temporari, numiţi de Poartă şi de Rusia, în conformitate cu Convenţiunea de la Balta-Liman.

Însă acest arbor secular al privilegiilor îşi primise o lovitură de moarte după care nu se mai putu îndrepta. Arborele dezrădăcinat trebuia sa cadă, şi el căzu prin votul dat de Adunarea-mumă în ziua de 29 octombrie 1857, care apoi fu ratificat în Europa întreagă, prin art. 46 al Convenţiunii de la Paris. Votul din 29 octombrie 1857 are o prea mare importanţă în istoria civilizaţiunii moderne a României, ziua în care s-a dat acest vot ocupă un loc prea mare în viaţa bătrânei generaţiuni care a aşternut bazele renaşterii României, pentru ca să nu am de plăcută datorie de a împrospăta tinerei generaţiuni memorabilul vot dat în unanimitate şi cuprinzând pe înşişi reprezentanţii regimului privilegiilor, vot care a democratizat de-a pururea societatea româna.

Şi aicea, câteva cuvinte spre a explica cum acest vot s-a dat de Adunarea-mumă din Iaşi, şi nu de acea din Bucureşti.

Congresul din Paris, puterile, după propunerile lordului Clarendon, a hotărât că populaţiunile din principatele române vor fi consultate asupra viitoarei organizaţiuni a patriei lor. Un volum întreg n-ar ajunge spre a descrie toate împrejurările, greutaţile şi conflictele prin care am trecut, pentru ca să ajungem la alegerea şi convocarea adunărilor-mume din Iaşi şi din Bucureşti. Nu voi îndeplini această sarcină astăzi: ea n-ar intra în marginile strâmte ale unei conferinţe; voi nota numai că adunările-mume, de-abia întrunite, au dat o direcţiune cu totul opusă activităţii lor.

Adunarea din Bucureşti s-a mărginit numai a se rosti în privinţa organizaţiunii politice a ţărilor române, zicând ca principiu, şi poate că avea cuvânt, că, de vreme ce Europa deja recunoscuse ţărilor române depilna autonomie, apoi Europa nu avea misiune de a interveni în organizaţiunea dinăuntru a statelor române. Adunarea din Bucureşti proclamă numai

bazele organizaţiunii politice, adică cunoscutele pe atunci patru sau cinci puncte:

a) Autonomia principatelor,
b) Unirea lor,
c) Un principe străin în capul noului stat,
d) Neutralitatea ţării şi
e) Un guvern reprezentativ constituţional.

Aceste puncte, odată recunoscute de Europa, aparţinea naţiunii române, din nou convocată, a se rosti asupra tuturor chestiunilor privitoare la organizaţiunea dinăuntru.

Adunarea-mumă din Iaşi n-a urmat tot aşa. Noi, reprezentanţii moldoveni, în privinţa dorinţelor noastre pentru organizaţiunea politică a statului român, am urmat pe fraţii noştri, reprezentanţii Munteniei; şi noi am cerut recunoaşterea autonomiei ţării, unirea lor sub un principe străin, neutralitatea şi regimul constituţional parlamentar; dar n-am voit a ne opri aci. Făcând rezervele noastre în privinţa dreptului ce voia Europa a-şi însuşi, adică de a interveni în organizaţiunea dinăuntru a unei ţări, a cărei autonomie nu se pune în îndoială de nici o putere europeană, totuşi am crezut că era bine — şi astăzi recunosc că bine am făcut — să exprimăm Europei chipul nostru de vedere în privinţa reformelor dinăuntru, adică cum înţelegem noi să facem din patria noastră un stat european, o societate europeană şi democratică.

De la întâile noastre şedinţe, Adunarea din Iaşi a făcut un program despre deosebitele chestiuni asupra cărora înţelegeam a ne rosti. Acest program cuprinde un plan întreg de reforme: organizaţiunea politică, administrativă, financiară, drepturile şi îndatoririle cetăţenilor, reforma clerului, desfiinţarea clasei şi emanciparea proprietăţii şi toate celelalte reforme care băteau la uşă.

Noi ne ziceam, cu drept cuvânt, că a arăta Europei dorinţele noastre de a ne europeniza patria era a atrage simpatiile şi sprijinul marilor puteri şi a însăşi opiniei publice din străinătate. Credeam c-am nemerit urmând acest drum.

Comisiunea internaţională, compusă din reprezentanţii marilor puteri şi întrunita în Bucureşti, şi-a însuşit mai toate dorinţele exprimate de Adunarea ad-hoc a Moldovei, şi pe acestea şi-a întemeiat raportul său către Congres. Pe dorinţele Moldovei s-a întemeiat şi Europa în elaborarea şi încheierea Convenţiunii de la Paris, care, cuprinzând soluţiunile rostite de noi moldovenii, ne-a fost octroiată şi a şi fost primită de noi ca o adevărată constituţiune până la înlocuirea ei prin Statutul din 2 mai 1864 şi prin Constituţiunea noastră naţională din 1866.

În Adunarea noastră ad-hoc, punctele principale ale reformelor fură încredinţate spre studiere la deosebite comisiuni rânduite din sânul Adunării. Statornicirea drepturilor politice ale românilor fu încredinţată unei comisiuni compusă din Mihail Kogălniceanu, Vasile Mălinescu, Costache Rola, DL Miclescu, I. Fotea, DL Cozadini şi I. Chrisanti. Raportor era numit repauzatul Vasile Mălinescu.

În ziua de 29 octombrie 1857, Vasile Mălinescu citi raportul său asupra punctului VII, atingător de egalitatea înaintea legii, accesibilitatea tuturor românilor la toate funcţiunile statului, aşezarea dreaptă şi generală a contribuţiunilor, supunerea tuturor la conscripţiunea militară.

Proiectul de încheiere a fost modificat prin câteva amendamente şi considerente propuse de Dimitrie Rallet; apoi Adunarea, prin sculare şi şedere, a adoptat în unanimitate şi cu aclamaţie desfiinţarea privilegiilor de clase.

Vicepreşedintele Constantin Negri, felicitând Adunarea pentru votul ei, a adăogat că abnegaţia vechilor clase privilegiate arată patriotismul care

insuflă Adunarea, căci era un act ce avea a fi preţuit nu numai de naţie, dar şi de Europa şi de istorie.

Actul votat, care abătea un arbore secular, este prea important spre a nu-l reproduce împreună cu subscrierile cetăţenilor care au dat ţării organizaţiunea democratică de azi. Îl reproduc aci întreg, precum el este publicat în nr. 7 al *Buletinului şedinţelor Adunării adhoc a Moldovei*.

"Astăzi, anul una mie opt sute cincizeci şi şapte, luna octombrie, în douăzeci şi nouă zile;

Luând aminte că legile unui stat sunt sufletul său, că de la principiile care predomnesc la alcătuirea legilor atârnă viaţa, puterea şi propăşirea naţiilor;

Luând aminte că singurul mijloc de a vindeca rănile de care pătimeşte astăzi ţara este aşezarea unor legiuiri înţelepte, îmbinând datinile vechi, trebuinţele de faţă şi cererile veacului;

Luând aminte că respectul către legi este cea întâi condiţie a trăiniciei lor;

Că o lege atunci poate fi mai respectată, când, ieşită din sânul naţiei, va avea deopotrivă pentru toţi aceeaşi măsură;

Că dreptatea cere dar ca toţi să fie egali dinaintea legii;

Luând aminte că cea mai sfântă datorie a fiecărui este de a contribui la susţinerea statului;

Că, după datele vechi, nimeni nu era scutit de la nici o îndatorire către stat;

Că boierimea abia la 1737, prin hrisovul domnului Mavrocordat, pentru întâia oară s-a scutit de dajdie şi alte dări către visterie;

Că în urmă, sprijinind sarcinile statului mai mult numai asupra unor clase, s-au făcut împovărătoare pentru ele;

Luând aminte că de la dreapta cumpănită aşezare şi repartiţie a contribuţiilor atârnă nu numai prosperitatea materială a unei ţări, dar în parte chiar şi propăşirea ei morală şi intelectuală;

Că cu dreptul este ca, în măsură cum garantează statul la toţi deopotrivă toate foloasele şi îndemânările, de asemenea cu toţi să se supuie dărilor în proporţia averii lor fără deosebire;

Luând aminte că darea oamenilor la oaste este o îndatorire pentru paza ţării şi siguranţa fiecăruia cetăţean;

Că, precum oastea este menită a apăra patria comună, datori sunt cu toţi deopotrivă şi fără deosebire să se supuie la conscripţia militară;

Luând aminte iarăşi că eficacitatea legilor atârna de la stricta lor punere în lucrare;

Că meritul singur, fară nici un fel de altă consideraţie sau distincţie, trebuie în viitor să fie un titlu îndestulător pentru a putea ajunge la toate funcţiile statului;

Că această putinţă trebuie a se recunoaşte fiecăruia;

Că numai prin legiuiri înţelepte şi drepte naţia româna poate înainta pe calea propăşirii;

Luând în privire, în sfârşit, că privilegiile de clase trebuie a fi desfiinţate;

Adunarea ad-hoc a Moldovei doreşte a se adopta la viitoarea reorganizaţie ca principii fundamentale:

I. Privilegiile de clase vor fi desfiinţate în România;

II. Egalitatea tuturor românilor înaintea legii;

III. Aşezarea dreaptă şi generală a contribuţiilor în proporţie cu averea fiecăruia, fără deosebire;

IV. Supunerea tuturor la conscripţia militară;

V. Accesibilitatea pentru toţi românii la funcţiunile statului.

Votează *pentru* şaptezeci şi trei de membri, şi anume p. sf. sa episcopul Nectarie Hermeziu, p. sf. sa episcopul Filaret Scriban, p. sf. sa episcopul Calinic Miclescu, preacuvioşia-sa arhimandritul Neofit Scriban, preacuvioşia-sa arhimandritul Melchisedec, sf. sa economul Dimitrie Matcaş, Dimitrie Miclescu, Constantin Bădărău, Dănilă Balan, dr. A. Fătu, Dimitrie Cozadin, Basile Mălinescu, Mihail Kogălniceanu, Iancu Docan, Gheorghe Masian, dr. C. Vârnav, Dimitrie Savin, Niculae Cananău, Ştefan Călin, Simion Stanciu, Sebastian Conano, Alecu Jianu, Constantin Morţun, Gheorghe Vârlan, Teodor sin Pavel, Dimitrie Grigoriu, Grigore Balş, Mihail Jora, Constantin Ostahi, Dimitrie Gheorghiadi, Gheorghe Sturdza, Constantin Roset, Dimitrie Krakte, Ion a Babei, Petru Brăescu, Ion Roată, Vasile Sturdza, Alecu Teriachiu, Ioniţă Hrisanti, Vasile Balaiş, Constantin Icovaki, Lascăr Catargiu, Iancu Fotea, Răducanu Sava, Alecu Cuza, Grigore Suţu, Manolaki Costaki, Vasile Stan, Dr. Costin, Niculae Carp, Constantin Sturdza (Vaslui), Ion Olariu, Dimitrie Ghidionescu, N. Catargiu, Nicolae Bosie, Pandelachi Croitoriu, Nicolae Iamandi, Lazăr Galiardi, Iancu Cantacuzino, Grigore Costaki, Constantin Ştiun, Ion Roşca, Timofti Sacalov, Dimitrie Rallet, Constantin Hurmuzaki, Petru Mavrogheni, Anastasie Panu, Constantin Roiu şi Constantin Negre.

Iar *contra* nu a fost nimene. S-a abţinut de a vota dl Dimitrie Romov, n-au fost faţa la votare înalt preasfinţia-sa mitropolitul şi dd. Iordachi Pruncu, Vasile Nicolau.

Conform § 79 din Regulamentul Adunării, viceprezidentul declară că Adunarea a încuviinţat".

Sancţiunea acestui vot a dat-o Europa mai cu deosebire prin articolul 46 al Convenţiunii din Paris.

Naţiunea întreagă a acceptat marea reformă, şi fiecare, foşti domni, boieri mari, boieri mici, trepte privilegiate, au primit reforma egalitară, lepădând chiar fără legi speciale tot ce deriva din vechiul regim, tot ce semăna chiar cu vechiul regim. Aşa, fără chiar lege specială, boierii s-au dezbrăcat de titlurile bizantine, care formau arhondologia română şi s-au supus la dările generale către stat.

Pentru istorie voi aminti că numai doi boieri, foşti privilegiaţi, s-au arătat împotrivitori marii reforme: în Moldova, repausatul vornic Iordache Beldiman s-a refuzat de a plăti contribuţiunea personală, lasând de a i se împlini căciula pentru acoperirea acestei dări; în Ţara Românească, singur repausatul Ioan Manu a urmat a subscrie până la moartea sa: "Ioan Manu, mare vornic".

III. Emanciparea ţăranilor

Vin acum la ultima şi marea reformă operată de generaţiunea mea: desfiinţarea clăcii, emanciparea braţelor şi deplina împroprietărire a ţăranilor pe pământurile muncite de ei.

A face istoricul chestiunii rurale în ţările române este a scrie însăşi istoria a trei secole de împilări făcute poporului român. Tomuri întregi ar trebui spre a arăta cum domnii români, veniţi din Maramureş şi din Făgăraş, spre a funda statele române, Moldova şi Muntenia, au găsit aceste ţări nu pustiuri, ci locuite de populaţiuni zdravene, moşnaşe şi libere; cum acestea, în cursul veacurilor şi sub domnii cei mai valoroşi, drept răsplată a lungilor lupte ce au susţinut pentru apărarea şi mărirea marii moşii, patria, au fost prefăcuţi în robi, lipiţi pământului sub nume de *rumâni* şi de *vecini*. Ca ţărani blânzi şi răbdători, aceştia au răbdat munca şi iobăgia, dar pururea, la ivirea oricărei inimi de domn mai bune, necontenit au sperat şi au cerut dreptate.

Eruditul nostru coleg, bunul meu amic Alexandru PapadopolCalimach, a descris două zile din istoria secolului din urmă, care, în bolta neagră a tiraniei şi a cruzimii, strălucesc ca singure două stele, ca singure două puncte luminoase — zilele de 3 august 1746 şi 6 aprilie 1749, când în Bucureşti şi în Iaşi, sub un domn fanariot, Adunările cu sobor au desfiinţat *rumânia* şi*vecinătatea*.

Dezrobirea *de jure* a ţăranilor români s-a proclamat prin aceste două acte memorabile. Însă*rumânii* şi *vecinii* au continuat de a mai fi priviţi ca ţiganii, de a mai fi vânduţi ca ţiganii, tatăl la unul, mama la altul, fiul la un al treilea şi fiica la un al patrulea cumpărător; dar ţăranii, deşi decretaţi slobozi, tot au rămas lipiţi pământului, continuând a munci tot anul fară milă şi cruţare moşiile boiereşti şi mănăstireşti.

În tot secolul al XVIII-lea, statul, luând în privire că numai ţărănimea plătea dări, că numai ţărănimea purta toate sarcinile publice, văzând sărăcia şi apoi chiar fugirea peste hotare a populaţiunii rurale, se încearcă a regula această muncă, a pune cap nesaţului proprietarilor de moşii.

O literatură întreagă formează urbariile, ponturile şi aşezământurile pentru determinarea muncii, dar vreo prefacere mare nu se opera cu toată protecţiunea domnilor şi îngrijirea visternicilor de a îmbunătăţi soarta materiei impozabile, singura care era chemată a umplea lada vistieriei. Forţa lucrurilor era mai puternică decât chiar legiuirile domneşti.

Ţăranul era singurul factor, singurul venit al boierului; şi nu trebuie sa ne mirăm de aceasta, dacă chiar după promulgarea art. 46 din Convenţiunea de la Paris, care rostea că se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care regulează relaţiile dintre proprietarii de moşii şi cultivatorii de pământ, în vederea de a îmbunătăţi soarta acestora din urmă, în anul 1862, în plin Parlament, întâiul prim-ministru al României unite proclama tristul şi durerosul adevăr că braţele ţăranului constituiau capitalul proprietarilor.

Ce reformă, ce uşurare se putea face când domnii aveau dinaintea lor pilda morţii silnice a bătrânului Grigore Ghica, moldoveanul, căzut victimă... a plângerilor şi intrigilor boierilor către Poartă, pentru că domnul patriot uşurase condiţiunea muncitorilor de pământ, regulând şi mărginind munca lor la 12 zile în cursul unui an.

Însă este cu neputinţă de a mă întinde asupra chestiunii rurale în trecut; voi atinge numai faptele petrecute în timpurile generaţiunii mele, acele fapte la care am asistat sau ca spectator, sau ca împreună făptuitor.

Ideile de emancipare a ţăranilor români nu le-am avut numai eu, culese în timpul vieţii mele de student la Universitatea din Berlin; le-au avut toţi junii mei contemporani, fie că ei s-au adăpat la sorgintea civilizaţiunii germane, fie că ei s-au nutrit de civilizaţiunea franceză. Toţi câţi ne-am întors în ţară din şcolile străine ne-am dat de misiune: dezrobirea ţăranilor de lanţurile iobăgiei, a pontului şi a clăcii; constituirea proprietăţii mari şi mici ca proprietate liberă şi absolută, ca proprietate occidentală. De aceea oricând, în ţară sau în străinătate, junimea română, în adunările sale, a fost chemată a se rosti despre reformele care trebuie a se introduce în România, întâia reformă, care prima pe toate celelalte, era emanciparea ţăranilor.

La 1840, tinerii români din Paris ţinură o întrunire în care Costache Negri proclamă necesitatea împroprietăririi ţăranilor, ca o reformă de care atârna însuşi viitorul statului român. În 1846, Nicolae Bălcescu a publicat în "Magazinul istoric" lucrarea sa asupra stării sociale a muncitorului plugar în statele române, în care fiecare frază este un strigăt la cer în favoarea nenorociţilor asupriţi. Astăzi încă această lucrare este pledoierul cel mai elocvent şi cel mai veridic în favoarea marii reforme, care de abia s-a putut săvârşi în 1864. Cuvintele lui Balcescu în curând aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinţi însuşiră soluţiunea chestiunii ca un ţel nobil al activităţii vieţii lor.

Doi ani în urmă, în 1848, revoluţiunea din Bucureşti, prin proclamaţia sa, adresă următoarele frumoase cuvinte în favoarea ţărănimii române:

"Poporul român împarte dreptatea deopotrivă la toţi şi dreptatea o dă pentru toţi şi mai vârtos pentru cei săraci. Săracii, sătenii, plugarii, hrănitorii oraşelor, fiii patriei cei adevăraţi, ce au fost defăimaţi atât îndelung cu numele glorios de *rumân*, ce au purtat toate greutăţile ţării prin munca lor de atâtea veacuri, au lucrat moşiile şi le-au îmbunătăţit, au hrănit pe strămoşii proprietarilor, pe moşii lor, pe părinţii lor, pe aceşti proprietari înşişi şi au drept înaintea generozităţii popoarelor, înaintea dreptăţii patriei — îşi cer o părticică de pământ îndestulă pentru hrana familiei şi vitelor sale, părticică răscumpărată de atâtea veacuri cu sudorile lor. Ei o cer şi patria le-o dă, şi patria iară, ca o mamă bună şi dreaptă, va despăgubi pe fiecare proprietar de mica părticică ce o va da săracului ce nu are pământul său, după strigarea dreptăţii, după glasul Evangheliei, după înima cea frumoasă a românilor, în care au aflat parte străinii intotdeauna, necum fraţii lor, tăria lor cea adevărată. Claca dar şi acea infamă iobăgie se desfiinţează; săteanul fără pământ se face proprietar şi tărie neînvinsă celor mai avuţi, în folosul tuturor şi în paguba nimului; visteria va despăgubi pe toţi!".

În Moldova, junimea refugiată la Cernăuţi formula şi ea programul său politic, economic şi social sub titlul de: *Dorinţele partidului naţional din Moldova*. Redacţiunea mi-a fost încredinţată mie, care am şi publicat acest act într-o broşură tipărită în Cernăuţi. Iată punctul privitor la chestiunea ţărănească, cum se zicea pe atunci:

"Art. V. A se oborî boierescul şi a se face proprietari pe toţi gospodarii săteni, dându-se însă o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pamântului; această despăgubire şi modul ei se vor hotărî de cea întâia Obştească Adunare...". Pe urmă urmează, după acest punct, o lungă expunere a motivelor legale şi ale necesităţilor economice care reclamau această reformă. Această reformă a rămas numai ca o profesiune de credinţă a viitorului, pentru partidul naţional; realizarea reformei a fost însă statornic urmărită de propuitorii ei în toate ocaziunile şi în curs de 16 ani, până la 1864.

Nu a fost tot aşa în Ţara Românească.

Îndată după proclamarea guvernului provizoriu s-a orânduit o comisiune compusă de reprezentanţi ai proprietarilor mari şi de deputaţi săteni ca să dezbată amănuntele reformei şi despăgubirea cuvenită proprietarilor; vicepreşedintele acestei comisiuni era bătrânul Ioan Ionescu, fratele iubitului nostru coleg Nicolae Ionescu, şi care astăzi îşi petrece adâncile sale bătrâneţi la proprietatea sa Bradul, din judeţul Roman.

Dezbaterile acestei comisiuni, publicate în "Pruncul român", sunt foarte instructive şi sunt dator a recunoaşte că partea frumoasă şi serioasă a dezbaterilor nu au făcut-o proprietarii, reprezentaţi prin d-nii Lenş, Robescu şi Lahovari (nu li se spun prenumele în protocoale). Preotul Neagu, deputaţii săteni Bada, Ene Cojocaru şi Scurtulescu se deosebesc din contră prin seriozitatea cuvântului, temeinicia argumentelor şi chiar elocinţa cu care au apărat cauza ţărănească. Un singur cuvânt n-a fost rostit propunând luarea pământurilor lucrate de ţărani fără o deplină despăgubire.

La întrebarea făcută de reprezentanţii proprietarilor: cu ce ţăranii, săraci cum sunt, vor putea despăgubi pe proprietari?, deputaţii ţărani, ridicând braţele lor înnegrite de arşiţa soarelui şi pline de rănile muncii silnice, le-au răspuns: "Cu aceste braţe robite, noi am muncit veacuri şi am purtat toate cheltuielile stăpânilor de moşii; libere, braţele noastre vor munci îndoit şi fiţi siguri că nu vă vom lăsa păgubiţi de ce dreptatea ţării va hotărî să vă plătim". Acest limbaj în gura ţăranilor, în loc de a linişti, întărâtă reacţiunea. Strigătele lor din zi în zi se ridicau mai tare, ele îşî găsiră un vinovat răsunet în tabăra duşmanilor mişcării naţionale, încurajaţi şi prin ştirea că armatele turcească şi rusească se apropie de hotarele României.

Locotenenţa domnească slăbi înaintea acestei reacţiuni, şi, prin decretul său, purtând numele lui Tell, Eliad şi N. Golescu, cu data de 10 august 1848, ea suspendă şedinţele comisiunii sau, mai drept vorbind, desfiinţă însăşi

comisiunea. Locotenenţa merse mai departe, ea ordonă chiar pe cale executivă îndatorirea sătenilor de a face arăturile de toamnă!

Negreşit că această măsură era de natură a agita populaţiunile rurale şi a le face a-şi pierde încrederea în hotărârile locotenenţei domneşti, hotărâri care purtau titlul de *Dreptate şi Frăţie* şi erau făcute *în numele poporului român*. Locotenenţii princiari se siliră a linişti spiritele prin o nouă proclamaţiune ce o am sub ochi. Ea este datată din 6 septembrie 1848 şi se sileşte a găsi o scuză a măsurilor silnice decretate mai înainte în contra proclamaţiunii din 11 iunie, luând ca pretext că, cele mai multe moşii din Ţara Românească fiind date cu arendă, contracciii ar încerca pagube şi ar alerga la pretenţii neprecurmate. Acestea fiind cuvintele, zice decretul, ce au silit pe guvern la luarea măsurilor poruncite până astăzi, locotenenţa socoteşte însă de netăgăduită datorie a sa de a da în cunoştinţa ţării că încă de la 11 iunie articolul 13 al proclamaţiei este consfinţit şi clăcaşii vor fi scutiţi şi liberi de clacă, de iobăgie, de ziua de plug şi de carul de lemne, fară a mai putea nici o silă a-i mai întoarce la aceste îndatoriri asupritoare.

Dumnezeu să aleagă din aceste decrete contrazicătoare!

Guvernul provizoriu din Bucureşti reculă dinaintea invaziunii armatelor turceşti şi ruseşti.

Revoluţiunea a fost înăbuşită, şi cu dânsa înabuşite au fost toate reformele proiectate. Numai generosul sânge al pompierilor eroi, vărsat în Dealul Spirei, a salvat onoarea patriei în doliu. După aceea jugul secular s-a reîntemeiat mai tare şi mai crud asupra grumazilor bieţilor ţărani şi aceasta sub protecţiunea baionetelor străine.

Se subscrise Convenţiunea de la Balta-Liman. Adunările legiuitoare se suspendară şi, în locul domnilor aleşi de ţară şi pe viaţă, se numiră în Constantinopol, cu aprobaţiunea Rusiei, doi domni numai pe şapte ani, Barbu Ştirbei, în Bucureşti, şi Grigore Ghica, în Iaşi. În acele zile de restrişte, providenţa dădu însă ţăranilor o mângâiere prin calităţile domnilor nou-

numiţi. Barbu Ştirbei era un bun şi înţelept administrator, şi Grigore Ghica era un bun patriot, o inimă generoasă, aprinsă de iubirea poporului său.

După dispoziţiunile luate de curţile *suzerane* şi *protectrice*, precum se zicea pe atunci, domnii numiră doua comisiuni însărcinate de a elabora nouă proiecte de reformare a relaţiunilor dintre proprietarii de moşii şi dintre cultivatorii de pământ. Aceste proiecte, odată făcute, ele fură întărite printr-un hatişerif al sultanului şi publicate apoi de către domni în ambele principate.

Noile legiuiri se resimţiră de agitaţiunea ţărănească.

În Ţara Românească, autorii mişcării naţionale proclamaseră emanciparea ţăranilor prin desfiinţarea clacei şi împroprietărirea lor; această proclamaţie devenise pentru ţăranii munteni o evanghelie, o legendă. Proprietarii, de altă parte, tagăduiau ţăranilor orice drept asupra moşiilor. Vodă Ştirbei, mare proprietar, introduse dar în legiuirea sa acest din urmă ordin de idei: tăgada ţăranului a orice drept asupra pamântului, chiar a acelor drepturi care le erau recunoscute de secole, recunoscute, în cele din urmă, chiar de Codul Caragea.

Ţăranii fură clasificaţi în noua legiuire de simpli *chiriaşi*. La fiecare şapte ani, stăpânii aveau dreptul de a izgoni de pe moşie prisosul populaţiunii, fără despăgubire, chiar pentru casele şi sădirile lor; mai rău decât în Turcia, decât în Dobrogea, unde, la intrarea lor, românii au găsit legea otomană recunoscând ca proprietate *mülk*, adică proprietate absolută, casa şi sădirile ţăranilor, fie musulmani, fie creştini.

Însă aplicarea acestei legi a găsit o împotrivire hotărâtă, absolută din partea ţăranilor în toată Muntenia. Oameni de ordine ca totdeauna, nerevoltându-se nicăierea, precum veacuri au făcut şi părinţii lor, ţăranii resignaţi, dar sperând timpuri mai bune, drept singură împotrivire au stat cu braţele încrucişate, în loc de a le pune la muncă.

Această atitudine fermă a dat de gândire şi domnului vodă Ştirbei, bun administrator şi mare gospodar; el înţelese toată gravitatea situaţiunii, el lăsă dar să se realizeze aceea ce însăşi legiuirea sa zice, că legiuirea avea de scop numai ajungerea la săvârşire de alcătuire sau tocmeli agricole de bunăvoie săvârşite între proprietarii de moşii şi între cultivatorii de pământ. Şi aşa se şi întâmplă; mai nicăieri noua legiuire nu fu pusă în lucrare, proprietarii se mulţumiră sa li se dea de catre ţărani dijma din semănăturile făcute de ei, să li se lucreze câteva pogoane ca *ruşfet*şi să li se dea câte una sau două podvezi, iar moşia întreagă rămase în folosul ţăranilor.

Această reformă era departe de principiul creării micii proprietăţi, proprietăţii absolute şi individuale, urmărite de generaţiunea progresistă. Legea lui vodă Ştirbei crea un fel de comunism, care a îngreuiat mult aplicarea legii rurale din 1864.

N-a fost tot aşa cu noua legiuire din Moldova.

Grigore Ghica, de abia instalat domn, îşi formă noul său minister din bărbaţi luaţi din partidul naţional sau partizani ai noilor reforme, şi anume: Alexandru Sturdza, preşedinte de consiliu şi ministru de interne, bărbat care, în calitate de vistier, sub domnia lui Mihail Sturdza, s-a arătat pururea cu mare îngrijire pentru ţărani, ca materie impozabilă; el luă de director pe Costache Rola; prinţul Gheorghe Suţu, la Departamentul de Finanţe, având ca director pe Ioan Silion; Alexandru Costache Sturdza, repauzatul nostru consul general la Salonic, a fost numit postelnic, secretar de stat; la Departamentul Justiţiei, Petru Roset-Bălănescu, părintele lui Nicolae Roset-Bălănescu, ministrul de externe sub Cuza vodă şi care m-a ajutat mult la înlăturarea piedecilor şi intrigilor în contra decretării şi aplicării legii rurale din 1864; director al Ministerului Justiţiei a fost numit Dimitrie Rallet, acela care în 1848 a scris o întreagă literatură în contra regimului lui Mihail Sturdza şi îndeosebi Plutarchul Moldovei; la Hătmănie sau Ministerul de Război a fost numit Teodor Balş, zis tânărul şi viitorul caimacam, după retragerea din domnie a lui Grigore Ghica, la începutul războiului turco-

rusesc din 1854; la Vornicia bisericească şi Epitropia învăţăturii publice, într-alte cuvinte la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, a fost chemat Nicu Ghica-Comăneşteanu, văr al domnului, patriot înflăcărat, spirit înalt, partizan înfocat al reformelor sociale şi care întrunea în el toate calităţile bune, fară un singur defect, ale Ghiculeştilor; şef al Poliţiei Capitalei a fost numit Petru Mavrogheni, viitorul şi cel mai capabil bărbat de finanţe al României.

Cu un asemenea domn ca Grigore Ghica vodă şi cu aşa miniştri, noua lege rurală nu putea sa fie decât o lege de progres, decât o lege blândă, părintească pentru ţărani. Noua legiuire consfinţi drepturile seculare ale ţăranilor, hotărî ca ogoarele ţărăneşti să fie alese şi stâlpite, ţăranii să nu poată fi strămutaţi din ele; se desfiinţă dijma şi toate angariile lor. Munca datorită catre stăpânii de moşii era bine determinată. Această lege era înaintemergătoare şi pregătitoare legii rurale din 1864. Dacă ea n-a produs efectele salutare care se aşteptau de bunul domnitor, cauza trebuie căutată în atotputernicia proprietarilor, în slăbiciunea guvernului, care, prin însăşi instituirea sa, era provizorie, şi prin urmare fară putere.

Iată în ce stare se găsea ajunsă chestiunea rurală când Tratatul de Paris decretă că populaţiunile din ţările române vor fi consultate şi când, în adunările-mume, ţăranii, pontaşii, clăcaşii, iobagii veniră de luară loc alături cu foştii domni, cu boierii stăpâni de moşii, cu episcopii şi cu egumenii de la mănăstiri (şi aceştia erau stăpâni de moşii şi adesea mai impilatori pentru ţărani decât chiar boierii însărcinaţi cu datorii şi cu numeroasă familie).

În Adunarea din Iaşi, cu deosebire de cea din Bucureşti, cum am arătat mai sus, între alte reforme de organizaţie dinăuntru, a venit la ordinea zilei şi chestia legii rurale.

Deputaţii ţărani, în număr de 14, au venit în mijlocul nostru, slabi, purtând pe fruntea lor stigmatele muncii silite şi pot zice chiar goi. De pudoare pentru străini şi pentru Adunarea în care ei intrau ca reprezentanţi a mai

mult de un milion de impilaţi, unionişţii s-au grăbit a le înlesni cumpărarea de haine noi.

Ţăranii moldoveni, în dezbaterile Camerei, ca şi fiii lor în câmpiile Bulgariei, au dovedit că în vinele lor curge încă sângele romanilor, cuceritorii lumii. Respectuoşi, dar fără înjosire către nobilii lor colegi şi stăpâni, însă liniştiţi şi fermi, ei s-au arătat pururea demni chiar când în faţă li se tăgăduiau drepturile, chiar când li se imputa lenea ca cauză a sărăciei lor; ei, în curând, prin atitudinea lor au ajuns a impune stima chiar asupritorilor lor. Cu drept cuvânt dar li s-a aplicat numirea de talpa casei, numire care eu am scris-o sub fotografia reprezentând pe deputaţii pontaşi şi pe care am trimis-o lui C. A. Rosetti. (Un exemplar din această fotografie se află încă astăzi expusă în sala de conferinţe a Camerei noastre de deputaţi.)

În marea luptă pentru Unire, deputaţii ţărani au rezistat la toate încercările de corupţiune şi promisiunile separatiştilor, ei au stat credincioşi alăturea cu unionişţii. Şi când, în ziua de 7 octombrie 1857, în a şaptea şedinţă, Adunarea ad-hoc a votat, afară de două voturi, al logofătului Alecu Balş şi al locţiitorului episcopului de Român, Hermeziu, propunerea pentru Uniunea principatelor prezentată de mine, şi când votul s-a proclamat de preşedinte, Ioan Roată, deputatul ţăranilor din judeţul Putna, a exclamat în gura mare, în numele celorlalţi deputaţi clăcaşi: "Noi nu ştim a ura, dar Dumnezeu ştie a se îndura".

În ziua de 9 noiembrie 1857, în a 16-a şedinţă a adunării, repausatul Anastasie Panu a dat citire propunerii locuitorilor pontaşi exprimând dorinţele ţărănimii. Această propunere este una din pledoariile cele mai elocinte în favoarea ţăranilor; ea descrie cu litere de foc suferinţele seculare ale muncitorilor; altmintrelea nu contestă nici un drept, nu cere nimic gratuit de la proprietari, decât liberarea braţelor prin răscumpărarea *boierescului* (clăcii) şi prin urmare a rămânea în mâna lor ca proprietate absolută pământul cultivat de ei în puterea legilor de pe atunci.

Acest act, o adevărată plângere a unui întreg popor, ar trebui să fie citit şi reprodus în întregimea lui; totuşi, în vederea scurtului timp ce-mi este dat, mă voi mărgini a citi concluziunea lui; iat-o:

"Suspinul, durerea noastră de toate zilele, dorinţa cea mai mare, pentru care ne rugăm şi zi şi noapte la Dumnezeu să se îndure, este căderea boierescului; de aceea vroim să răscumpărăm şi toate acele cu care suntem împovăraţi către boierii de moşii. Vroim să scăpăm, vroim să ne răscumpărăm de robia în care suntem; vroim să ne rascumpărăm, să nu mai fim ai nimănui, să fim numai ai ţării şi să avem şi noi o ţară; am îngenuncheat, am îmbrâncit cu toţii; cum suntem nu o mai putem duce îndelung; nu voim să jignim drepturile nimănui, dar nici al nostru să nu se întunece.

Din buni şi străbuni, noi am avut dreptul de a ne lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră şi a vitelor noastre, fără să ne poată nimeni alunga de pe dânsul...

Să fie deci o Adunare obştească unde să avem şi noi oamenii noştri; să se cearnă şi să se dezbată drepturile boierilor şi drepturile noastre, şi ceea ce o ţară va găsi că suntem datori cu sudorile noastre vom plăti. Omul, ca să scape din robie şi să fie stăpân la casă, vatră şi ogorul său, cu tragere de inimă va lucra şi se va răscumpăra".

Aceste cuvinte nimenea azi în România nu le va găsi revoluţionare şi comuniste, pentru că faptele au dovedit că realizarea cererilor ţăranilor făcută în 1848 nu a scăzut valoarea proprietăţilor, ci din contra a înzecit-o, nici a făcut din ţărani despoitori comunişti ai moşiilor străine. Aceste cuvinte, repet, au stârnit în 1857 o furtună în toată România, bineînţeles din partea stăpânilor de moşii; căci ţăranii, având încredere şi în dreptatea cauzei lor, şi în curajul şi sprijinul energic al apărătorilor lor, sperând mai ales în dreptatea Europei, care-şi plecase auzul la strigătele de durere ale unui întreg popor, se ţinură liniştiţi. Deputaţii lor îşi sfârşiră plângerea lor prin aceste frumoase şi uimitoare cuvinte:

"Mântuirea noastră, după Dumnezeu, de la sfatul puterilor o aşteptăm, ele au luat şi ţin sorţii României în puternica lor mână; numai ele pot împlini măreaţa faptă de a scoate un popor din mormântul în care a zăcut până acum. Biruinţele cele mari câştigate se vor şterge de pe stâlpii ei înalţi pe care sunt scrise, pietrele se vor preface iarăşi în nisip, dar învierea României, săpată adânc în inimile tuturor românilor, trecând din strănepoţi la strănepoţi, vor binecuvânta timpurilor viitoare numele întemeietorilor unui popor".

În toate judeţele proprietarii se adunară, formulară protesturi, jalbe, memorii, în vederea de a sprijini proprietatea şi de a arăta ca false afirmările ţăranilor. Fură unele publicate prin ziare, altele comunicate reprezentanţilor puterilor străine.

Propunerea ţăranilor a fost trimisă în cercetarea comitetelor proprietarilor mari şi proprietarilor mici; ea a dat loc la discuţiuni înfocate, la învinovăţiri teribile în contra ţăranilor; şi ce este mai trist şi mai dureros este că acuzările cele mai violente, că refuzurile cele mai absolute de orice reformă în favoarea ţăranilor n-au pornit din sânul comitetului proprietarilor mari, cât din sânul comitetului proprietarilor mici, acei care aveau pe părţile lor de moşie câte 5, 10, mult 15 clăcaşi. Aceştia ţipau mai tare decât acei care aveau mii de fălci şi sute de pontaşi; precum în faptă cei dintâi, în sărăcia lor, tratau pe clăcaşi mai rău (şi întocmai ca pe ţigani) decât boierii bogaţi, în înima cărora la mulţi se aflau simţăminte compătimitoare pentru soarta clăcaşilor şi dintre care mulţi erau în capul reformei emancipatrice. De aceea raporturile, şi al comitetului proprietarilor mari şi al proprietarilor mici, şi majoritatea şi minoritatea, nu cuprind nici o soluţiune; dezlegarea chestiei nodului gordian se lăsa unei viitoare Adunări legislative, adică unui viitor necunoscut.

Când în ziua de 18 decembrie raporturile comitetelor veniră în discuţiunea întregii Adunări-mume ad-hoc, marea sală a şedinţelor Adunării fu înconjurată de mii de proprietari, alergaţi din toate ungherele Moldovei şi

chiar din judeţele învecinate ale Munteniei. Deputaţii care erau pentru o soluţiune favorabilă cererii ţăranilor fură mai ales asediaţi şi ameninţaţi de alegătorii lor. Eu eram în Adunarea din 1857 reprezentant al proprietarilor mari din Dorohoi. Trei zile am fost, pot zice, răstignit de către moşnaşii din acel judeţ, aduşi anume ca să-mi închidă gura de a vorbi şi să-mi lege mâna de a scrie. Mi se punea înainte că mandatul ce-mi dase nu era ca să dezbat chestiunea ţărănească, ca să dau ţăranilor moşiile lor, ci ca să întăresc şi să unesc moşia cea mare, România. Cu lacrimi, dar, am trebuit să mă supun şi să mă abţin de orice soluţiune radicală; m-am mărginit a mă uni cu propunerea prezentată de Dimitrie Rallet şi susţinută de Vasile Sturdza, Petru Mavrogheni şi alţi partizani ai emancipării ţăranilor, care se mărginea a proclama în principiu *desfiinţarea răsplătirii prin lucru a pământului ce se dă locuitorilor după aşezămintele de astăzi* şi rezervarea Adunării legiuitoare viitoare de a vota o lege, căreia să fie supuşi şi locuitorii şi proprietarii şi care, dezvăluind acele principii, să hotărască această chestie atât de importantă şi demnitară pentru Principatele Unite.

Această socotinţă, pe lângă subscriitorii de mai sus, mai cuprinde şi subscrierile lui Dimitrie Miclescu, Mihail Jora şi Alecu Teriachiu, încă în viaţă, şi a lui Neculae Cananău, Manolache Costache, Iancu Fotea şi Costache Rola, trecuţi în cealaltă lume.

Adunarea ad-hoc — pot zice asediată — a votat nu mai puţin decât zece propuneri; nici una din ele n-a obţinut majoritatea, trimiţându-se definitiva hotărâre la viitoarea Adunare legislativă.

Rezultatul dar a fost *negativ*. Un rezultat însă s-a dobândit; despărţirea partidelor pe tărâmul chestiei rurale s-a efectuat, formându-se pentru întâia dată atunci, *în mod definitiv*, partidul liberal şi partidul conservator, când mai înainte lumea politică din Moldova era împărţită numai pe tărâm politic, adică partidul unionist şi partidul separatist.

Chestiunea rurală a mai venit apoi în sânul Comisiunii Centrale de la Focşani; ea a dat loc la lungi şi furtunoase discuţiuni între liberali şi

conservatori; majoritatea conservatoare a redactat, în fine, un proiect prin care ţăranilor se libera braţele, dar li se smulgea bucăţica de pământ muncită de ei sute de ani, lăsându-li-se drept singură mângâiere locuinţele şi câteva prăjini de izlaz (imaş). Negreşit că acea soluţiune nu era ceea ce aştepta ţărănimea după atâţia ani amari de răbdare, negreşit că nu corespundea la prescripţiunile articolului 46 al Convenţiunii din Paris. Ţăranii însă, deşi frământaţi de durere, rămaseră totuşi liniştiţi, dar de liniştea care precede furtuna, şi furtuna o înteţea însăşi Comisia Centrală, care, fără ştirea şi aprobarea puterii executive, puse de se tipări şi se împărţi prin sate, în mii de exemplare, proiectul nefast votat de ea.

Îndată după savârşirea Unirii, în luna iunie 1862, primul ministru al României, Barbu Catargiu, apărătorul înfocat al proprietaţii absolute în posesiunea exclusivă a marilor proprietari, înfăţişă proiectul de lege votat de Comisiunea Centrală. Discuţiunea asupra acestei legi, afară de timpul ce s-a întrebuinţat în secţiuni, n-a reclamat mai puţin decât şapte lungi şedinţe, de la 25 mai până la 6 iunie, şi şedinţa din 11 iunie, când s-a dat votul definitiv.

Nu voi intra în amănunţimile acestor lungi discuţiuni, pentru că unii, şi din cei mai principali sprijinitori sau împotrivitori ai proiectului de lege elaborat de Comisiunea Centrală, sunt în viaţă; şi, cu toată rezerva şi delicateţa ce aş întrebuinţa-o, m-aş teme să nu intru în personalităţi. Îmi va fi însă permis a spune şi a mă mândri de aceasta, că în două lungi şedinţe, şi anume în zilele de 25 mai şi 1 iunie 1862, am combătut proiectul înfăţişat prin două lungi discursuri, care, fiecare în deosebi, n-au ţinut mai puţin de la patru până la cinci ore. Am avut de adversar puternic, şi prin marele său talent şi prin autoritatea sa de prim-ministru, pe Barbu Catargiu, cel mai mare şi mai convins orator al conservatorilor. În vehemenţa sa, el califica discursul meu de himeră, o himeră ciudată, paradoxală, o himeră cu capul de porumbiţă fagăduind multă blândeţe, cu trunchiul de aspic plin de venin şi cu coada de şopârlă măglisitoare, învinuindu-mă că am stigmatizat proprietatea cu cele mai degradatoare calomnii, cu un cuvânt, am sacrificat

principiile lui Proudhon, care zice că proprietatea este o hoţie, că, în fine, am încheiat cerând cu multă umilinţă a se da ţăranului, ca un fel de milostenie, pământul ce-l cultivă astăzi.

Când asemenea cuvinte se rostesc de către un prim-ministru ca Barbu Catargiu şi într-o Adunare ca cea din 1862, în care erau concentrate toate forţele conservatorilor întruniţi din amândouă ţările, rezultatul nu putea să fie decât acel prevăzut.

În 11 iunie, aniversarea revoluţiunii din 1848 şi două zile numai după moartea funestă a lui Barbu Catargiu, ucis la uşile Parlamentului prin o mână criminală, din nenorocire rămasă necunoscută până asfăzi, majoritatea Adunării, speriată şi indignată de o crimă fără exemplu încă în analele ţărilor române, nu mai ascultă glasul dreptăţii, ci, împinsă de ură şi de răzbunare către ţărani, întru nimic solidari cu un asasinat nici dorit, nici pregătit, nici săvârşit de ei, a votat ştergerea tuturor drepturilor ţăranilor, luarea din mâinile lor a ogoarelor muncite de ei, dându-le însă drept mângâiere, ca pământ comunal, trei pogoane la moşii de câmp, două pogoane la moşii de mijloc şi un pogon şi jumătate la moşiile de munte, şi aceasta încă nu ca proprietate absolută, ci numai ca pământ arendat cu o chirie perpetuă, care urma mai târziu a se hotărî de către consiliul judeţean.

Iată tristul rezultat dobândit într-un timp care n-a ţinut mai puţin decât 14 ani, de la 1848 şi până la 1862.

Discutată a fost chestiunea în mod contradictoriu între proprietari şi între ţărani în sânul comisiunii mixte din Bucureşti, la 1848; discutată a fost chestiunea în sânul Adunării-mume ad-hoc din Iaşi, din 1857; discutată a fost chestiunea în sânul Comisiunii Centrale legislative din Focşani; discutată a fost chestiunea în prima sesiune a întâiului parlament al României unite; şi măsura emancipatrice, deşi înţeleasă de chiar adversarii ei, deşi studiată, coaptă prin atâtea şi atâtea lungi şi variate discuţiuni, tot

se amâna din comisiune în comisiune, din Cameră în Cameră; şi ţăranul român tot a rămas neclintit în speranţele sale, tot a rămas supus legilor în fiinţă şi a urmat a fi modelul ordinei şi legalităţii.

Că legea votată de Cameră în ziua de 11 iunie, ca batjocură a aniversării zilei de 11 iunie 1848, când mişcarea naţională din Bucureşti a decretat marile principii politice şi sociale reclamate de poporul român, că acea lege, zic, nu putea avea fiinţă, nu putea fi aplicată, că era prin urmare moartă în însăşi ziua naşterii sale, au înţeles-o înşişi miniştrii care au urmat ministerului lui Barbu Catargiu. Însuşi bătrânul Arsachi, colegul şi coreligionarul repausatului ministru şi urmaşul său în scaunul prezidenţial, n-a cutezat s-o supună sancţiunii domneşti. Tot aşa a făcut şi ministerul Kretzulescu, care a succedat la putere ministerul Arsachi.

Când, la 11 octombrie 1863, am fost chemat în capul noului minister, am găsit proiectul în starea în care a fost trimis de către preşedintele Camerei preşedinţiei Consiliului de Miniştri.

Negreşit că nu aş fi cerut sancţiunea domnească la un proiect ale carui temelii eu şi cu toţi liberalii de orice nuanţe le-am combătut cu toată energia într-un şir de 16 ani neîntrerupţi.

După ce în sesiunea Camerei din 1863 şi 1864 am prezentat proiectele de lege comunale şi judeţene, secularizarea mănăstirilor închinate şi neînchinate şi trecerea către stat a tuturor moşiilor mănăstireşti, reprezentând a patra parte din teritoriul României, şi am obţinut votarea lor, pot zice în unanimitate (adică şi de către conservatori şi de către liberali), şi alte legi de reforme liberale, în aprilie 1864, am înfiinţat în fine şi proiectul de lege rurală, astfel precum partidul liberal l-a fost prezentat în 1862 în opoziţiune cu proiectul de lege elaborat de Comisiunea Centrală; dar de aci lucrurile s-au încurcat într-un nod gordian. Numai pentru că proiectul de lege a fost prezentat şi că "Monitorul" a publicat în aceeaşi zi cuprinderea lui, am primit un vot de blam. Publicaţiunile însă erau

necesare pentru a linişti populaţiunile rurale agitate de publicitatea dată proiectului de lege al Comisiunei Centrale.

Ministerul şi-a dat demisia. Domnul nu a primit-o, şi Camera a fost prorogată pentru ziua de 2 mai. În această zi de adunare, din momentul suirii la tribună a biroului său, a declarat că nu voieşte a trata cu mine nici chestiunea rurală, nici reforma legii electorale octroiată de străini prin Convenţiunea din Paris.

Mă opresc aci.

Descrierea cauzelor care au provocat lovirea de stat din 2 mai, precum şi consecinţele acestui act afară din lege nu pot forma obiectul unei simple conferinţe. Şi apoi descrierea evenimentelor din 1864 ar constitui încă o istorie de actualitate, şi nu cred că aş face bine dacă m-aş însărcina, cel puţin acum, cu facerea acestei istorii.

Mă voi mărgini numai a cita ca simple fapte înfăţişarea acestui proiect în dezbaterea Consiliului de Stat şi promulgarea sa în ziua de 14 august 1864.

Dezbaterea acestei legi a ţinut mai multe zile în Consiliul de Stat, prezidat de însuşi domnul. Şi aci simt o datorie de a exprima şi astăzi recunoştinţa mea vicepreşedintelui acelui corp investit atunci cu puterile legiuitoare, Costache Bozianu, şi membrilor săi: A. Creţulescu, G. Vernescu, A. Papadopol-Calimach, P. Orbescu, D. Bolintineanu, G. Apostoleanu, şi câtorva altor spirite luminate, care m-au ajutat în greaua întreprindere.

Proiectul meu s-a modificat în bine, dar am gasit împotrivire la propunerea mea de a se aplica legea de îndată, adică de la viitorul 23 aprilie 1865.

Majoritatea Consiliului de Stat, cu care s-a unit şi domnul, n-a primit imediata aplicare, ci a amânat-o după trei ani. O asemenea legiuire, o legiuire socială, amânată în aplicarea ei dupa trei ani, atunci când ţara întreagă, proprietari, arendaşi şi mai ales ţărani, toţi în picioare, aşteptau

cu nerăbdare o soluţiune definitivă şi imediată, o asemenea amânare, zic, însemna însăşi condamnarea şi sfărâmarea legii.

Imediat după votul Consiliului de Stat, eu am depus demisiunea mea în mâinile domnitorului, declarând că, în calitate de ministru de interne, eu nu puteam răspunde de ordinea publică, că nu aveam îndestule mijloace de execuţiune, pentru că, odată ce se va lăţi Buna-Vestire a desfiinţării clăcii, a liberării braţelor şi a emancipării ogoarelor lor de orice sarcini şi angarie către stăpânii de moşii, să pot îndatora pe ţărani trei veri de-a rândul a mai face clacă sau boierescul.

"În dosul fiecărui clăcaş mi-ar trebui câte un jandarm, zisei domnului; şi dacă măria-ta ai avea atâţi jandarmi câţi sunt ţăranii, şi încă nu te-aş sfătui să faci de ei o asemenea întrebuinţare şi nici că ordinele măriei-tale ar fi ascultate, pentru că şi jandarmii (pe atunci se zicea "călăraşilor"*dorobanţi*) sunt clăcaşi sau fii de clăcaşi".

Vorba francezului "la nuit porte conseil" s-a îndeplinit, spre fericirea ţării, spre gloria domnului.

Cuza vodă, mai bine avizat şi după o matură sfătuire cu el însuşi, a cumpănit temeiurile importante ale aplicării imediate a marii reforme. Mi-a înapoiat dar demisiunea şi m-a împuternicit cât să pledez înaintea Consiliului de Stat necesitatea de a reveni la ime diata aplicare a acestei legi. Consiliul de Stat şi ministerul am convenit ca legea să se puie în lucrare de la 23 aprilie 1865, împuternicit fiind însă guvernul de a înainta până atunci lucrările pregătitoare de constatare şi de marcare, prevăzute prin noul aşezământ.

Primească aci recunoştinţa mea fostul meu coleg la acel minister şi actualul meu coleg în Academie, d-l N. Kretzulescu; nu mai puţin confund această recunoştinţă onorabilului d-l G. Vernescu şi colegului meu în Academie, d-l Alexandru Papadopol-Calimach, supravieţuitori, cu d-l Orbescu, din acel luminat Consiliu de Stat, care, puindu-se mai pe sus de toate

consideraţiunile şi dificultăţile politice de pe atunci, au împreună lucrat şi puternic contribuit la*săvârşirea unei reforme care a schimbat faţa economică a României*.

Legea s-a promulgat şi publicat în ziua de 14 august, şi până în ziua de 15 ea a fost împrăştiată mai în toate satele României şi în sunetul clopotelor cititǎ şi binecuvântatǎ în bisericile lor.

Legea a fost precedată de o proclamaţiune a domnului *Către locuitorii săteşti*. Această proclamaţiune este testamentul politic al lui Cuza vodă.

Mari greşeli el a făcut, dar această proclamaţie nu va pieri nici din inima ţăranilor, nici din istoria României. Să-mi fie permis a da citire proclamaţiunii:

"Sătenilor!

Îndelungata voastră aşteptare, marea făgaduinţă dată vouă de înaltele puteri ale Europei prin art. 16 al Convenţiunii, interesul patriei, asigurarea proprietăţii funciare şi dorinţa mea cea mai vie s-a împlinit.

Claca (boierescul) este desfiinţată pentru de-a pururea, şi de astăzi voi sunteţi proprietari liberi pe locurile supuse stăpânirii voastre, în întinderea hotărâtă prin legile în fiinţă.

Mergeţi dar, mai înainte de toate, la poalele altarului şi cu genunchile plecate mulţumiţi atotputernicului Dumnezeu pentru că prin ajutorul său, în sfârşit, aţi ajuns a vedea această zi frumoasă pentru voi, scumpă inimii mele şi mare pentru viitorul României!

De astăzi voi sunteţi stăpâni pe braţele voastre; voi aveţi o părticică de pământ proprietate şi moşie a voastră, de astăzi voi aveţi o patrie de iubit şi de apărat.

Şi acum, după ce cu braţul Celui de Sus am putut săvârşi o asemenea mare faptă, mă întorc către voi, spre a vă da un sfat de domn şi de părinte, spre a vă arăta calea pe care trebuie să o urmaţi, de voiţi să ajungeţi la adevărata îmbunătăţire a soartei voastre şi a copiilor voştri.

Claca şi toate celelalte legături silite între voi şi între stăpânii voştri de moşii sunt desfiinţate prin plata unei drepte despăgubiri.

De acum înainte, voi nu veţi mai fi cu dânşii în alte legături decât acele ce vor izvorî din interesul şi buna primire a unora şi a altora. Aceste legături însă vor fi pururea neapărate pentru ambele părţi. Faceţi dar ca ele să fie întemeiate pe iubire şi încredere. Mulţi şi foarte mulţi din proprietari au dorit îmbunătăţirea soartei voastre. Mulţi din ei au lucrat cu toată inima, ca să ajungeţi la această frumoasă zi, pe care voi astăzi o serbaţi. Părinţii voştri şi voi aţi văzut de la mulţi stăpâni de moşii ajutor la nevoile şi trebuinţele voastre. Uitaţi dar zilele negre prin care aţi trecut; uitaţi ura şi toată vrajba; fiţi surzi la glasul acelora care vă vor întărâta în contra stăpânilor de moşii, şi în legăturile de bunăvoie ce veţi mai avea de aci încolo cu proprietarii nu vedeţi în ei decât pe vechii voştri sprijinitori şi pe viitorii voştri amici şi buni vecini. Au nu sunteţi toţi fii ai aceleiaşi ţări? Au pământul României nu este muma care vă hrăneşte pe toţi?

Stăpâni liberi pe braţele şi pe ogoarele voastre, nu uitaţi mai înainte de toate că sunteţi plugari, că sunteţi muncitori de pământ. Nu părăsiţi această frumoasă meserie, care face bogăţia ţării, şi dovediţi şi în România, ca pretutindeni, că munca liberă produce îndoit decât munca silită. Departe de a vă deda trândăviei, sporiţi încă hărnicia voastră, şi ogoarele voastre îndoit să fie mai bine lucrate, căci de acum aceste ogoare sunt averea voastră şi moşia copiilor voştri.

Îngrijiţi-vă asemenea de vetrele satelor voastre, care de astăzi devin comune neatârnate şi locaşuri statornicite ale voastre, din care nimeni nu vă mai poate izgoni. Siliţi-vă dar a le îmbogăţi şi a le înfrumuseţa; faceţi-vă case bune şi îndestulătoare; înconjuraţi-le cu grădini şi cu pomi roditori.

Înzestraţi-vă satele cu aşezăminte folositoare vouă şi urmaşilor voştri. Statorniciţi mai ales şi pretutindenea şcoale, unde copiii voştri să dobândească cunoştinţele trebuitoare pentru a fi buni plugari şi buni cetăţeni.

Actul din 2 mai v-a dat la toţi drepturi; învăţaţi dar pe copiii voştri a le preţui şi a le bine întrebuinţa.

Şi mai presus de toate, fiţi şi în viitor ceea ce aţi fost şi până acum şi, chiar în timpurile cele mai rele, fiţi bărbaţi de pace şi de bună rânduială; aveţi încredere în domnul vostru, care vă doreşte tot binele; daţi, ca şi până acum, pilda supunerei către legile ţării voastre, la a cărora facere aveţi şi voi de acum a lua parte; şi, în toată întâmplarea, iubiţi România, care, de astăzi, este dreaptă pentru toţi fiii săi.

Şi acum, iubiţilor mei săteni, bucuraţi-vă şi păşiţi la munca de bunăvoie, care înalţă şi îmbogăţeşte; şi Dumnezeul părinţilor noştri să binecuvânteze sămânţa ce veţi arunca pe cea întâi brazdă liberă a ogoarelor voastre".

Câteva cuvinte şi voi sfârşi.

Aplicarea legii rurale a dat loc, pe alocurea şi mai ales în Ţara Românească, la dureroase strâmbătăţi.

În Moldova, ogoarele ţărăneşti fiind alese încă prin legea lui Grigore Ghica din 1850, strămutarea posesiunii nu s-a făcut în genere decât în urma necesităţilor de comasare.

Nu a fost tot aşa în Muntenia. Aşa mai toate moşiile erau lucrate numai de ţărani şi pe toată întinderea, schimbându-se ogoarele mai anual, după necesităţile agriculturii; a trebuit mai întâi dar a se aplica legea lui Ştirbei vodă, adică a se determina pe pământ întinderea ogoarelor cuvenite ţăranilor, şi de aci multe nedreptăţi. Şi cu toate aceste, în toată întinderea

României o singură strigare de nemulţumire n-a izbucnit din gura ţăranilor, un singur braţ nu s-a ridicat pentru silnice fapte sau răzbunări.

În Austria, în Rusia, aplicarea legii rurale a dat loc la mii de acte de crude represalii; mii de case ale proprietarilor au fost date pradă flăcărilor şi sute de proprietari au căzut victime sub topoarele ţăranilor, transformaţi în fiare sălbatice.

În România, o linişte perfectă; intr-o sărbătoare generală, aplicarea legii emancipatrice s-a făcut fără a se preface în cenuşă o singură casă din ale foştilor stăpâni, fără ca să se smulgă un singur fir de păr din ale marilor proprietari.

Când, 14 ani în urmă, la apelul viteazului lor domn şi căpitan, ţăranul român, soldat de linie sau dorobanţ ori călăraş, după două sute de ani de umilinţă, în câmpiile Bulgariei şi în faţa tăriilor Plevnei, a dat piept duşmanului, ţăranul român, zic, prin vitejia sa, prin înfruntarea morţii, a dovedit că astădată el avea o patrie de iubit şi de apărat şi că în spatele lui, dincoace de Dunăre, el avea pentru dânsul şi pentru familia sa o părticică de pământ, proprietate şi moşie a lui şi a copiilor săi.

Sire,

În timpul lui vodă Cuza s-a desfiinţat claca şi s-au împroprietărit sătenii. Aceasta a fost o mare îmbunătăţire a stării lor materiale.

În timpul domniei maiestăţii-tale, s-a făcut mai mult. Opera începută s-a continuat.

Însurăţeii din 1864 au capătat pământurile ce li se acorda de lege şi alţi săteni au fost împroprietăriţi. Dar ceea ce s-a făcut mai mult a fost că i s-a dat ţăranului, pe lângă pamânt şi sapă, puşca, ca sa-şi apere ţara. Atunci am văzut cu toţii cum paşnicul ţăran a devenit oştean voinic, oştean viteaz,

care se uita la moarte cu dispreţ şi care a reînviat, pe câmpul de batălie, gloria strămoşilor noştri.

Aceasta e mult, foarte mult, dar nu e destul. Trebuie să mergem înainte. Trebuie să facem ca la viitorul jubileu să vedem pe ţăranul român ajuns în poziţiunea în care glorioşii membri ai casei de Hohenzollern au adus pe ţăranii din Prusia. Trebuie ca prin cultură să ridicăm pe ţăranul nostru, ca el să aiba conştiinţa profundă şi energică de drepturile şi de datoriile lui, ca el să înţeleagă pe deplin că trebuie sa-şi pună viaţa pentru a-şi apăra ţara şi neamul.

Doamnă,

Maiestatea-voastră aţi citit o frumoasă poezie, prin care aţi încântat pe toţi câţi am avut fericirea a asista la această serbare. Dumnezeu v-a încununat cu cununa nepieritoare a poeziei, incât purtaţi două coroane: una a regatului şi alta a poeziei.

Poezia ce aţi citit o cunoaştem acum toţi. Să-mi fie permis însă a destăinui o poezie încă necunoscută a maiestăţii-voastre.

În anul trecut sta la Mirceşti mulţimea plină de întristare şi în doliu împrejurul trupului neînsufleţit al iubitului nostru poet Vasile Alecsandri. Deodată se vede înaintând în rând ostaşesc un mic corp de zece oameni, întristaţi, dar mândri. Erau cei "nouă din Vaslui şi cu sergentul zece", care veneau să păzească sicriul celui care i-a cântat cu atâta răsunet. După ultima binecuvântare a bisericii, se auzi comanda militară: "Nouă din Vaslui şi cu sergentul zece! Înainte! Ridicaţi!" Atunci cei zece au plecat steagul cel zdrenţuit de glonţuri pe sicriul marelui bărbat care a cântat cu putere vitejia ostaşilor români şi, ridicându-l, l-au coborât cu mâinile lor în îngustul mormânt. Această inspiraţiune poetică venea de la maiestatea-voastră şi este una din cele mai frumoase şi mai patriotice poeme. Era ultima salutare ce trimitea ţara, armata şi maiestateavoastră celui iubit şi plâns de toţi.

Sire,

Aţi condus ţara în grele timpuri la izbândă; i-aţi făurit independenţa, şi din cele două ţărişoare aţi format tânărul regat român glorios şi respectat. Aceasta nu s-a putut dobândi decât prin mare stăruinţă şi mare înţelepciune. Ele aparţin maiestăţii-voastre, care aţi fost în capul naţiunii.

Să trăiţi, maiestatea-voastră, lungi ani încă, ca cu aceeaşi înţelepciune să conduceţi ţara; iar moştenitorul vostru să ia învăţătură, ca să urmeze şi el, cu aceeaşi stăruinţă şi înţelepciune, lucrarea cea mare a redeşteptării şi a înălţării neamului românesc.

NOTE

[<--] 1 Pildele de străşnicie ce a fost silit să deie câteodată nu-i pot întuneca bunătatea firească; veacul si greaua poziţie în care se afla trebuie sa-i slujească de dezvinovăţire

[<--] 2 Vezi Puterea armată şi arta militară, de N. Bălcescu, Iaşii, la Cantora Foiei săteşti

[<--] 3 Aprozii în vremea lui Ştefan cel Mare erau toţi feciori de boieri şi alcătuiau, cu copiii din casă, gvardia domnului; ei erau îmbrăcaţi, zice Ioan Neculce, cu şavanele şi cu chibiniţe. În vremea războiului, ei erau pururea străjuitori pe lângă persoana domnului, iar în vreme de pace era purtători poruncilor stăpânitorului, bunăoară ca feldiegherii de astăzi în Rusia.

[<--] 4 Dl Negruzzi a făcut un poem asupra lui Aprodul Purice.

[<--] 5 În poemul sau, episcopul zice aceste:

Belligeri proceres, me regia castra sequentem,

Ne frustra ignavi carpite, quaeso, metus.

Quod nunquam adversos decurro armatus în hostes,

Scando nec absessi, moenia celsa loci,

Sed spectator iners aliena pericula miror,

Non timor hoc; vestri, credite, cura jubet.

Gloria nempe, Viri, petitur longissima vobis

Haec faciles plagas, funera grata facit.

Quod si pugnantem, rapiat sors ulla poëtam,

Quid vestras mortes, funera vestra, canet?

[<--] 6 Scriitorii unguri pretind că şi moldovenii la această bătălie au pierdut 7000 oameni.

[<--] 1 Extract din Istoria Moldaviei ce se compune de către redactorul Arhivei.

[<--] 2 Vezi Historie ottomane, tom. 1, p. 137. Baiezet II,

[<--] 3 Vezi Historie de l'Empire ottoman, tom. 1, p. 139

[<--] 4 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs, T. 1, p. 523; Fessler, Geschichte der (...)

[<--] 5 Vornicul Ureche şi logofătul Miron Costin.

[<--] 6 Hammer, T. 1, p. 524.

[<--] 7 "Dès que les Moldaves se joignirent par confédération avec les Genois, ils firent construire des vaisseaux de mer et se declarerent maîtres de la Mer Noire. C'est ce qu'on trouve dans leurs titres: "princes souverains de la Moldavie, maîtres de la Mer Noire". L'impératrice Cathérine II, durant la premiere guerre contre la Porte, fut convaincue de cette vérité par le comte Feldmaréchal Romanzof, qui avait eu l'ordre d'examiner les droits de la Moldavie sur la Bessarabie et la Mer Noire. Etienne-le-Grand a senti qu'une marine militaire devait avoir pour base une marine marchande. L'abondance de ses munitions navales, le volume et la qualité de ses productions l'appelaient a une navigation plus vive et plus étendue. Il connut la marche naturelle des choses, il tourna ses premiers regards a des navigations lucratives qui auraient formé une armée, maintenu le commerce et multiplié des escadres qui ne pouvaient manquer ni d'instruction, ni d'expérience. C'est ainsi que les Moldaves resterent maîtres de la Mer Noire jusqu'a la prise de Constantinopol par le Sultan Mohamed II, qui fondit bientôt apres sur la Crimée, chassa les Génois de Caffa et commença la guerre contre les Moldaves". Vezi: Fragments de L'état de la Moldavie depuis qu'elle a été démembrée de l'Empire romain, jusque et compris le regne de Stephan, dernier prince indépendant de Moldavie, scrise în l. franceză de dl de Balş. Manuscript

[<--] 8 Hammer, p. 527.

[<--] 9 Miron Costin.

[<--] 10 Hammer, T. 1, p. 528 şi 529. Vornicul Ureche.

[<--] 11 Cantemir, t. 1, p. 138 şi 139. Carra, Histoire de la Moldavie, p. 37 şi 38. Ştefan vodă cel Bun, bătând turcii la Războieni, a mers să intre în Cetatea Neamţului, şi fiind mamă-sa în cetate nu l-a lăsat să intre, şi i-a zis că "pasărea în cuibul său piere. Ce să se ducă în sus să strângă oaste, că izbânda va fi a lui". Şi aşa, pe cuvântul mâne-sa, s-a dus în sus şi au strâns oaste. Aceste le zice hatmanul Ioan Neculce în Letopiseţul său.

[<--] 12 Vornicul Ureche. Miron Costin. Engel, p. 142, Hammer, p. 530.

[<--] 13 Engel, idem.

[<--] 14 Şi necrologul lui Ştefan cel Mare, tipărit în broşura I a "Arhivei", p. 50 şi 51, pomeneşte de această întâmplare: "Au nu vă aduceţi aminte că în noaptea cea despre bătălie, la acel om care lepădându-se de lume şi de poftele lumeşti, în pustiu, numai spre a lui Dumnezeu laudă se închisese, în acel loc, zic, necălcat de urme" ş. c.

[<--] 15 În adevăr, Ştefan vodă zidi pe urmă mănăstirea Voroneţului, precum mărturiseşte următoarea inscripţie ce se află la începutul pomelnicului vechi din acea mănăstire în limba slavonă: "Cu voinţa Tatălui şi cu sporirea Fiiului şi cu lucrarea Sfântului Duh, Ioan Ştefan vv, fecior lui Bogdan vv, au început şi au săvârşit această sfântă biserică întru numele sfântului şi slăvitului marelui mucenic şi purtătorului de biruinţă Gheorghe, lângă părâul ce se chiamă Voroneţul; şi au zidit-o în anii de la zidirea lumii 6996, iară de la Hristos 1488, în al 32-lea an a domniei Măriei-sale".

[<--] 16 Histoire de l'Empire Ottoman, vol. 1, p. 139. De această bătălie pomeneşte şi o scriere grecească foarte rară astăzi şi de care ne-am mai folosit încă o dată (vezi Arhiva, pagina 13). În această carte numită Νέα σύνωψις διαφόρων ίστοριών la prilejul campaniei întreprinsă de Baiazet, la anul 1484, se zice: Ό δέ σουλτάν Μπαγιαζίτης έχαμε φουσάτα χαί ύπήγε χατά τής Μολδοόλαχίας. Καί έπήρε τό Κελί, τό Άσπρόχαστρον, χαί ήφερε τής Μολδοόλαχίας. Καί έπήρε τό Ασπρόχαστρον, χαί ήφερε τήν αίχμαλωσίαν είς τήν πόλιν. Ό δε Πογδάνος ό πρώην άυύεύτης (?) έχαμε πόλεμον μέ τόν σουλτάν Μεχεμέτην χαί ένίχησετο: χαί έχατελυσε πολύ φουσάτον άπό τούς Τούρχους, χαί διά τοϋτο ύπήγε χατ' αύτοϋ ό Μπαγιαζ ίτης.

De această carte sunt mai multe ediţii, unele mai depline, altele mai scurtate. Într-o traducere românească veche, care se găseşte la dl căminariul Gherasim Hâncul, in folio, la cap al 219, în

împărăţia lui sultan Baiazet, fiiul lui sultan Mehmed, se găseşte asemene: "Iar în al doile an de împărăţia lui, făcut-au cale cu oşti grele spre ţara Moldovei şi s-au lovit cu Ştefan voivod, domnul Moldovei, şi şi-au dat războiu foarte iute; şi se sprijiniră vetejii moldoveni de n-au putut străbate turcii mai înlăuntrul ţărei, fără numai ce au apucat de au robit satele pe margini, de la Cetatea Albă şi de la Chilie, iar mai mult nu putură. Şi pricina era căci domnul Moldovei şi cu moldovenii s-au fost bătut cu sultan Mehmet împărat, tatăl acestui împărat a lui sultan Baiazit, şi l-au înfrânt moldovenii foarte rău şi i-au tăiat oastea cât abia au scăpat împăratul cu o samă de oaste în vase peste Dunărea. Deci sultan Mehmed au lăsat cuvânt la moarte să se facă răscumpărare despre moldoveni sângelui turcilor ce s-au vărsat şi ruşinii ce i-au făcut. Pentru aceea venisă fii-său, sultan Baiazit, şi alta n-au putut face nimică, fără cât au lovit marginea de au luat o samă de robi, precum mai sus am arătat".

[<--] 17 Subt a treia parte a Moldovei despre ceea lature, Ştefan înţelage oraşele de pe ţărmurile Mării Negre.

[<--] 1 Vezi Hronica lui Ioan Neculce.

[<--] 2 Constantin Mavrocordat fusese numit domn Moldaviei în locul lui Grigore Calimah, care fu mazilit şi tăiat în Constantinopol la 29 ianuarie 1769. Deasupra capului lui era scris: "Acesta-i capul blestematului ghiaur Grigore Calimah Bogdan-beg, care au furat o sută pungi de bani ce i s-au fost trimis să cumpere pâine pentru urdie şi au vândut Împărăţia". — Tot atunce, prin porunca sultanului, s-au tăiat şi capul marelui vizir Mohammed Emin paşa şi a dragomanului Porţii Neculai Dracu, sub cuvânt că erau uniţi cu domnul Moldaviei, spre a vinde Împarăţia.

[<--] 3 Într-o scrisoare cu data din 18 febr. calendar vechi 1770, Caterina II scria lui Voltaire: "Le hospodar de Moldavie (Constantin Mavrocordat) est mort; celui de Valachie (Grigore Ghica) qui se trouve ici a beaucoup d'esprit". Voltaire, în 10 apr. calendar nou, răspundea împărătesei: "Je plains fort le hospodar de Moldavie. Ce pauvre Gete n'a pas joui longtemps de l'honneur de voir Tomyris. Pour le hospodar de la Valachie, puisqu'il a de l'esprit, il restera a votre cour".

[<--] 4 Pricina de căpetenie a urii şi a nemulţumirii boierilor asupra lui Grigore Ghica v. v. au fost pontul boierescului, adică legiuirea statornicitoare relaţiilor între proprietari şi între locuitorii moşiilor. Prin anaforaua din 14 april 1775, mitropolitul şi şase boieri mari, îndrăznind a se numi Adunare obştească şi criticând dezrobirea vecinilor rostită în 6 april 1749 de o adevărată Adunare obştească, de vreme ce era alcătuită de mai mult de una sută şaptezeci deputaţi, aleşi din toate stările ţării, aceşti şase boieri, zic, propuseră domnului Ghica, ca (vecinătatea neputându-se iarăşi aşeza) să binevoiască a hotărî măcar ca "locuitorii să lucreze la stăpânii moşiilor pe care se hrănesc şi se chivernisesc din zece zile una (adică 36 zile pe an!), dând şi dejma din roduri, din a zecea, după obicei. Şi această rânduială de slujbă a locuitorilor, ziceau acei şase boieri filantropi, socotim că nu numai nu le va fi lor de stricăciune, ci încă şi spre îmbelşugare şi fericirea ţării si a tuturor de obştie"!!! Vodă aruncă acea anafora asupritoare şi nedreaptă; şi nu numai se ţinu de hrisovul ce-l publicase încă în întâia domnie, în 1 ianuarie 1766, ci încă îl întări prin un al doile hrisov din 1 april 1777. Prin aceste acturi, domnul uşură sarcina locuitorilor încă mai mult decât cum fusese hotărâtă prin legiuirea Obşteştii adunări din 6 april 1749, în care boierescul fusese aşezat în 24 de zile lucru pe an; în loc că Ghica îndatorea prin hrisoavele sale pe ţărani să lucreze proprietarilor numai 12 zile pe an. Nemulţumirea boierilor fu nemărginită; domnul însă rămase statornic în vroinţa sa. De-abia cu o zi înaintea morţii sale, când văzu că furtuna era să spargă asupra capului său, de-abia atunce se hotărî a face ceva spre a-i împăca. Prin hrisovul său din 30 septembrie 1777, el aşează ca, pe lângă acele 12 zile de lucru, locuitorii să mai deie încă stăpânilor două zile de clacă şi o podvoadă pe an şi să întocmească acareturile de pe moşii, însă numai pe acele vechi. Dar această măsură era luată prea târziu şi nici nu putea mulţumi pe boieri.

[<--] 5 Cantemir încheie cel de pe urmă tratat ca domn suveran.

[<--] 6 Cea mai de pe urmă Adunare adevărat obştească fu adunată spre dezrobirea ţăranilor. Vezi "Arhiva românească", tom. 1, pag 126.

[<--] 7 Cu o durere nespusă, asemene am văzut deunăzi dărmându-se frumoasa cişmea de lângă palatul Societăţii istorico-naturale, şi aceea şi mai frumoasă încă de la poartaTrii-Sfetitelor. Dacă şi aceste puţine monumente, singurele ce le avem din timpuri vechi şi care toate zidite în stil turcesc dau oraşului un caracter oriental, dacă şi aceste se strică, care, dar, vor mai fi frumuseţile Iaşilor?